

Η τραγωδία των περιφράξεων

Ανυφαντή Σταυρούλα
Γιαννάκη Χρηστίνα
Γρυλλάκη Αρτεμισία

Επιβλέπουσα:
Μάρκου Μαρία

το ερώτημα των
ΚΟΙΝΩΝ,

ως ερώτημα για την
πόλη

Η τραγωδία των περιφράξεων:
το ερώτημα των κοινών, ως ερώτημα για την πόλη

Περιεχόμενα

Πρόλογος 5

1. Τα κοινά

- 1.1. Σύντομη ιστορία των commons 15
- 1.2. Τα commons σήμερα 17
- 1.3. Ορισμός των κοινών 21
- 1.4. Αλλοιωμένα κοινά 25

Πορεία εργασίας 29

2. Κοινά στον άυλο κόσμο

- 2.1. Πνευματική ιδιοκτησία 33
- 2.2. Εποχή της πληροφορίας, Ψηφιακός κόσμος 35
- 2.3. Κοινά στον τομέα της πληροφορικής 41

3. Κοινά στον υλικό κόσμο - Πόλη

- 3.1. Πώς βλέπουμε την πόλη 49
- 3.2. Πόλη και κεφάλαιο 51
- 3.3. Το δίπολο αστικών κοινών- περιφράξεων 53
- 3.4. Πολεοδομικός σχεδιασμός 57
- 3.5. Πώς μπορούμε να επανοικειοποιηθούμε τα αστικά κοινά; 63
- 3.6. Παραδείγματα αστικών κοινών 69

4. Ενίσχυση και σύνδεση των κοινών - Νέες τεχνολογίες

- 4.1. Δικτυακή κοινωνία 85
- 4.2. Κοινά στον ψηφιακό κόσμο 87
- 4.3. Ψηφιακά κοινά σχεδιασμού 89
- 4.4. Η ιδέα της ανοιχτής παραγωγής 91
- 4.5. Συμμετοχή στον αστικό σχεδιασμό 95
- 4.6. Συμπεράσματα 97

Επίλογος 101

Παράρτημα Ι. Γλωσσάρι 105

Παράρτημα ΙΙ. Περί περιφράξεων της γνώσης 109

- 1.1. Τα πνευματικά δικαιώματα, όπως ορίζονται από τη νομοθεσία 111
- 1.2. Σύντομη επισκόπηση της ιστορίας της πνευματικής ιδιοκτησίας 115
- 1.3. Άδειες creative commons 119

Βιβλιογραφία 123

Πρόλογος

“Ἔστιν οὖν τραγωδία μίμησις πράξεως σπουδαίας καὶ τελείας μέγεθος ἐχούσης, ἡδυσμένῳ λόγῳ χωρὶς ἐκάστῳ τῶν εἰδῶν ἐν τοῖς μορίοις, δρώντων καὶ οὐ δι’ ἀπαγγελίας, δι’ ἐλέου καὶ φόβου περαίνουσα τὴν τῶν τοιούτων παθημάτων κάθαρσιν”.

Τραγωδία είναι η μίμηση πράξης σημαντικής και ολοκληρωμένης, η οποία έχει κάποια διάρκεια, με λόγο ποιητικό, τα μέρη της οποίας διαφέρουν στη φόρμα τους, που παριστάνεται ενεργά και δεν απαγγέλλεται, η οποία προκαλώντας τη συμπάθεια και το φόβο του θεατή τον αποκαθάρει (λυτρώνει) από παρόμοια ψυχικά συναισθήματα.

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, Περί Ποιητικής, VI, 1449b

εικ.1. Στις 12 Δεκεμβρίου του 2003, το περιοδικό Science επαναφέρει το θέμα της διερεύνησης της διαχείρισης των κοινών πόρων, 35 χρόνια μετά τη δημοσίευση του κλασικού άρθρου “Η τραγωδία των κοινών”, του Garrett Hardin.

ι) Περί τραγωδίας

Ο Garret Hardin εισήγαγε τον όρο “τραγωδία των κοινών” με το ομώνυμο άρθρο του, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό Science το Δεκέμβριο του 1968. Από τότε το άρθρο αυτό έχει συμπεριληφθεί τουλάχιστον σε 111 βιβλία και είναι από τα πρώτα που συναντά κανείς, στη βιβλιογραφία που σχετίζεται με τα commons. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, στη Βρετανική παράδοση τα commons ήταν κομμάτια γης των οποίων η ιδιοκτησία ήταν είτε συλλογική, ή αν ήταν ατομική, υπήρχαν σε αυτά συλλογικά δικαιώματα. Το άρθρο του Hardin υιοθετεί ένα απλουστευτικό σχήμα το οποίο δε θα αναλύσουμε, καθώς πλέον η κριτική του¹ είναι πιο διαδεδομένη από την επίκληση σε αυτό, για να υποστηρίξει ότι η κοινή ιδιοκτησία και χρήση, όχι μόνο της γης, αλλά όλων των κοινών πόρων, οδηγεί αδιαμφισβήτητα στην κατασπατάληση και εν τέλει στην καταστροφή τους. Η λύτρωση έρχεται, για το συγγραφέα, είτε μέσω της πλήρους ιδιωτικοποίησης των κοινών πόρων, είτε μέσω του αυστηρού ελέγχου τους από τις αρχές. Το σχήμα αυτό μεταφέρει περισσότερο ένα μύθο παρά μια τραγωδία.

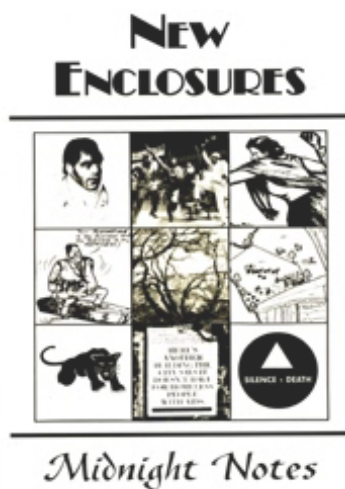
Ο μύθος αυτός, η υποτιθέμενη τραγωδία των κοινών, αποτέλεσε για αρκετά χρόνια “το κυρίαρχο παράδειγμα μέσα από το οποίο οι κοινωνικοί επιστήμονες προσέγγιζαν τα ζητήματα των φυσικών πόρων” (Bromley και Cernea, 1989: 6). Ήταν και είναι ακόμα βασικό επιχείρημα που χρησιμοποιείται μεταξύ άλλων, για να προωθεί την πλήρη επιβολή του φιλελεύθερου μοντέλου πάνω σε άλλα κοινωνικά συστήματα, εμφανίζοντας ως λογικά αναγκαία την κλοπή της γης αυτοχθόνων πληθυσμών, την ιδιωτικοποίηση των υδάτινων και ενεργειακών πόρων, της γης, της υγείας, της παιδείας και κάθε άλλου αγαθού, που αποτέλεσε στη διάρκεια του 20ου αιώνα αντικείμενο αναδιανεμητικής πολιτικής. Η “τραγωδία των commons” καταλήγει στο θρίαμβο των περιφράξεων, αφού σύμφωνα με αυτού του είδους την επιχειρηματολογία, οι περιφράξεις της κοινής γης που ξεκίνησαν στη Βρετανία κατά το 16ο αιώνα, αλλά και οι περιφράξεις όλων των κοινών αγαθών μέσω της ιδιωτικοποίησής τους, είναι ο μόνος δυνατός τρόπος να λήξει η τραγωδία της κακής τους διαχείρισης. Στην πραγματικότητα εδώ είναι που αρχίζει.

¹ Για τους τρόπους με τους οποίους οι γηγενείς πληθυσμοί διαχειρίζονται και βρίσκουν λύσεις στα κοινά τους προβλήματα: Ostrom, Elinor, Joanna Burger, Christopher B. Field, Richard B. Norgaard, and David Policansky (1999): Revisiting the Commons: Local Lessons, Global Challenges, in: Science, Vol. 284, 9 April, pp. 278–282. / για την ιστορική ανακρίβεια της “τραγωδίας των κοινών”: Dasgupta, Partha. Human Well-Being and the Natural Environment / για την επιβολή των ιδίων οικονομικών και περιβαλλοντικών απόψεων και πρακτικών σε άλλα κοινωνικά συστήματα, χωρίς την ταυτόχρονη γνώση και κατανόηση αυτών: Appell, G. N. (1993). Hardin’s Myth of the Commons: The Tragedy of Conceptual Confusions. Working Paper 8. Phillips, ME: Social Transformation and Adaptation Research Institute.

ii) Περί περιφράξεων

Ενώ η παραδοσιακή έννοια των περιφράξεων ήταν ο μετασχηματισμός των κοινών γαιών σε ιδιωτικής ιδιοκτησίας, και η ταυτόχρονη εξαφάνιση των κοινών δικαιωμάτων στη γη και τους πόρους, τα τελευταία χρόνια οι περιφράξεις έχουν αναδυθεί ως η διαδικασία κλειδί για την νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση. (Blomley 2007, 2008a, 2008b; Ferguson, 2006; Retort 2005; Vasudevan, McFarlane και Jeffrey, 2008)

Η έννοια των περιφράξεων εμφανίζεται κατά την ανάδυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, και ως προϋπόθεσή του, και αφορά την κοινή γη και την απομάκρυνση των παραδοσιακών χρηστών της από αυτή. Αναγνωρίζεται ως κομβικό κομμάτι στην πρωταρχική συσσώρευση όπως την περιέγραψε ο Μαρξ², δηλαδή στη διαδικασία που δημιουργεί τη σχέση κεφάλαιο, διαχωρίζοντας τους παραγωγούς από τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής και διαβίωσης, μετατρέποντάς τα σε κεφάλαιο και τους ίδιους σε μισθωτούς εργάτες. Σήμερα, ο όρος “περιφράξεις” εμφανίζεται στη βιβλιογραφία ως ο μετασχηματισμός ενός κοινού αγαθού, υλικού ή άυλου, σε ατομική ή κρατική ιδιοκτησία. Ο Massimo De Angelis αντιλαμβάνεται την πρωταρχική συσσώρευση, όχι ως μια στιγμή της εξέλιξης του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά ως μια μόνιμη διαδικασία, που συντελείται μέσω του διαρκούς χαρακτήρα των περιφράξεων³. Σε αυτή την ανάλυση θα στηριχτούμε στη συνέχεια.

εικ.2. Ανάλυση των νέων περιφράξεων, των Midnight Notes Collective.

² Η συσσώρευση του κεφαλαίου προϋποθέτει την υπεραξία, η υπεραξία την κεφαλαιοκρατική παραγωγή, και αυτή πάλι, την ύπαρξη σχετικά μεγάλων μαζών κεφαλαίου και εργατικής δύναμης στα χέρια εμπορευματοπαραγωγών. Έτσι, όλη αυτή η κίνηση φαίνεται να περιστρέφεται σ' ένα φαύλο κύκλο, από τον οποίο βγαίνουμε μόνο αν υποθέσουμε μια “πρωταρχική” συσσώρευση (“previous accumulation” τη λέει ο Ανταμ Σμιθ), που προηγείται από την κεφαλαιοκρατική συσσώρευση, μια συσσώρευση που δεν είναι το αποτέλεσμα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, αλλά η αφετηρία του... Επομένως, η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση δεν είναι τίποτ' άλλο παρά το ιστορικό προτσές χωρισμού του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής. Εμφανίζεται σαν “πρωταρχικό”, γιατί αποτελεί την προϊστορία του κεφαλαίου και του αντίστοιχου του τρόπου παραγωγής. Η οικονομική διάρθρωση της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας πρόκυψε από την οικονομική διάρθρωση της φεουδαρχικής κοινωνίας. Η διάλυση της δεύτερης έχει απελευθερώσει τα στοιχεία της πρώτης. Τη βάση του όλου προτσές την αποτελεί η απαλλοτρίωση του παραγωγού της υπαίθρου,

εικ.3. Η ανάπτυξη του καπιταλισμού ανέκαθεν βασιζόταν στις περιφράξεις κοινών αγαθών.

Τις τελευταίες δεκαετίες, οι περιφράξεις των κοινών αγαθών μαζί με την ιδεολογική επιβολή τους, αποτέλεσαν απαραίτητη προϋπόθεση για τη ρύθμιση των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και σχέσεων σύμφωνα με τους κανόνες της ελεύθερης αγοράς. Παρ' όλα αυτά, αντίθετα με ότι είχε προβλεφθεί από τον Hardin, αλλά και από πολλούς άλλους, τα εξατομικευμένα δικαιώματα ιδιοκτησίας δεν κατάφεραν να εκπληρώσουν αυτό που είχαν υποσχεθεί: την προστασία των κοινωνικών πόρων προς το συμφέρον όλων μας. Αντίθετα, τα προβλήματα εντείνονται και παρουσιάζεται μια τραγωδία αντίστοιχη με αυτή που απεικονίστηκε προηγουμένως, όμως από την αντίστροφη πλευρά. Σύμφωνα με τον

Harvey (The future of the commons 2011) είναι ήδη φανερό ότι “αν αφεθεί αρρύθμιστη, η ατομικοποιημένη κεφαλαιακή συσσώρευση διαρκώς θα απειλεί να καταστρέψει τις δυο βασικές πηγές των πόρων κοινής ιδιοκτησίας που περιβάλλουν όλες τις μορφές παραγωγής: τους εργάτες και το έδαφος”.

Στις αρχές της δεκαετίας του '90, η κατάρρευση του ανατολικού μπλοκ σηματοδοτεί τη νίκη της νεοφιλελεύθερης δημοκρατίας σε κάθε επίπεδο, ακόμα και στο θεωρητικό. Διακηρύσσεται ακόμα και πως έχει έρθει το τέλος της ιστορίας⁴, δηλαδή το τέλος της ιδεολογικής εξέλιξης του ανθρώπου. Αφού το τέλειο σύστημα έχει βρεθεί, δε μένει πια τίποτα άλλο να γίνει. Η ελεύθερη αγορά θα εξαπλωθεί σταδιακά σε όλο τον πλανήτη και θα οδηγήσει την ανθρωπότητα σε παγκόσμια ευημερία. Σήμερα, δυο μόλις δεκαετίες μετά από την εξαγγελία του τέλους της ιστορίας, οι συνέπειες της κρίσης που συντελείται σε οικονομικό, πολιτικό και θεσμικό επίπεδο μας πείθουν ότι ο Φουκουγιάμα, δεν έπεσε μέσα στις προβλέψεις του.

Όπως το διατυπώνει ο Badiou (2008:38), “η πτώση του τείχους του Βερολίνου υποτίθεται ότι θα σηματοδοτούσε την έλευση του ενιαίου κόσμου της ελευθερίας και της δημοκρατίας. Είκοσι χρόνια αργότερα, είναι ξεκάθαρο ότι τα τείχη στο κόσμο έχουν απλώς μεταφερθεί... Νέα τείχη κατασκευάζονται σε ολόκληρο τον κόσμο: μεταξύ Παλαιστινίων και Ισραηλινών, μεταξύ του Μεξικού και των ΗΠΑ, μεταξύ της Αφρικής και των Ισπανικών θυλάκων, μεταξύ των απολαύσεων των πλουσίων και των επιθυμιών των φτωχών, είτε πρόκειται για αγρότες σε χωριά είτε για αστικό πληθυσμό σε φαβέλες, μπανλιέ, εστάτες, χόστελ, καταλήψεις και παραγκουπόλεις. Το κόστος του δήθεν ενιαίου κόσμου του κεφαλαίου είναι η βίαιη διαίρεση της ανθρώπινης ύπαρξης σε περιοχές διαχωρισμένες με αστυνομικούς σκύλους, γραφειοκρατικούς ελέγχους, ναυτικές περιπόλους, αγκυρωτά συρματοπλέγματα και απελάσεις”.

του χωρικού, από τη γη του. Η ιστορία αυτής της απαλλοτρίωσης παίρνει διαφορετικές αποχρώσεις στις διάφορες χώρες και διατρέχει τις διάφορες φάσεις σε διαφορετική διαδοχική σειρά και σε διάφορες ιστορικές εποχές. Μόνο στην Αγγλία πήρε την κλασική της μορφή και γι αυτό την παίρνουμε σαν παράδειγμα. (Τόμος 1, κεφάλαιο 24, Η λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση, σελ. 738-741)

³ Αναφερόμαστε στο άρθρο του De Angelis “Μαρξ και πρωταρχική συσσώρευση. Ο διαρκής χαρακτήρας των περιφράξεων του κεφαλαίου” έτος 2001. Σημειώνουμε ότι η άποψη αυτή, δηλαδή η αναγνώριση της πρωταρχικής συσσώρευσης ως μιας συνεχούς διαδικασίας διατυπώθηκε αρχικά από τους Midnight Notes Collective.

⁴ “Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος”, βιβλίο του Francis Fukuyama, 1992

iii) Γιατί μιλάμε για τα κοινά και τις περιφράξεις;

Στον αντίποδα των σύγχρονων περιφράξεων, ως απάντηση σε αυτές και μέσα από τον αγώνα εναντίον τους, εμφανίζεται μια νέα έννοια των κοινών, η οποία περιλαμβάνει τρόπους ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών με μη εμπορευματικό χαρακτήρα και σύμφωνα με αρχές συμμετοχής, συνεργασίας και αλληλεγγύης.

Τις τελευταίες τρεις δεκαετίες, εμφανίζονται συχνά στο δημόσιο πολιτικό λόγο αναφορές στην έννοια των κοινών ή σε θέματα που σχετίζονται με αυτή, από δύο τελείως διαφορετικές σκοπιές. Από τη μία, θεωρείται ότι τα κοινά εντάσσονται στο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής, ενώ από την άλλη θεωρείται ότι τα κοινά προσφέρουν τη διέξοδο από αυτό. Στην πρώτη περίπτωση, η έννοια των κοινών εμφανίζεται συνδεδεμένη, μάλλον αόριστα, με έννοιες όπως η συμμετοχή, η κοινότητα, ο πολιτισμός, η κουλτούρα, όχι σε μια προοπτική ρήξης με το κυρίαρχο σύστημα παραγωγικών σχέσεων αλλά σε μια προοπτική εξορθολογισμού, εξανθρωπισμού, εμπλουτισμού του. Η συρρίκνωση της έννοιας των κοινών σε ό,τι δεν είναι ανταγωνιστικό προς αυτό το σύστημα, του προσφέρει την επίφαση δημοκρατίας που έχει ανάγκη για την προώθηση και την επιβολή του. Γι' αυτό και θεωρούμε ότι πρόκειται για σφετερισμό και αλλοίωση της έννοιας. Στη δεύτερη περίπτωση, η έννοια των κοινών εμφανίζεται ως μια εναλλακτική στον τρόπο παραγωγής και διανομής του πλούτου, που δεν περιλαμβάνει ούτε την ελεύθερη αγορά, αλλά ούτε και τη διαχείριση του πλούτου από το κράτος.

εικ.4. Διάκριση μεταξύ δύο ειδών των κοινών.

Εξετάζοντας τις περιφράξεις που θέτουν όρια στις ζωές μας, στον τρόπο που παράγουμε, κινούμαστε, δημιουργούμε, σκεφτόμαστε και επικοινωνούμε, εξετάζοντας τους τρόπους διεκδίκησης και διαφύλαξης των κοινών ως αντίσταση στις περιφράξεις, θέλουμε τελικά να μιλήσουμε για την πόλη. Να μιλήσουμε για την πόλη όχι ως ένα ουδέτερο, απολίτικο ή άχρωμο τοπίο, αλλά ως το πεδίο της μάχης ετερόκλητων και ανταγωνιστικών συμφερόντων, ως τον τόπο εγγραφής των αντιφάσεων της σύγχρονης πραγματικότητας, τον τόπο στον οποίο περιφράξεις και κοινά έρχονται σε σύγκρουση.

1.

Τα κοινά

εικ.5. Η περίφραξη
των κοινών γαιών.

1.1

Σύντομη ιστορία των commons

Η ιδιοκτησία της γης, όπως την αντιλαμβανόμαστε σήμερα και συγκεκριμένα η απόλυτη ατομική ιδιοκτησία, δηλαδή ο θεσμός που καθορίζει ότι ένα άτομο μπορεί να κατέχει όλα τα δικαιώματα για ένα κομμάτι γης, αποκλείοντας από αυτό όλους τους άλλους είναι μια σύγχρονη ιδέα. Σε παλαιότερες εποχές γενικά, όπως και ειδικά στο μεσαίωνα μια τέτοια αντίληψη θα ήταν ακατανόητη. Ο βασιλιάς, ή ο άρχοντας του φέουδου μπορεί να κατείχε ένα κτήμα, αλλά οι χωρικοί είχαν διάφορα δικαιώματα “επικαρπωτή” που τους επέτρεπαν να βόσκουν κοπάδια, να κόβουν ξυλεία, να αντλούν νερό, ακόμα και να καλλιεργούν ορισμένα κομμάτια αυτής της γης, σε συγκεκριμένες περιόδους του έτους.

Ο ορισμός των commons, όπως εμφανίστηκαν κατά το μεσαίωνα στην Αγγλία αφορά σε νομικό δικαίωμα που είναι: “το δικαίωμα που έχουν ένα ή περισσότερα άτομα να πάρουν ή να χρησιμοποιήσουν ένα κομμάτι αυτών που παράγει η γη κάποιου άλλου... και είναι δικαίωμα σε τμήμα του κέρδους από τη γη, και μόνο σε τμήμα, ενώ το δικαίωμα της γης παραχωρείται σε άλλον, και όχι σε αυτόν που διεκδικεί την κοινότητα (common)”⁵.

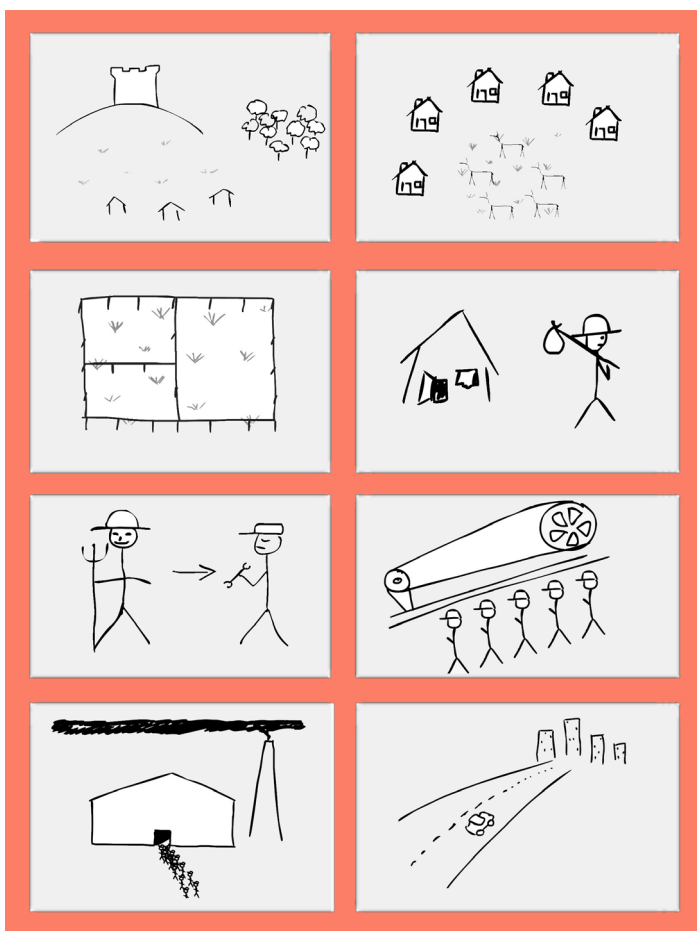
Τα δικαιώματα αυτά όμως, δε δόθηκαν από κάποιον ιδιαίτερα φιλεύσπλαχνο

γαιοκτήμονα, αλλά αποτελούσαν κατάλοιπο παλαιότερων, ευρύτερων δικαιωμάτων, που πιθανότατα είχαν τις ρίζες τους σε εποχές κατά τις οποίες δεν υπήρχε η σύγχρονη έννοια της ιδιοκτησίας. Ακόμη, τα δικαιώματα αυτά αποδόθηκαν σε ορισμένα άτομα, επειδή τα άτομα αυτά, προέβαλαν παλαιότερα κάποια αξίωση στο κομμάτι αυτό της γης, ή επειδή ο ιδιοκτήτης τους τα παραχώρησε ως αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες που του προσέφεραν.

Στην ουσία, τα δικαιώματα αυτά επέτρεπαν στους χωρικούς πρόσβαση από κοινού σε διάφορα τμήματα γης, τα οποία δεν ήταν ιδιοκτησία τους. Για παράδειγμα, είχαν πρόσβαση στο δάσος για να κόβουν ξύλα, που χρειάζονταν για να ζεσταίνονται και να μαγειρεύουν το φαγητό τους, είχαν πρόσβαση σε λειμώνες για να βόσκουν τα ζώα τους, είχαν πρόσβαση σε πηγές νερού για να καλύπτουν τις ανάγκες τους κ.ά. Η χρήση αυτών των κοινών αγαθών δε γινόταν αυθαίρετα (όπως παραπλανητικά υποστηρίζει μεταξύ άλλων στο άρθρο του “Tragedy of the commons” ο Garrett Hardin), αλλά οι ίδιοι, όλοι μαζί διαμόρφωναν τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους αξιοποιούσαν τη γη⁶. Η χρήση των κοινών πόρων λοιπόν, δεν ήταν απεριόριστη, αλλά καθοριζόταν από τη συλλογική εμπειρία και γνώση, ώστε να

⁵ “a right wich one or more persons have to take or use some portion of that which another’s soil produces...and is a right to part of the profits of the soil, and to part only, the right of the soil lying with another and not with the person who claims common”. (E.C.K. Gonner, *Common Land and Inclosure*. 2nd ed. (London: Cass, 1966) ιδία μετάφραση.

⁶ Για πληροφορίες βλέπε *The Open Field System and Beyond: A property rights analysis of an economic institution*, του Carl Dahlman.

εικ.6. Η διαδικασία των περιφράξεων στην Αγγλία.

αποτρέπεται η κατάχρηση, ή ιδιοποίηση και οτιδήποτε άλλο θα μπορούσε να τους βλάψει. Η συνεργασία μεταξύ των ατόμων που μοιράζονταν τους πόρους αυτούς ήταν πολύ σημαντική, καθώς η επιβίωσή τους, εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από την καλή αξιοποίησή τους. Τελικά, η παρακμή του συστήματος αυτού (open field system) και η αντικατάστασή του, το πέρασμα από μια μορφή συλλογικής διαχείρισης της γης στην περίφραξή της, δεν έγινε λόγω αποτυχίας. Έγινε λόγω μιας συστηματικής διαδικασίας περιφράξεων, με την απομάκρυνση των χωρικών από τη γη αυτή και με την ιδιωτικοποίηση των προηγουμένως κοινών πόρων⁷. Σύμφωνα με αυτά, θα μπορούσε κανείς να πει ότι τα commons δεν κατέρρευσαν, όπως αφήνει να εννοηθεί ο Hardin, αλλά κλάπηκαν.

Από το 16ο μέχρι το 18ο αιώνα τα commons αρχίζουν να χάνονται. Οι περιφράξεις της κοινής γης από τους ευγενείς κατά την μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, η απαλλοτρίωση και ο σφετερισμός της, αναφέρονται στον πρώτο τόμο του Κεφαλαίου του Μαρξ ως πρωταρχική συσσώρευση. Πρόκειται για μια διαδικασία διαχωρισμού των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, η οποία όπως αναφέρθηκε, εμποδίζοντας την πρόσβαση στα προηγουμένως κοινά αγαθά, δημιούργησε μία μεγάλη μάζα ανθρώπων, της οποίας η επιβίωση και αναπαραγωγή στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τη μισθωτή εργασία και ταυτόχρονα επέτρεψε την συσσώρευση κεφαλαίου που απαιτούνταν για να τροφοδοτήσει τη βιομηχανική επανάσταση.

⁷ Πληροφορίες σχετικά με τη διαδικασία των περιφράξεων στη Βρετανία στο άρθρο του Simon Fairlie: A Short History of Enclosure in Britain (περιοδικό The Land Issue 7 Summer 2009)

1.2

Τα commons σήμερα

Τα μεσαιωνικά commons της Αγγλίας δεν περιγράφονται εδώ με ρομαντική διάθεση ή με νοσταλγία. Δεν έχουμε την πρόθεση να εξιδανικεύσουμε το φεουδαρχικό σύστημα γιατί δεν το θεωρούμε πρότυπο παραγωγικών σχέσεων. Αν μας απασχολεί η κατανόηση της ιστορίας τους, είναι για όσα μπορεί να διδάξει για το παρόν. Τις τελευταίες δεκαετίες αναδύθηκαν κινήσεις πολιτών, διεκδικήσεις και αγώνες όχι μόνο για τη γη, αλλά και για άλλα αγαθά, που συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες θεωρούν ότι δε θα πρέπει να περιορίζονται από το θεσμό της ατομικής ιδιοκτησίας αλλά αντίθετα, να είναι κοινό κτήμα. Τα αγαθά αυτά αναφέρονται στο διεκδικητικό λόγο και στη θεωρία στην οποία ο λόγος αυτός προσπαθεί να βρει θεμελίωση ως commons (κοινά), χωρίς να ταυτίζονται με το μεσαιωνικό τους πρόδρομο. Αποτελεί όμως κοινή παραδοχή, ότι η ιστορία των περιφράξεων της κοινής γης βοηθά στην κατανόηση των διαδικασιών περίφραξης, που στην τρέχουσα συγκυρία, έχουν ως αντικείμενο πολλά είδη παραγωγικών, περιβαλλοντικών και πολιτιστικών πόρων, πολλά είδη αγαθών που είναι ζωτικά για την επιβίωση, την ειρηνική συμβίωση και την ελεύθερη σκέψη και έκφραση των ανθρώπων, μόνο υπό τον όρο της ισότιμης και ανεμπόδιστης πρόσβασης, επομένως, υπό τον όρο της συλλογικής τους διαχείρισης. Τέτοιου είδους κοινά αγαθά θεωρείται ότι είναι για παράδειγμα το νερό και η ατμόσφαιρα, αλλά και τα πνευματικά αγαθά, η πολιτιστική κληρονομιά κλπ.

Η χρήση του όρου δείχνει ότι αναγνωρίζεται μια αντιστοιχία ανάμεσα στα μεσαιωνικά και τα σύγχρονα commons. Η αντιστοιχία έχει να κάνει με τη δυνατότητα που η κοινοκτημοσύνη ζωτικών αγαθών παρέχει στην ανθρώπινη κοινωνία (ή σε συγκεκριμένη ομάδα πληθυσμού), να μη ρυθμίζεται αποκλειστικά από τις ανάγκες ανάπτυξης του κυρίαρχου οικονομικού συστήματος, αλλά να διατηρεί ένα περιθώριο αυτονομίας σε σχέση με τις ανάγκες αυτές, μια κριτική απόσταση, μιαν αξίωση παρέμβασης από την πλευρά των κοινωνικών δυνάμεων που αποκλείονται ή καταστρέφονται από αυτή την ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Polanyi, η ανάπτυξη της οικονομίας δεν επιτάσσει αναγκαστικά τη μετατροπή της κοινωνίας σε κοινωνία της αγοράς. Αν συντελείται ή έχει εν μέρει συντελεσθεί μια τέτοια μετατροπή, είναι αποτέλεσμα πολιτικών επιλογών κι όχι νομοτελειακών διαδικασιών. Όπως λοιπόν τα μεσαιωνικά κοινά διατηρούν αναλογίες με τους κοινωνικούς πόρους, το μοίρασμα των οποίων είναι σήμερα αντικείμενο διεκδίκησης, έτσι και οι φυσικές περιφράξεις του παρελθόντος, ως φυσικά όρια που κατακερμάτισαν τη γη σε ιδιόκτητα κομμάτια δε διαφέρουν ούτε από τις φυσικές, αλλά ούτε και από τις ποικίλες νοητές περιφράξεις που δημιουργούνται για το -ή μέσα στο- καπιταλιστικό σύστημα. Τονίζεται ξανά εδώ ότι η πρωταρχική συσσώρευση δεν αναφέρεται ως μια ιστορική φάση, αλλά γίνεται αντιληπτή ως μια επαναλαμβανόμενη στρατηγική.

εικ.7. Διαδήλωση
ενάντια στην
αρπαγή της γης
και του νερού.
Τζακάρτα, Ινδονησία

εικ.8. Διαδικασία
εξευγενισμού.

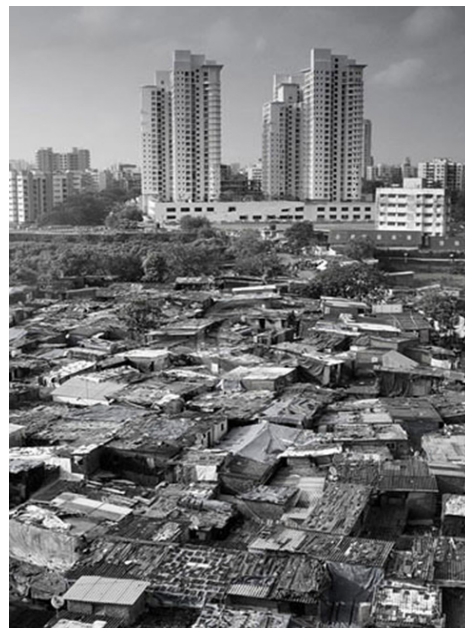

εικ.9. Μετανάστες από την
Τυνησία φτάνουν με βάρκα
σε λιμάνι της Ιταλίας.

εικ.10. Βιομηχανία
πετρελαίου, Βενεζουέλα

εικ.11. Παραγκουπόλεις και ουρανοξύστες.
Μουμπάι, Ινδία

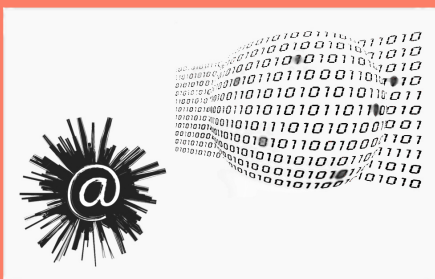
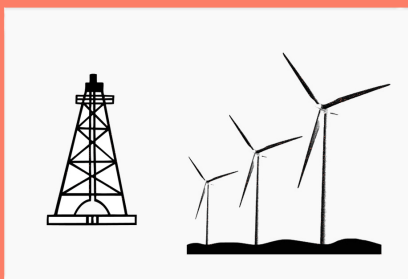
Αν και οι σύγχρονες μορφές της εμφανίζονται σε εντελώς διαφορετικά πλαίσια από αυτές που επέτρεψαν τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στον καπιταλισμό, γνωρίζοντας την ιστορία της κοινής γης, μας επιτρέπεται να ερμηνεύσουμε σε ένα βαθμό και τη σημερινή κατάσταση.

Μελετώντας τις τελευταίες δεκαετίες του 20ού αιώνα και τις εξελίξεις σε παγκόσμιο επίπεδο, κάποιοι πολιτικοί και κοινωνικοί στοχαστές μιλούν για τις “νέες καπιταλιστικές περιφράξεις”⁸. Από τη δική τους οπτική, οι περιφράξεις δεν αποτελούν ένα προκαπιταλιστικό φαινόμενο, αλλά αντίθετα επεκτείνονται διαρκώς. Στις νέες περιφράξεις συγκαταλέγουν μεταξύ άλλων, τη σύγχρονη αρπαγή γης που πραγματοποιείται στο πλαίσιο των διαδικασιών εξουγενισμού ή στο πλαίσιο της εφαρμογής Προγραμμάτων Δομικής Αναπροσαρμογής από το ΔΝΤ σε Ασία, Λατινική Αμερική και Αφρική. Περιλαμβάνουν επίσης τις διαδικασίες δημιουργίας, αποκλεισμού και ελέγχου των παραγκουπόλεων στις μεγαπόλεις του τρίτου κόσμου αλλά και στον ίδιο τον ανεπτυγμένο κόσμο. Περιλαμβάνουν επίσης τις διαδικασίες

ενίσχυσης, προσανατολισμού και ελέγχου των διεθνών μεταναστευτικών ρευμάτων, αλλά και της εσωτερικής μετανάστευσης. Περιλαμβάνουν τις δραστηριότητες προσπάθειας των πολυεθνικών μονοπωλίων για τον έλεγχο των ενεργειακών και των υδάτινων πόρων, αλλά και τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας στις δυτικές χώρες, σε όφελος της ανάπτυξης της ιδιωτικής αγοράς στους τομείς δημόσιας ωφέλειας.

Όλες αυτές οι διαδικασίες, ως αντικείμενο ρυθμιστικών πρωτοβουλιών από υπερεθνικούς θεσμούς και πρόθυμες εθνικές και τοπικές κυβερνήσεις, ως πεδίο γεωπολιτικών παιχνιδιών και ιδεολογικής επιβολής, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι περιφράξεις και ο διαχωρισμός των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής είναι συνεχείς διαδικασίες, όπως συνεχής είναι και η προσπάθεια συγκέντρωσης του κεφαλαίου. Όμως, απέναντι σε αυτές τις διαδικασίες αναδύεται πλήθος αρνήσεων και διεκδικήσεων, οι οποίες αναγνωρίζουν σιγά-σιγά την κοινή τους προοπτική. Αυτός ο αγώνας ενάντια σε κάθε τύπο περιφράξεων ανοίγει το ερώτημα των commons σήμερα.

⁸ Τον όρο “Νέες Περιφράξεις” τον εισήγαγε η συλλογικότητα Midnight Notes Collective στα τέλη της δεκαετίας του ‘80. “Σήμερα, για άλλη μια φορά, οι περιφράξεις αποτελούν τον κοινό παρονομαστή της προλεταριακής εμπειρίας σε όλο τον κόσμο. Στη μεγαλύτερη διασπορά, σε κάθε χώρα, σε κάθε ήπειρο εκατομμύρια ανθρώπων ξεριζώνονται από τη γη τους, τις δουλειές τους, τα σπίτια τους, μέσω πολέμων, πείνας, ασθeneιών και των Προγραμμάτων Δομικής Αναπροσαρμογής του ΔΝΤ (Διεθνές Νομισματικού Ταμείου) και διασπείρονται στις γωνιές του πλανήτη (...) Η “κρίση χρέους”, οι “άστεγοι” και η “κατάρρευση του σοσιαλισμού”, που συχνά αντιμετωπίζονται ως διαφορετικά φαινόμενα, (...) για εμάς αποτελούν διαφορετικά ονόματα της ίδιας όμως ενιαίας διαδικασίας: των νέων περιφράξεων” (Midnight Notes Collective, 1990).

εικ.12. Κοινά: περιβαλλοντικά, πολιτισμικά, ενεργειακά, πληροφοριακά, αστικά.

1.3

Ορισμός των κοινών

Αναφέραμε ήδη ότι σήμερα η έννοια των κοινών δεν είναι δεδομένη. Αποτελεί αντικείμενο διερεύνησης για περιβαλλοντολόγους, βιολόγους, κοινωνιολόγους, ανθρωπολόγους, πολεοδόμους, αρχιτέκτονες, πολιτικούς επιστήμονες, γεωγράφους⁹ και πολλούς άλλους, καθώς μπορεί να αναφέρεται τόσο σε υλικά, όσο και σε άυλα αγαθά, τόσο σε τοπικές κοινότητες, όσο και σε ολόκληρο τον πλανήτη, τόσο σε φυσικούς πόρους, όσο και σε τεχνολογικά προϊόντα. Μπορεί κανείς να μιλά για τα περιβαλλοντικά κοινά (αέρας, θάλασσες, ποτάμια, δάση), για τα πολιτισμικά (γλώσσες, επιστήμες, τέχνες, στοιχεία της πολιτιστικής κληρονομιάς), τα γενετικά (γονίδια), τα ενεργειακά (ενεργειακοί πόροι), τα πληροφοριακά (διαδίκτυο), ή τα αστικά κοινά (πράσινοι χώροι, αρχαιολογικοί χώροι, πάρκα, πλατείες), ή ακόμη κάποιοι αναφέρουν ως κοινό αγαθό, ό,τι από τη δεκαετία του '70 θεωρείται ότι εντάσσεται στο πεδίο της "συλλογικής κατανάλωσης" (υποδομές, δίκτυα μεταφορών, τηλεπικοινωνίες, εκπαίδευση, υγεία). Η έννοια των κοινών συνδέεται λοιπόν ευρέως με τα κομμάτια αυτά του κοινωνικού, του ανθρωπογενούς και του φυσικού πλούτου, τα οποία δεν μπορούν ή δεν πρέπει να περιορίζονται από την ατομική ιδιοκτησία, αλλά αντίθετα η πρόσβαση σ' αυτά (ή και η διαχείρισή τους) πρέπει να είναι συλλογική, γιατί έχουν ζωτική σημασία για την κοινωνική εξέλιξη και είναι προϊόν αυτής της εξέλιξης. Εντούτοις, ο λόγος περί κοινών, εντάσσεται και υπακούει σε διάφορες θεωρήσεις, οι οποίες

μπορεί να είναι μεταξύ τους ασύμβατες ή ακόμη και αντιφατικές.

Στην εργασία αυτή, υιοθετούμε την προσέγγιση του Massimo de Angelis και άλλων μελετητών, κυρίως από το ρεύμα του αυτόνομου μαρξισμού, οι οποίοι δίνουν στα κοινά την έννοια της συνειδητοποίησης ότι υπάρχουν μη εμπορευματικοί τρόποι ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών και, ταυτόχρονα, την έννοια της άρνησης και της αντίστασης στις καπιταλιστικές περιφράξεις. Σύμφωνα με αυτή την προσέγγιση, μέσα από τον αγώνα για τα κοινά ανοίγεται μια δυνατότητα σύνδεσης πλήθους αγώνων σε διάφορα σημεία της υδρογείου και τίθεται το ερώτημα της συλλογικής παραγωγής και ιδιοκτησίας. Αγώνες ενάντια στο θεσμό της πνευματικής ιδιοκτησίας, θέτουν το ερώτημα της γνώσης ως κοινού αγαθού. Αγώνες ενάντια στην ιδιωτικοποίηση του νερού, της γης, των ενεργειακών πόρων, αγώνες ενάντια στην καταστροφή ή την ιδιωτικοποίηση περιβαλλοντικών πόρων, θέτουν το ερώτημα των περιβαλλοντικών κοινών. Αγώνες ενάντια στην ιδιωτικοποίηση της υγείας και της παιδείας θέτουν το ερώτημα του τι είναι, πώς παράγεται, πώς διανέμεται το κοινό αγαθό (De Angelis, 2003). Εν ολίγοις όλοι αυτοί οι αγώνες ενάντια σε παρούσες ή ενδεχόμενες περιφράξεις και ενάντια στα αποτελέσματά τους, ανοίγουν ένα γενικό ερώτημα για το τι μπορεί, για το τι οφείλει να είναι κοινό. Τι μπορούν οι άνθρωποι να παράγουν και να απολαμβάνουν μέσα από ισότιμες συνεργατικές σχέσεις.

⁹ Ενδεικτικά αναφέρονται οι: Antonio Negri, David Harvey, Elinor Ostrom, Karl Linn, Lawrence Lessig, Massimo De Angelis, Michael Hardt, Raj Patel, Silvia Federici, Σταύρος Σταυρίδης.

Εύλογα επομένως, μέσα από αυτό το διαρκώς ανοιχτό πεδίο συγκρούσεων, τις επί μέρους αρνήσεις της εμπορευματοποίησης και τη διεκδίκηση ενός άλλου τρόπου παραγωγής και διανομής των αγαθών αναδύονται και άλλου τύπου σχέσεις. Τα άτομα που συμμετέχουν σε τέτοιες διεκδικήσεις (commoners) αναπτύσσουν σχέσεις δημιουργίας κοινών (commoning), συγκροτώντας χειραφετητικές κοινότητες (community), που αυτοδιαχειρίζονται (ή αξιώνουν να το κάνουν) με μη εμπορευματικούς τρόπους μοιράσματος τους κοινούς πόρους. Όπως το εμπόρευμα, ένα αγαθό που παράχθηκε για ανταλλαγή, προϋποθέτει ιδιώτες ιδιοκτήτες μεταξύ των οποίων συμβαίνει η ανταλλαγή, έτσι το κοινό προϋποθέτει συλλογικότητες εντός των οποίων συμβαίνει το μοίρασμα, συλλογικότητες που συντονίζουν, οργανώνουν και σχεδιάζουν αυτό το μοίρασμα (Nick Dyer-Witherford, 2006). Για τη δημιουργία των commons αλλά και την περιφρούρηση και διατήρησή τους κρίνεται απαραίτητη η ύπαρξη κοινοτήτων, τοπικών ή και υπερτοπικών (όπως το παράδειγμα του free software), που στηρίζονται σε συμμετοχικές αμεσοδημοκρατικές πρακτικές, στην οριζοντιότητα και περιεκτικότητα. Και αντίστροφα: τα αγαθά αυτά, η παραγωγή, διανομή και διαχείρισή τους με μη καπιταλιστικό τρόπο, συμβάλλουν στη διαμόρφωση και ανάπτυξη άλλου τύπου σχέσεων, δικτύων αλληλοβοήθειας, αλληλεγγύης και ανταλλαγής, που δεν περιορίζονται από τα πρότυπα της αγοράς. Στην πραγματικότητα, οι κοινότητες και τα κοινά αγαθά είναι συνδεδεμένα μεταξύ τους και το ένα δε μπορεί να υπάρξει χωρίς το άλλο. Μέσα από τέτοιες κοινωνικές πρακτικές ανοίγει ένα μεγάλο φάσμα δυνατοτήτων. Μένει να απαντηθεί, πώς αυτές οι δυνατότητες μπορούν να πραγματοποιηθούν.

Η θέση που αναπτύσσεται εδώ είναι ότι η έννοια των κοινών δεν μπορεί να αφορά απλώς πόρους για τους οποίους δε χρειάζεται να πληρώσει κανείς, γιατί αν επικεντρωθούμε στα αγαθά δεν μπορούμε να έχουμε ολοκληρωμένη αντίληψη των πολυδιάστατων κοινωνικών σχέσεων που εμπεριέχουν τα αγαθά και τους

τρόπους παραγωγής και διανομής τους. Η σύγχρονη αντικαπιταλιστική θεώρηση των commons από την οποία αντλούμε, περιλαμβάνει ταυτόχρονα τρεις συνισταμένες.

Πρώτον, αναφέρεται σε ένα είδος δεξαμενής κοινών πόρων (pooled resources), δηλαδή σε ένα σύνολο μη εμπορευματοποιημένων μέσων ικανοποίησης των ανθρώπινων αναγκών.

Δεύτερον, αναφέρεται στην κοινότητα στο πλαίσιο της οποίας δημιουργούνται κοινά. Αναγνωρίζει ότι τα commons δημιουργούνται και διατηρούνται από κοινότητες, δηλαδή από δίκτυα ατόμων που μοιράζονται αγαθά και θέτουν οι ίδιοι τους κανόνες σύμφωνα με τους οποίους κάποιος θα έχει πρόσβαση σε αυτά. Όπως η κοινότητα δεν συνίσταται στη βάση “χαρακτηριστικών των ανθρώπων”, αλλά στη βάση της ενεργητικής τους συμμετοχής στο μοίρασμα αγαθών, έτσι και τα ίδια τα αγαθά και οι τρόποι που θα τα μοιραστεί δεν προϋπάρχουν, αλλά δημιουργούνται δυνάμει της δράσης της κοινότητας.

Τρίτο και πιο σημαντικό: Εμμένει στη σημασία των σχέσεων που δημιουργούν κοινά, δηλαδή στις κοινωνικές διαδικασίες μέσα από τις οποίες παράγονται και αναπαράγονται τα commons, τα πράγματα που μοιραζόμαστε, οι αξιώσεις μας σ’ αυτά και οι τρόποι που τα διαχειριζόμαστε. (De Angelis, 2013; Linebaugh, 2008; Caffentzis, 2010).

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι οι κοινότητες στις οποίες αναφερόμαστε δεν γίνονται αντιληπτές ως ομοιογενείς, δεν συμπεριλαμβάνουν φυλετικούς, ταξικούς ή έμφυλους διαχωρισμούς, ούτε είναι αποκομμένες νησίδες ελευθερίας μέσα σε ένα κόσμο με τον οποίο δεν έχουν καμία επαφή. Οι κοινότητες αυτές αποκτούν σημασία, όταν αποτελούν δυνητικά δίκτυα αντίστασης, που συλλογικά εκπροσωπούν ένα μέρος του αγώνα για χειραφέτηση από τις εμπορευματικές σχέσεις (Σταυρίδης 2010). Με αυτό τον τρόπο, τα κοινά δεν αφορούν μόνο την κοινότητα, δεν είναι αποκλειστικά, ούτε αποκτούν τον χαρακτήρα “αντικοινού”¹⁰.

¹⁰ Βλέπε Παράρτημα Ι (Γλωσσάρι)

εικ.13. Η παραγωγή και αναπαραγωγή των κοινών (commoning), γίνεται από τους commoners, οι οποίοι συστήνουν κοινότητες (communities).

Οι αγώνες και οι εξεγέρσεις ενάντια στις περιφράξεις που έλαβαν χώρα στην Αγγλία από το 16ο μέχρι το 18ο αιώνα ανέδειξαν τις σχέσεις δημιουργίας κοινών μεταξύ των commoners. Πάνω σε αυτές βασίζεται η έννοια του commoning (οι σχέσεις που δημιουργούν τα κοινά), όρο που εισήγαγε ο Peter Linebaugh το 2008, στο έργο του “The Magna Carta Manifesto”. Συγκεκριμένα, όπως το θέτει ο ίδιος, η έννοια του “commoning” αφορά “την παραγωγή και αναπαραγωγή των κοινών ή διαμέσου των κοινών” (Linebaugh, 2008). Η εισαγωγή του ρήματος (to common) από τον Linebaugh δε μειώνει την αξία του ουσιαστικού (common), απλά επισημαίνει την άρρηκτη σχέση του με τις κοινωνικές πρακτικές που αναπτύσσονται σε σχέση με αυτό. Στην ουσία πρόκειται για τη βασική θέση του De Angelis, ότι “δεν υπάρχουν κοινά χωρίς τις συνεχείς δραστηριότητες του commoning, της παραγωγής και αναπαραγωγής των κοινών. (...) Το commoning αποτελεί τη συνθετική-συντακτική διαδικασία των κοινωνικών σχέσεων” (De Angelis, 2010).

Τα commons, οι κοινότητες των commoners και το commoning μπορούν να ειπωθούν ως μια πραγματοποιήσιμη εναλλακτική πρόταση, καθώς είναι σε θέση να συμπεριλάβουν και να συνδέσουν πλήθος αγώνων μικρής και μεγάλης κλίμακας και να αναδείξουν τη δυνατότητα ανάπτυξης αδιαμεσολάβητων σχέσεων, ξεπερνώντας τα εμπόδια που θέτει το καπιταλιστικό σύστημα. Μέσα από αυτές τις προοπτικές, γίνεται λόγος ακόμα και για ενδεχόμενη αλλαγή οικονομικού παραδείγματος, υποθέτοντας ότι η μελλοντική παραγωγή, θα σχετίζεται όλο και περισσότερο με τη συλλογική οργάνωση και διαχείριση των κοινών. Το ερώτημα είναι αν αυτή η αλλαγή θα γίνει προς την κατεύθυνση των κοινών όπως τα περιγράψαμε προηγουμένως, ή προς την κατεύθυνση μιας αναπροσαρμογής του καπιταλιστικού μοντέλου.

1.4

Αλλοιωμένα κοινά

Τα τελευταία χρόνια, ο λόγος για τα κοινά δεν εκφέρεται μόνο από την πλευρά ομάδων ανθρώπων που αναγνωρίζουν σε αυτά μια διέξοδο ένα άλλο τρόπο ικανοποίησης αναγκών, μη εμπορευματικό, που παράγει άλλου τύπου σχέσεις, όπως το παρουσιάζουμε παραπάνω. Πολύ συχνά, ο λόγος για τα κοινά εντάσσεται και στην κυρίαρχη ιδεολογία. Όσο κι αν φαίνεται αντιφατικό, αξιοποιούνται πολλές φορές από το κεφάλαιο κοινοί πόροι και μορφές συνεργασίας με μη εμπορευματικό χαρακτήρα, ακόμα και οι σχέσεις που αυτά παράγουν. Πρόκειται για αυτά που αναφέρονται ως “διεφθαρμένα” (Negri and Hardt, 2009), “αλλοιωμένα” (De Angelis, 2009) ή “φιλοκαπιταλιστικά” κοινά (Caffentzis, 2010), από μελετητές που αναγνωρίζουν ότι ο λόγος και οι πρακτικές που σήμερα αφορούν τα κοινά μπορούν να αφομοιωθούν, δημιουργώντας και με τον τρόπο αυτό, νέες περιφράξεις.

Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα δίνεται από τη Federici, η οποία υποστηρίζει ότι “από τις αρχές του 1990, η Παγκόσμια Τράπεζα και τα Ηνωμένα Έθνη έχουν ιδιοποιηθεί τη γλώσσα των κοινών και την έχουν θέσει στην υπηρεσία της ιδιωτικοποίησης. Υπό το πρόσχημα της προστασίας της βιοποικιλότητας και της διατήρησης των παγκόσμιων κοινών, η Παγκόσμια Τράπεζα έχει μετατρέψει τροπικά δάση σε οικολογικές περιοχές, έχει απελάσει τους πληθυσμούς που επί αιώνες βάσιζαν τη διαβίωσή τους σε αυτά, και παράλληλα διασφάλισε την πρόσβαση σε

αυτές τις οικολογικές περιοχές, μόνο σε όσους μπορούν να πληρώσουν, για παράδειγμα μέσω οικοτουρισμού” (Federici, 2011). Ένα ακόμη παράδειγμα, ιδιαίτερα οικείο σε όλους μας, που συνοδεύει πλέον κάθε λόγο περί χωροταξίας και μεγάλων έργων μέσα και έξω από την πόλη, είναι οι όροι “αιεφόρος ανάπτυξη” και “βιωσιμότητα”. Πρόκειται για όρους που βασίζονται στην αναγνώριση της ύπαρξης και της σημασίας “περιβαλλοντικών κοινών”, στα οποία όμως αποδίδουν οικονομική διάσταση, πράγμα οξύμωρο στο μέτρο που η καπιταλιστική ανάπτυξη (άνιση, συγκεντρωτική και προσανατολισμένη στη διαρκή μεγέθυνση του κέρδους) και η βιωσιμότητα (η προστασία των κοινωνικών πόρων και η δίκαιη κατανομή τους σε βάρος της κερδοφορίας του κεφαλαίου) είναι έννοιες αλληλοαποκλειόμενες.

Δεν είναι νέο, το ότι η ιδεολογική επιβολή των στρατηγικών της καπιταλιστικής ανάπτυξης πραγματοποιείται πολύ συχνά μέσα από την αθέμιτη χρήση της γλώσσας και την παραφθορά, ή ακόμα και τη δόλια αντιστροφή των εννοιών. Το θέμα είναι ότι η ιδιοποίηση της “γλώσσας” των κινημάτων χειραφέτησης από αυτούς που σχεδιάζουν, προωθούν και επωφελούνται από τις διαδικασίες συγκέντρωσης του κεφαλαίου, υπηρετεί συνήθως τη δημιουργία νέων περιφράξεων. Παράδειγμα μιας τέτοιας τακτικής στο χώρο της πόλης αποτελεί η μέθοδος του αστικού εξευγενισμού (gentrification), που είναι βασικά μια νέα

περίφραξη, ένα αλλοιωμένο κοινό. Η ατμόσφαιρα, ο ιδιαίτερος χαρακτήρας που δημιουργούν τα άτομα ή οι κοινωνικές ομάδες κατοικώντας σε μια περιοχή, θα έπρεπε φυσικά να νοούνται ως συλλογικός πολιτιστικός και κοινωνικός τους πλούτος και όχι ως εμπόρευμα. Εντούτοις, αυτού του είδους το “αστικό κοινό” μπορεί μέσα από συγκεκριμένους μηχανισμούς να γίνει αντικείμενο ιδιοποίησης από την πλευρά της καπιταλιστικής αγοράς, να παράγει πρόσοδο και να γίνει εμπόρευμα, μέσω της δράσης των επιχειρήσεων του real estate. Μέσα από τις διαδικασίες εξευγενισμού, οι περιοχές με τον ιδιαίτερο χαρακτήρα (ο οποίος βασίζεται στο συγκεκριμένο είδος συμβίωσης και συνεργασίας που έχει εκεί αναπτυχθεί μέσα στα χρόνια) τελικά θα αλλοιωθούν, αλλά και η συγκεκριμένη έννοια και η πρακτική του commoning που τις δημιούργησε, θα πάψουν να υφίστανται, καθώς θα έχει διαταραχθεί η κατεκτημένη μέχρι τότε κοινωνική συνοχή. Το “ενδιαφέρον” μιας περιοχής, ή μιας γειτονιάς θα γίνει εφεξής αντικείμενο απόλαυσης, όχι γι’ αυτούς που το παρήγαν και με τον τρόπο που το παρήγαν, αλλά για τους καινούριους - επιθυμητούς, εύπορους κατοίκους της και με τον τρόπο που αυτοί το καταναλώνουν. Αυτό είναι το καλύτερο παράδειγμα της πραγματικής τραγωδίας των περιφράξεων στην πόλη, του σφετερισμού των αστικών κοινών.

Τα παραδείγματα αυτά μας επιτρέπουν να αντιληφθούμε ότι σε όλους τους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπου μπορούν να αναπτυχθούν σχέσεις συνεργασίας και αλληλοβοήθειας για την παραγωγή και την απόλαυση οποιουδήποτε κοινού αγαθού, υλικού ή άυλου, υπάρχει μια

σύγκρουση. Από τη μία πλευρά βρίσκονται αυτοί που παράγουν τα αγαθά μέσα από αδιαμεσολάβητες σχέσεις συνεργασίας, προσπαθώντας να τα διατηρήσουν όπως θέλουν να είναι και να ορίσουν τους κανόνες με τους οποίους θα τα μοιράζονται. Από την άλλη πλευρά βρίσκονται όμως οι μηχανισμοί της καπιταλιστικής αγοράς, που προσπαθούν διαρκώς να σφετερισθούν και να θέσουν στην υπηρεσία του κέρδους τα αγαθά όσο και τις σχέσεις παραγωγής τους. Θα μπορούσαμε μάλιστα να πούμε ότι σε μεγάλο βαθμό αυτό επιτυγχάνεται. Όσο αναπτύσσεται η συζήτηση γύρω από τα αντικαπιταλιστικά κοινά, όσο πολλαπλασιάζονται και διευρύνονται οι ομάδες που τα δημιουργούν και τα απολαμβάνουν στην καθημερινότητά τους ή σε στιγμές που διεκδικούν χειραφέτηση, τόσο εντονότερη γίνεται και η συζήτηση γύρω από τους τρόπους με τους οποίους θα επεκταθεί σε αυτό το πεδίο η αγορά, τόσο ισχυρότερες γίνονται οι πιέσεις για την εμπορευματοποίηση, την ιδιοποίηση και εντέλει την περίφραξή τους. Στο σημείο αυτό ανοίγει ένα ερώτημα σχετικά με τους τρόπους εκείνους που επιτρέπουν στους commoners να περιφρουρούν τα κοινά, εμποδίζοντας την ιδιοποίησή τους από το κεφάλαιο.

«Υπάρχουν δύο δυνατότητες: είτε τα κοινωνικά κινήματα θα αντιμετωπίσουν την πρόκληση και θα ξαναβρούν τα κοινά σε αξίες, όπως η κοινωνική δικαιοσύνη, ενάντια και πέρα από τις καπιταλιστικές ιεραρχίες, είτε το κεφάλαιο θα αδράξει την ιστορική ευκαιρία να χρησιμοποιήσει τα κοινά ώστε να ξεκινήσει ένας νέος κύκλος συσσώρευσης και μεγέθυνσης» (De Angelis, 2009).

The Information Commons

εικ.14. Φωτογραφία της βιβλιοθήκης του πανεπιστημίου του Sheffield, όπως εμφανίζεται στον ιστότοπο του πανεπιστημίου. Όπως μας πληροφορούν ο Caffentzis και η Federici (2013), μεγάλα ιδιωτικά πανεπιστήμια, με δίδακτρα που φτάνουν τα \$50,000 το χρόνο, αποκαλούν τις βιβλιοθήκες τους πληροφοριακά κοινά.

Πορεία εργασίας

Έχοντας ορίσει την έννοια των κοινών και έχοντας αναγνωρίσει τις δυνατότητες των διαδικασιών παραγωγής και αναπαραγωγής τους, ως εναλλακτικούς τρόπους μέσα στο “δεν υπάρχει καμία εναλλακτική”¹¹ του νεοφιλελευθερισμού από τη μία και της κρατικής διαχείρισης από την άλλη, θα προσπαθήσουμε να δούμε μέσα από παραδείγματα, τις δυνατότητες που γεννά αυτή η κοινωνική και πολιτική πρακτική. Δηλαδή, θα δούμε παραδείγματα που μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα απορρίπτουν τόσο την ιδιωτική, όσο και τη κρατική ιδιοκτησία πραγματοποιώντας στο σήμερα έναν άλλο τρόπο διαχείρισης των πόρων, υλικών και άυλων και τις σχέσεις που αυτός ο τρόπος διαμορφώνει.

Τα παραδείγματά που θα αναλύσουμε παίρνουν στο κείμενο τη σειρά με την οποία τα σκεφτήκαμε και τα συζητήσαμε όσο διαβάζαμε για τα commons. Αν και δεν υπάρχει γραμμική σχέση μεταξύ τους, ούτε μπορεί να ειπωθεί το ένα ως αποτέλεσμα του άλλου, με κάποιο τρόπο πήραν τη θέση τους σε μια λογική αλληλουχία. Ξεκινάμε λοιπόν από τα κοινά της πνευματικής δημιουργίας. Η αμφισβήτηση της πνευματικής ιδιοκτησίας είναι κάτι σχετικά εύκολο σήμερα, καθώς διάφορες πρακτικές commonsing που αφορούν τα πνευματικά αγαθά είναι ιδιαίτερα διαδεδομένες, κυρίως μέσω των νέων τεχνολογιών. Ψάχνοντας λίγο πάνω στο κομμάτι της πνευματικής ιδιοκτησίας και του μοιράσματος των πνευματικών έργων, θα δούμε ότι πολλές κοινότητες οι οποίες ασχολούνται με αυτό, καλούν άλλες σε παρόμοιες δράσεις σε όλους τους τομείς την ανθρώπινης δραστηριότητας. Θα δούμε ότι με τον τρόπο αυτό, μπορεί να ανοίγεται ένας δρόμος, ένα πεδίο και για άλλου τύπου κοινά αγαθά και ότι η μία κοινότητα μπορεί να βοηθά μια άλλη, που παράγει και διαχειρίζεται ένα διαφορετικό αγαθό. Μέσα σε αυτά τα δίκτυα κοινότητων, υλικά και άυλα commons μπλέκονται και διαμορφώνουν μια νέα πραγματικότητα. Από εκεί θα οδηγηθούμε στον υλικό κόσμο και στο αντικείμενο που μας ενδιαφέρει περισσότερο, την πόλη. Τελικά, γυρνώντας πίσω, θα προσπαθήσουμε να δούμε αν όλα αυτά μπορούν να αποτελέσουν εργαλεία που θα ανοίξουν χώρο για την προώθηση άλλων τρόπων παραγωγής του χώρου, που σχετίζονται με τα αστικά κοινά.

¹¹ Το γνωστό σλόγκαν της Margaret Thatcher “there is no alternative”

2.

Κοινά στον άυλο κόσμο

“Στην πραγματικότητα, σε κάθε σημείο της ιστορίας του καπιταλισμού νέα κοινά σχηματίζονται (και σχεδόν πάντα ποινικοποιούνται σε εύθετο χρόνο). Πολλά από αυτά τα κοινά προκύπτουν από την οικειοποίηση των νέων τεχνολογιών από τους εργάτες και αναφέρονται σε μια μελλοντική μορφή παραγωγής και αναπαραγωγής. Τρία παραδείγματα τέτοιων “μετα-καπιταλιστικών” κοινών δημιουργήθηκαν από τον 18ο αιώνα. Στα τέλη του 19ου αιώνα οι πειρατές του Ατλαντικού, στις αρχές του 20ου αιώνα οι αμερικανικές γειτονιές των Χόμπος (Hobohemia), και στα τέλη του 20ου αιώνα και στις αρχές του 21ου αιώνα οι προγραμματιστές και οι hackers του κινήματος του ελεύθερου λογισμικού σε όλο τον πλανήτη. Οι πειρατές απαλλοτρίωσαν το πιο προηγμένο μηχανήμα της εποχής, τα ποντοπόρα πλοία και τα οδήγησαν σε νέους κομμουναλιστικούς ρόλους και τα χρησιμοποίησαν για να λεηλατήσουν τους κλέφτες του αμερικανικού πλούτου. Οι Χόμπος παρομοίως απαλλοτρίωσαν τα τρένα και την γη των σιδηροδρόμων για τους σκοπούς τους, και ανέπτυξαν νέους κώδικες οικειοποίησης αυτών των μηχανημάτων και της γης. Τέλος, οι προγραμματιστές και οι χάκερς του κινήματος του ελεύθερου λογισμικού απαλλοτριώνουν την πιο εξελιγμένη τεχνολογία της εποχής, δημιουργώντας νέους κανόνες μοιράσματος (όπως τις “άδειες creative commons”), και τις χρησιμοποιούν για να υπονομεύσουν την ισχύ των μεγάλων μονοπωλίων του software όπως η Microsoft κ.α. Τα παραπάνω παραδείγματα έχουν μια μάλλον περιορισμένη ταξική σύνθεση, είναι αλήθεια, οι ακτιβιστές είναι κυρίως άντρες και λευκοί. Αλλά αυτά είναι μόνο κάποια παραδείγματα δημιουργίας νέων κοινών στην καρδιά του καπιταλισμού και έχουμε πολλά ακόμα παραδείγματα Αφρικανών, ιθαγενών Αμερικανών και γυναικών που θεσπίζουν κοινά που προϋποθέτουν την ύπαρξη του καπιταλισμού.”

(George Caffentzis, 2010)

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζεται το παράδειγμα του ελεύθερου λογισμικού και του open source και διερευνάται η σχέση τους με την έννοια των κοινών. Για να κατανοηθεί αυτό, κρίνεται απαραίτητο να γίνει μια σύντομη επισκόπηση του αντίθετου των κοινών της πνευματικής δημιουργίας, δηλαδή των περιφράξεων του θεσμού της πνευματικής ιδιοκτησίας. Για επιπλέον πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της πνευματικής ιδιοκτησίας, για τους ορισμούς που αφορούν τα πνευματικά δικαιώματα και για τις νέες άδειες, “creative commons”, βλέπε Παράρτημα II.

2.1

Πνευματική ιδιοκτησία

Οι πληροφορίες, η γνώση και η κουλτούρα, είναι βασικές για την ανθρώπινη ελευθερία και ανάπτυξη. Το πώς παράγονται και ανταλλάσσονται στην κοινωνία, επηρεάζει ριζικά τον τρόπο με τον οποίο βλέπουμε τον κόσμο όπως είναι ή όπως θα μπορούσε να είναι (Benkler, 2006)¹². Αναγνωρίζονται επομένως, ως ιδιαίτερα σημαντικά τα προϊόντα του πνεύματος και κατ' επέκταση το ποιός τα κατέχει, ή έχει δικαιώματα, αποκλειστικά ή μη πάνω σε αυτά. Η έννοια της πνευματικής ιδιοκτησίας, όπως καθιερώθηκε στη διάρκεια του 18ου αιώνα και αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρφωση του σχετικού με αυτή ευρωπαϊκού δικαίου, είχε στο επίκεντρό της το δημιουργό, ως αυτόν που συμβάλλει στη διάδοση της γνώσης και συνεπώς στην πρόοδο της κοινωνίας. Η προσέγγιση αυτή των πνευματικών δικαιωμάτων συνδέεται με τη Γαλλική επανάσταση και το Διαφωτισμό και δικαιολογεί την ύπαρξή τους, ανθρωπιστικά-

ιδεαλιστικά. Παρ' όλα αυτά, το δίκαιο περί πνευματικής ιδιοκτησίας από την αρχή του έχει αναπτυχθεί για να προστατέψει την έκφραση ενός πνευματικού έργου στο φυσικό κόσμο, όπως φαίνεται και από το γεγονός, ότι οι νόμοι επικεντρώνονται στα υλικά μέσα αναπαραγωγής των έργων και όχι στην ίδια τη γνώση. Οι λέξεις κλειδιά “εκτέλεση” και “αναπαραγωγή” εμφανίζονται με τις σημαντικές τεχνολογικές αλλαγές και εξελίσσονται με γρήγορους ρυθμούς. Μέσα σε αυτή την πορεία παρατηρείται ότι ενώ οι τρόποι προστασίας της πνευματικής ιδιοκτησίας μεταβάλλονται συνεχώς, ώστε να προσαρμοστούν στις νέες τεχνολογικές εξελίξεις, δεν αμφισβητείται η βάση της ίδιας της έννοιας. Υπάρχουν ωστόσο κριτικές, σημερινές, αλλά και προγενέστερες, που αναγνωρίζουν την πνευματική ιδιοκτησία ως περιφραξη τόσο της γνώσης, όσο και των μέσων παραγωγής και αναπαραγωγής της.

εικ.15. Μοίρασμα της γνώσης

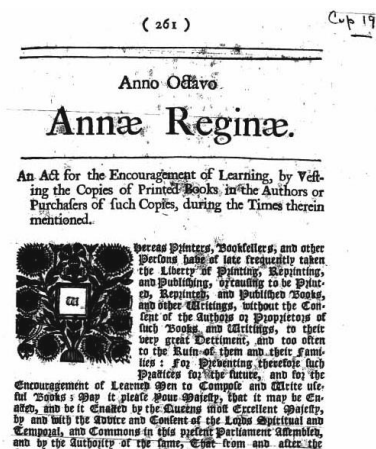
εικ.16. Περίφραξη της γνώσης

¹²“Information, knowledge, and culture are central to human freedom and human development. How they are produced and exchanged in our society critically affects the way we see the state of the world as it is and might be” (Ιδία μετάφραση)

εικ.17. Τυπογραφικό εργαστήριο, 1568.

εικ.18. Ο πρώτος νόμος περί πνευματικής ιδιοκτησίας τίθεται σε ισχύ στη Μεγάλη Βρετανία το 1710.

Όπως είναι γνωστό, το τυπογραφείο ήταν η επινοήση μιας νέας μορφής εξοπλισμού αντιγραφής, που οδήγησε στην αρχική ανάγκη για την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων. Η πρώτη γνωστή διευθέτηση που έγινε (στην Ευρώπη) σε σχέση με τα πνευματικά έργα, στην Αναγεννησιακή Ιταλία, δεν ήταν τίποτα περισσότερο από την απόδοση μονοπωλιακών δικαιωμάτων στους τυπογράφους και την ταυτόχρονη διευκόλυνση του ελέγχου των βιβλίων που τυπώνονταν, δηλαδή μια μορφή λογοκρισίας.¹³ Από εκεί και πέρα, η τύχη του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας ήταν πάντα στενά συνδεδεμένη, αφενός με την ελευθερία της έκφρασης και αφετέρου με τις τεχνολογικές βελτιώσεις στα μέσα διάδοσης. Στις διαδοχικές εποχές παρατηρούμε μεταλλαγές στον τρόπο ελέγχου και εκμετάλλευσης της πνευματικής ιδιοκτησίας, που σχετίζονται περισσότερο μάλλον με τα συμφέροντα εκείνων που

κατέχουν τα μέσα αναπαραγωγής και διάδοσης των έργων, παρά με το κοινωνικό όφελος που προσφέρει η απρόσκοπτη διάδοση των ιδεών. Η γνώση ως κοινό, έχει από καιρό ξεχαστεί. Παρ' όλα αυτά, σε κάθε περίπτωση τεχνολογικής έκρηξης, όσο οι νόμοι δεν έχουν προλάβει να προσαρμοστούν στους νέους τρόπους αναπαραγωγής και διανομής των έργων και τα νέα τεχνολογικά εργαλεία δεν βρίσκονται ακόμη υπό τον πλήρη έλεγχο του κεφαλαίου, έστω και προσωρινά, παρατηρείται μια πιο κοινωνική προσέγγιση της πνευματικής δημιουργίας και της διάδοσής της. Στη συνέχεια θα δούμε ότι με την έλευση του διαδικτύου, η απελευθέρωση των μέσων αναπαραγωγής είναι μεγαλύτερη από ποτέ, ενώ οι θιασώτες της πνευματικής ιδιοκτησίας φαίνεται να μην μπορούν να επιχειρηματολογήσουν επιτυχώς στις διάφορες μορφές αμφισβήτησης της αξίας της.

¹³ Αρχείο για νομικά έγγραφα σχετικά με πνευματικά δικαιώματα: Primary Sources on Copyright (1450-1900), eds L. Bently & M. Kretschmer, www.copyrighthistory.org, Professor Lionel Bently, University of Cambridge, Professor Martin Kretschmer, CREATE, University of Glasgow (since 2012, formerly University of Bournemouth) General Editors, Primary Sources on Copyright.

2.2

Εποχή της πληροφορίας, ψηφιακός κόσμος

Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές, με το υλικό και το λογισμικό τους, έχουν μπει δυναμικά στη ζωή μας ως εκθετικά εξελισσόμενα εργαλεία και φαίνεται να λαμβάνουν όλο και πιο σημαντικό ρόλο στις εργασιακές, αλλά και στις κοινωνικές μας σχέσεις. Τα πρώτα μεγάλα υπολογιστικά συστήματα έδωσαν τη θέση τους σε μικρότερα, που αφορούσαν επαγγελματική χρήση. Σήμερα, οι Η/Υ διεισδύουν παντού, εφόσον η τιμή διάθεσης τους γίνεται ολοένα και πιο προσιτή στο μέσο καταναλωτή και η χρήση των νέων τεχνολογικών εργαλείων δεν απαιτεί ιδιαίτερες γνώσεις και δεξιότητες. Το γεγονός ότι το hardware και το software αποτελούν για μεγάλο μέρος του πληθυσμού, κυρίως του δυτικού, μέσα που χρησιμοποιούνται στον εργάσιμο αλλά και ελεύθερο χρόνο του, σημαίνει ότι οι δημιουργοί της πληροφορικής τεχνολογίας και κυρίως, αυτοί που τη διαχειρίζονται, επηρεάζουν μεγάλο κομμάτι του χρόνου της καθημερινότητας μας.

Είναι κοινός τόπος, ότι η ψηφιακή επανάσταση έφερε μια κομβική αλλαγή στην παραγωγή και τη διάδοση της γνώσης. Οι δυνατότητες πνευματικής δημιουργίας πολλαπλασιάζονται και επιταχύνονται με τη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών, ενώ εμφανίζονται νέα γνωστικά αντικείμενα και επιστημονικοί τομείς που σχετίζονται με αυτούς (σχεδιασμός προγραμμάτων, βάσεων δεδομένων, ιστοσελίδων κ.τ.λ.). Η ανάπτυξη των ηλεκτρονικών δικτύων και η δημιουργία ενός Παγκόσμιου Ιστού που παρέχει τη βάση για άμεση πρόσβαση σε ένα τεράστιο όγκο ψηφιακών αρχείων, συντέλεσε καθοριστικά στην ευρεία διάχυση της πληροφορίας. Η εξουσία που κατείχαν

επί χρόνια τα παραδοσιακά ΜΜΕ ως κύριοι ρυθμιστές της διάχυσης της πληροφορίας, αρχίζει να μετατοπίζεται και στους ίδιους τους χρήστες του διαδικτύου, τους πολίτες (Reynolds, 2006). Τα προϊόντα της διανοητικής εργασίας ψηφιοποιούνται, έχουν επομένως τη δυνατότητα να αναπαραχθούν, να δημιουργηθούν ποιοτικά αντίγραφα τους και να γίνουν τελικά άμεσα διαθέσιμα. Τα ηλεκτρονικά δίκτυα εξελίσσονται συνεχώς και η τεχνική αναβάθμιση των γραμμών και των ταχυτήτων από τους παρόχους, κάνουν εφικτή την ανταλλαγή πρωτοφανούς όγκου πληροφοριών χωρίς γεωγραφικούς ή χρονικούς περιορισμούς.

Μέχρι σήμερα, ο άνθρωπος προσέγγιζε την πληροφορία υπό την μορφή γνώσεων, συναλλαγών, εμπορικών προϊόντων κλπ. Έτσι, οι προσπάθειες του επικεντρώθηκαν στη διάνοιξη χερσαίων, εναέριων και θαλάσσιων δρόμων και το ζητούμενο μιας ολόκληρης εποχής ήταν η ασφάλεια και η ταχύτητα των δρόμων και των μέσων μεταφοράς. Στη σύγχρονη εποχή παρατηρείται ήδη, ότι ο κύριος όγκος των πληροφοριών που διακινούνται καθημερινά σε όλο τον πλανήτη, μεταβιβάζεται μέσω συστημάτων πληροφορικής. Παραδείγματα υπάρχουν πολλά, όπως η έρευνα στην υγεία, ο έλεγχος των συγκοινωνιών (σε εθνικό και διεθνές επίπεδο), η λειτουργία του κρατικού μηχανισμού, η εθνική άμυνα και οι χρηματικές συναλλαγές μεταξύ επιχειρήσεων. Στις νέες αυτές συνθήκες είναι επομένως κρίσιμο, το ποιοί θα καταφέρουν να γίνουν οι κυρίαρχοι διαχειριστές της νέας πολύτιμης πρώτης ύλης της ψηφιακής εποχής, της πληροφορίας, απολαμβάνοντας και τα ανάλογα οφέλη.

ι) Σχηματισμός νέων κοινωνικών συστημάτων

Παράλληλα όμως με τη ρευστή και απρόβλεπτη εξέλιξη της πληροφορικής τεχνολογίας και τον τεράστιο ανταγωνισμό όσων κερδίζουν από αυτήν, παράλληλα με τις διαρκείς περιφράξεις των νέων μέσων, παρατηρούμε το σχηματισμό νέων κοινωνικών συστημάτων, που διαμορφώνουν οι χρήστες τους. Τα σύγχρονα πληροφορικά συστήματα δεν είναι μόνο μηχανές, αλλά χρησιμοποιούνται από ανθρώπους και ομάδες (κοινότητες), που επαναπροσδιορίζουν στην πράξη τους τρόπους ανταλλαγής γνώσης. Η δυνατότητα που δίνεται σε κάθε μέσο χρήστη του διαδικτύου, να ανταλλάσσει απόψεις και πληροφορίες, μέσω ενός πιο συμμετοχικού και λιγότερο ελεγχόμενου διαύλου επικοινωνίας, ευνοεί τη δημιουργία καινούριων μορφών κοινωνικών δικτύων. Διαδικτυακές τεχνολογικές “πλατφόρμες” διαμοιρασμού περιεχομένου, προωθούν την ανάπτυξη ενός συνόλου (επικοινωνιακών, κοινωνικών, πολιτικών, οικονομικών κ.ά) σχέσεων μεταξύ μεμονωμένων ατόμων ή κοινωνικών ομάδων.

Ενδεικτικά παραδείγματα είναι τα social media (μέσα κοινωνικής δικτύωσης, που αποτελούν εργαλεία μετάδοσης και διαμοιρασμού πληροφορίας και δεδομένων μεταξύ των χρηστών, π.χ ιστολόγια/blogs, videocasts, wiki's κ.ά) και τα social networks (ψηφιακά κοινωνικά δίκτυα, που ευνοούν την ανάπτυξη διαδικτυακών δεσμών και σχέσεων επικοινωνίας μεμονωμένων ατόμων ή κοινωνικών ομάδων, με κοινές ιδέες, ενδιαφέροντα ή άλλα στοιχεία, π.χ facebook, twitter, linkedin, κ.ά.) (Καψή Α, 2006). Τελικά, η συνεχώς αυξανόμενη χρήση των μέσων κοινωνικής δικτύωσης είναι μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα και το ζήτημα πλέον δεν είναι εάν θα επιλέξει κανείς να τα χρησιμοποιήσει, αλλά εάν και πώς θα μπορέσει να τα αξιοποιήσει (Qualman, 2009).

εικ.19. Ψηφιακός κόσμος.

εικ.20. Εισβολή των ψηφιακών συστημάτων στην πόλη.

ii) Διαχείριση πληροφοριακών πόρων

Τίθεται το ερώτημα, εάν οι διαμοιραστές όλης της γνώσης και πληροφορίας που ρέει στο διαδίκτυο, θα καταφέρουν να πετύχουν τον έλεγχο, τη βέλτιστη διαχείριση και τη δυναμική επεξεργασία του τεράστιου όγκου της, έτσι ώστε να διατίθεται στην κατεύθυνση της κάλυψης των κοινωνικών αναγκών. Το ζήτημα της πρόσβασης και της κυκλοφορίας των πληροφοριών δεν είναι καινούριο, αλλά βαδίζει παράλληλα με την αντίληψη που έχουμε διαφορφώσει σχετικά με τη γνώση και την πνευματική δημιουργία γενικά. Αν παραδεχθούμε ότι αποτελούν γεννήματα του κοινωνικού πλούτου, τότε όσο πιο εύκολη και απρόσκοπτη είναι η πρόσβαση σε αυτά, τόσο περισσότερο προάγονται και ενισχύονται. Ο όρος της πνευματικής ιδιοκτησίας από την αρχή τίθεται με προβληματικό τρόπο και σίγουρα, ενώ ο βασικός ισχυρισμός υπέρ της είναι ότι προάγει τη δημιουργία, περιορίζοντας την πρόσβαση σε αυτή, καταφέρνει ακριβώς το αντίθετο. Βρισκόμαστε λοιπόν αντιμέτωποι με μια αντίφαση. Από τη μία η ατομική δημιουργία στη σύγχρονη εποχή οφείλεται, σε ένα μεγάλο βαθμό, σε αυτή την ευρεία διάδοση πληροφορίας, γνώσης, πολιτιστικών αγαθών και στην εύκολη παγκόσμια πρόσβαση σε αυτά, ενώ από την άλλη οι δημιουργοί (αλλά και κυρίως οι μεσάζοντες) θέλουν να καρπωθούν όφελος από τα έργα, τα οποία και οι ίδιοι για να τα δημιουργήσουν “χρησιμοποίησαν” με τον ένα ή τον άλλο τρόπο τα άυλα αγαθά που προσφέρει η κοινωνία της πληροφορίας.

iv) Νέα νομικά πλαίσια

Η ανάγκη για ανανέωση του νομικού καθεστώτος περί πνευματικής ιδιοκτησίας είναι ξεκάθαρη. Καινούριοι νόμοι που προτάθηκαν σε εθνικό και υπερεθνικό επίπεδο, όμως δε βασίστηκαν στην κατανόηση των νέων δεδομένων και τον επαναπροσδιορισμό της βάσης του φαινομένου, αλλά επιχείρησαν την καταστολή του, με τους παλιούς παραδοσιακούς τρόπους. Η κριτική που έγινε στους νόμους αυτούς προήλθε από διάφορες μεριές και αφορούσε την παραβίαση ανθρωπίνων δικαιωμάτων, την παραβίαση της ιδιωτικότητας, τον αυταρχισμό από μεριάς του κράτους, τον περιορισμό της επιχειρηματικότητας στο ίντερνετ και άλλα¹.

Η τύχη των πνευματικών δικαιωμάτων δεν μπορεί πλέον να αφεθεί μόνο στα χέρια της δικαιοσύνης, και μάλιστα του κάθε κράτους ξεχωριστά. Αποτελεί πεδίο διαπραγματεύσεων πολλών ομάδων συμφερόντων, ιδρυμάτων, υπουργείων, εταιρειών, οργανισμών, μετόχων,

καλλιτεχνών, επιστημόνων. Η ζυγαριά γέρνει φανερά προς τη μεριά των εταιρειών, καθώς στις νέες συνθήκες εμφανίζονται τομείς της οικονομίας ιδιαίτερα επικερδείς. Η ισχυρότερη αντίδραση απέναντι στα νέα νομικά πλαίσια ήρθε από εταιρείες που απολαμβάνουν τα οφέλη της παράκαμψης των πνευματικών δικαιωμάτων, όπως πχ. Google, Youtube, Facebook, Yahoo κλπ. Οι νέες εταιρείες κολλοσοί πληροφορικής δεν ενδιαφέρονται για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας, γιατί οι δραστηριότητές τους δε βασίζονται σε αυτή. Η δύναμή τους χτίζεται πάνω στο μοντέλο της πληθώρας -παράνομων και μη- πληροφοριών που κινούνται στον κυβερνοχώρο και η κερδοφορία τους πηγάζει από την εξάπλωσή τους, που τους εξασφαλίζει διαφημίσεις και χρηματοδότες. Επιδιώκουν επομένως να γίνουν οι κυρίαρχοι διαχειριστές της πληροφορίας που κυκλοφορεί στο διαδίκτυο ώστε να αποκομίσουν τα ανάλογα κέρδη.

v) Κυβερνοπειρατές

Την ίδια στιγμή που οι εταιρείες πληροφορικής ανταγωνίζονται μεταξύ τους, εξελίσσεται παράλληλα το φαινόμενο της “παράνομης” διακίνησης των πληροφοριών (χωρίς τη συγκατάθεση του ιδιοκτήτη), η λεγόμενη πειρατεία. Το φαινόμενο της πειρατείας, αναδύθηκε λόγω της τεχνικής ευκολίας της “διάρρηξης” ψηφιοποιημένης πνευματικής ιδιοκτησίας και όντας πλέον μαζικοποιημένο, τείνει να γίνει ανεξέλεγκτο. Η πρακτική της καταπάτησης των πνευματικών δικαιωμάτων έχει νομιμοποιηθεί στις συνειδήσεις της πλειοψηφίας του κόσμου. Οι “πειρατές” εφευρίσκουν συνεχώς καινούριους τρόπους να σπάνε το μονοπώλιο της πνευματικής ιδιοκτησίας, περιορίζοντας με τη δράση τους τα κέρδη του νόμιμου εμπορίου πνευματικής-καλλιτεχνικής δημιουργίας. Αφενός βοηθούν στην εξοικείωση όλο και περισσότερου κόσμου με την ψηφιακή αναπαραγωγή και αφετέρου δρουν ως ανώνυμος “μεσάζοντας” στη δωρεάν διανομή έργων του πνεύματος. Πρέπει να τονιστεί ότι οι κυβερνοπειρατές δρουν στο πεδίο της κυκλοφορίας και της διανομής των διανοητικών έργων, αλλά όχι στη διαδικασία της παραγωγής τους.

εικ.22. Η καταπάτηση του copyright στο internet, παρουσιάζεται από τα ΜΜΕ ως έγκλημα.

εικ.23. Η πειρατεία δε σκοτώνει τη μουσική. Αντιθέτως, τη βοηθά να διαδοθεί.

Μέσα σε αυτές τις καινούριες συνθήκες και ενώ τα νέα μέσα δημιουργούν για τους χρήστες τους νέες δυνατότητες, η πνευματική ιδιοκτησία, όπως έχει καθιερωθεί, φαίνεται να τις ανακόπτει. Με τη συνειδητοποίηση αυτής της πραγματικότητας, αναδύθηκαν και οι πρώτες αμφισβητήσεις του παλιού μοντέλου, όπως ήταν λογικό, από το χώρο τον οποίο οι διάφορες περιφράξεις πλήττουν περισσότερο, δηλαδή από τον τομέα της πληροφορικής. Οι αμφισβητήσεις αυτές αρχικά εκφράστηκαν με διάφορες ατομικές πρωτοβουλίες, αλλά πολύ σύντομα διατυπώθηκαν μέσα σε πολύ διαφορετικά πλαίσια και απέκτησαν κοινωνικά χαρακτηριστικά, προτείνοντας έναν άλλο τρόπο δημιουργίας και χρήσης του λογισμικού και των πνευματικών αγαθών γενικά, καταλήγοντας στην απόρριψη της καθιερωμένης έννοιας της πνευματικής ιδιοκτησίας. Οι αντιλήψεις που οδήγησαν στο νέο αυτό μοντέλο, διαδόθηκαν γρήγορα μεταξύ των προγραμματιστών και άλλων χρηστών ηλεκτρονικών υπολογιστών, δημιουργώντας μια διαδικτυακή κοινότητα και τελικά παίρνοντας τις διαστάσεις κινήματος που επεκτάθηκε και πέρα από τον τομέα της πληροφορικής.

2.3

Κοινά στον τομέα της πληροφορικής

i) Τι είναι το free software;

Πρόκειται για το κίνημα του ελεύθερου λογισμικού, του οποίου ιδρυτής είναι ο Richard Stallman. Αξίζει να αναφερθούμε εν συντομία στις συνθήκες μέσα από τις οποίες “γεννήθηκε” το κίνημα και στο κομμάτι αυτό της ζωής του εμπνευστή του. Όχι γιατί βλέπουμε στο πρόσωπό του έναν ηγέτη-επαναστάτη, αλλά για να καταδειχθεί ότι η ιδέα που είχε για ελευθερία μέσα στη δουλειά του δεν ξεκίνησε από αυτόν, αλλά είχε τις ρίζες της σε προηγούμενες συλλογικές πρακτικές, οι οποίες περιφράχθηκαν για να μπορούν οι εταιρείες να ιδιοποιούνται την παραγόμενη γνώση.

Ο Richard Stallman εργάστηκε ως προγραμματιστής στα εργαστήρια του MIT από το 1971 μέχρι το 1984. Τα πρώτα χρόνια ήταν μέλος μίας κοινότητας διανομής λογισμικού που προϋπήρχε μέσα στα εργαστήρια αυτά. Η κοινότητα αυτή φρόντιζε ώστε το λογισμικό που παραγόταν στο εργαστήριο να είναι “ελεύθερο” (όρος που δεν υπήρχε ακόμη

τότε). Δηλαδή, όποτε κάποιος από άλλα πανεπιστήμια ή από κάποια εταιρεία ήθελε να μεταφέρει και να χρησιμοποιήσει ένα πρόγραμμα, του το επέτρεπαν. Το λειτουργικό σύστημα που χρησιμοποιούσαν εξάλλου, επέτρεπε την κοινή χρήση. Από το 1980 και μετά, με διάφορες αλλαγές που έγιναν στα συστήματα και στον τρόπο λειτουργίας των εργαστηρίων, η κοινότητα δε μπορούσε πλέον να υπάρχει, καθώς σχεδόν όλο το προσωπικό των εργαστηρίων προσλήφθηκε από μία εταιρεία, ενώ αντικαταστάθηκε και το παλιό «ελεύθερο» σύστημα από άλλα, που απαιτούσαν ιδιωτικές άδειες για οποιαδήποτε λειτουργία.

Στο σημείο αυτό, ο Stallman έχοντας μάθει να δουλεύει με έναν άλλο τρόπο, μέσα από τον οποίο συνειδητοποίησε την αξία της κοινής και ελεύθερης χρήσης της δουλειάς του, αποφάσισε να συνεχίσει όπως πριν. Αυτή του η απόφαση οδήγησε στη δημιουργία ενός κινήματος για ελευθερία σε έναν κόσμο που όλο και περισσότερο κατακλύζεται από “κώδικα”. Έτσι το 1984, για να μη μπορεί το MIT να προβάλλει αξιώσεις στην εργασία του, ο Stallman άφησε τη δουλειά του σε αυτό και άρχισε να δουλεύει μόνος του, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την εξάπλωση του ελεύθερου λογισμικού. Στα πλαίσια αυτά το 1985, μαζί με άλλους προγραμματιστές που ενδιαφέρθηκαν, δημιούργησαν το ΙΕΛ (Ίδρυμα Ελεύθερου Λογισμικού), ένα μη κερδοσκοπικό ίδρυμα για την ανάπτυξη του ελεύθερου λογισμικού.

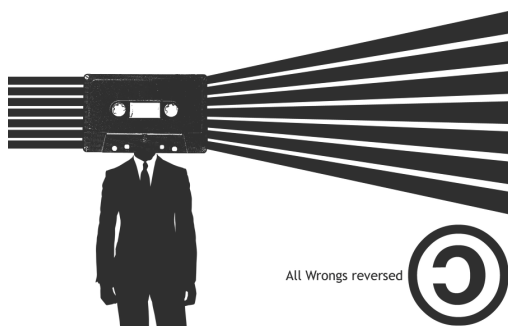
εικ.24. (Richard Stallman)

Υπάρχουν τέσσερις βασικές προϋποθέσεις, μέσω των οποίων προσδιορίζεται ο όρος του “ελεύθερου λογισμικού” (free software). Συγκεκριμένα για κάθε χρήστη πρέπει να:

1. υπάρχει η ελευθερία να εκτελεί το πρόγραμμα για οποιοδήποτε σκοπό,
2. υπάρχει η ελευθερία να τροποποιήσει το πρόγραμμα έτσι ώστε να καλύπτει τις ανάγκες του,
3. υπάρχει η ελευθερία να ανακατανείμει τα αντίγραφα, έτσι ώστε να μπορούν να βοηθηθούν οι γείτονες του,
4. υπάρχει η ελευθερία να βελτιώσει το πρόγραμμα και να αναδιανέμει τροποποιημένες εκδόσεις του προγράμματος έτσι ώστε να μπορεί να ωφεληθεί η κοινότητα από τις βελτιώσεις του.

εικ.25. Η μασκότ του εγχειρήματος GNU, το οποίο είχε σκοπό να υλοποιήσει ένα λειτουργικό σύστημα εντελώς ελεύθερο.

εικ.26. Άδεια αντιγραφής copyleft. “All wrongs reversed”.

Η λέξη “free” λοιπόν, αναφέρεται στην ελευθερία που προσφέρεται σε χρήστες και δημιουργούς και όχι στο κόστος. Επομένως δεν υπάρχει αντίθεση μεταξύ πώλησης αντιγράφων και του ελεύθερου λογισμικού. Αν και η φιλοσοφία του ελεύθερου λογισμικού απορρίπτει την πρακτική μιας ευρέως διαδεδομένης επιχείρησης, δεν είναι κατά των εταιρειών μικρής κλίμακας και μάλιστα η ελευθερία της πώλησης αντιγράφων είναι εξαιρετικά σημαντική, καθώς αποφέρει στην κοινότητα σημαντικούς πόρους για την κατασκευή ελεύθερου λογισμικού. Οπότε, τα αντίγραφα μπορεί να πωλούνται, μπορεί και όχι, αλλά αποκτώντας τα, ο χρήστης αποκτά πλήρη και ελεύθερη πρόσβαση σε αυτά. Δηλαδή, έχοντας το λογισμικό μπορεί να “τρέξει” ένα πρόγραμμα, αλλά και να το τροποποιήσει και να το αναδιανείμει ελεύθερα. Παίρνει δηλαδή μαζί με αυτό και τη γνώση (τον πηγαίο κώδικα) που χρειάστηκε για να παραχθεί. Μόνη του υποχρέωση, να τη μοιραστεί και αυτός στη συνέχεια, σε ενδεχόμενες τροποποιήσεις του λογισμικού.

Για να επιτευχθεί αυτό και για να μη μπορεί κάποιος να κατοχυρώσει ελεύθερο λογισμικό ως ιδιόκτητο, χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της άδειας αντιγραφής (copyleft). Η άδεια αυτή χρησιμοποιεί την υπάρχουσα νομοθεσία, στην ουσία αντιστρέφοντάς την, αφού στηρίζεται στους νόμους δικαιώματος αντιγραφής (copyright), ορίζοντας ως απαραίτητο αυτό που οι ίδιοι απαγορεύουν. Αυτοί ορίζουν την ιδιωτικοποίηση του λογισμικού και την απαγόρευση μη εξουσιοδοτημένης αντιγραφής του, ενώ η άδεια αντιγραφής ορίζει την απαγόρευση ιδιωτικοποίησής του και την ανάγκη ελεύθερης διανομής και χρήσης. Η κεντρική ιδέα της άδειας αντιγραφής είναι η παροχή της δυνατότητας σε όλους να εκτελούν το πρόγραμμα, να το αντιγράφουν και να αναδιανέμουν τροποποιημένες εκδόσεις του, αλλά όχι να εισάγουν περιορισμούς σε αυτό (Stallman, 2002). Έτσι, οι ελευθερίες αυτές, μετατρέπονται σε αναπόσπαστα δικαιώματα και εξασφαλίζεται ότι ακόμα και μετά από τροποποιήσεις, η εργασία θα είναι διαθέσιμη για όλη την κοινότητα, από τη στιγμή της δημοσιοποίησής της. Αναγνωρίζεται με αυτό τον τρόπο ως φυσικό δικαίωμα των χρηστών η αντιγραφή, ενώ το δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας απορρίπτεται ως τεχνητό. Η εργασία της κοινότητας και όλα αυτά που παράγει, προφυλάσσονται έτσι, απέναντι σε ενδεχόμενες περιφράξεις.

ii) Τι είναι το open source;

Μετά το 1998, ένα κομμάτι της κοινότητας σταμάτησε να χρησιμοποιεί τον όρο “ελεύθερο λογισμικό”, αντικαθιστώντας τον με τον όρο “λογισμικό ανοιχτού κώδικα”. Αν και οι δύο όροι περιγράφουν την ίδια κατηγορία λογισμικού, στηρίζονται σε πολύ διαφορετικές ιδέες, τόσο για το ίδιο το λογισμικό, όσο και για τις αξίες των χρηστών του. Και τα δύο ρεύματα έχουν ως βασική αρχή την ιδέα ότι το λογισμικό πρέπει να δίνεται δωρεάν και με όλο του τον κώδικα, ώστε να μπορεί όποιος θέλει να το ελέγχει και να το τροποποιεί, προσφέροντας στη συνέχεια και αυτός την τροποποιημένη εκδοχή στο κοινό με ανοιχτό τον κώδικα. Σημειώνεται όμως μεταξύ τους μια σημαντική ιδεολογική διαφοροποίηση.

Η ρητορική του λογισμικού ανοιχτού κώδικα επικεντρώνεται περισσότερο στη δυνατότητα παραγωγής ισχυρού λογισμικού υψηλής ποιότητας, ενώ οι ιδέες της ελευθερίας, της κοινότητας και των αρχών της, ιδέες που αποτελούν τον πυρήνα του ελεύθερου λογισμικού, δεν αναφέρονται καθόλου. Δεν υπάρχει επομένως μια τόσο έντονη ιδεολογική προσέγγιση του θέματος, ενώ η εμπορευματοποίηση του ελεύθερου λογισμικού, εφ’ όσον αυτό είναι καλύτερο προϊόν και υπάρχει η δυνατότητα επιλογής του χρήστη δεν απορρίπτεται. Σύμφωνα με τον ορισμό του λογισμικού ανοιχτού κώδικα, οκτώ είναι τα βασικά γνωρίσματα που το χαρακτηρίζουν:

1. Ελεύθερη Αναδιανομή. Καθένας μπορεί να αναδιανείμει το λογισμικό ανοιχτού κώδικα, δωρεάν ή για κάποιο αντίτιμο (για παράδειγμα, μαζί με το πακέτο, την εγγύηση και τις υπηρεσίες συντήρησης).

2. Διαθεσιμότητα του πηγαίου κώδικα. Το πρόγραμμα πρέπει να συμπεριλαμβάνει τον πηγαίο κώδικα και να επιτρέπει τη διανομή του σε πηγαία ή μεταγλωττισμένη μορφή.

3. Τα καινούρια έργα και οι τροποποιήσεις μπορούν να διανεμηθούν κάτω από τους ίδιους όρους της άδειας που συνοδεύει το αρχικό λογισμικό.

4. Καμία διάκριση σε βάρος ατόμων ή ομάδων δεν μπορεί να συμπεριλαμβάνεται στο κείμενο της άδειας.

5. Καμία διάκριση σε βάρος των πεδίων δράσης του λογισμικού δεν μπορεί να συμπεριλαμβάνεται στο κείμενο της άδειας (π.χ. “Επιχειρήσεις” ή “Εμπόριο”).

6. Διανομή της Άδειας: Τα δικαιώματα που συνοδεύουν το πρόγραμμα πρέπει να αφορούν όλους σε όσους αναδιανέμεται, χωρίς να χρειάζεται να αποκτήσουν επιπρόσθετη άδεια.

7. Η άδεια δεν μπορεί να εξαναγκάσει να συμπεριληφθεί το λογισμικό σε ένα συγκεκριμένο προϊόν ή πακέτο: αν ανήκει σε μια συγκεκριμένη διανομή λογισμικού και εάν το λογισμικό αφαιρεθεί από εκείνη τη διανομή και χρησιμοποιείται ή διανέμεται με τους όρους της άδειας του προγράμματος, όλοι όσοι αποκτήσουν το πρόγραμμα θα πρέπει να έχουν τα ίδια δικαιώματα με εκείνους που έχουν την αρχική διανομή λογισμικού.

8. Η άδεια δεν πρέπει να επηρεάζει άλλο λογισμικό και δεν μπορεί να θέσει περιορισμούς, ώστε να διανέμεται μαζί με το λογισμικό.

εικ.27. Το λογότυπο του λογισμικού ανοιχτού κώδικα

Μέσα από τον ορισμό του ανοιχτού κώδικα δε φαίνεται να υπάρχει κάποια σύγκρουση με το ελεύθερο λογισμικό. Η ιδεολογική διαφοροποίηση των δύο ρευμάτων έγκειται στο λόγο για τον οποίο υποστηρίζουν αυτές τις αρχές. Από τη μία, η κοινότητα του ελεύθερου λογισμικού, όπως τονίστηκε προηγουμένως, δίνει μεγάλη βαρύτητα στη σημασία της ελευθερίας, ότι δηλαδή σε ό,τι δημιουργούμε ή χρησιμοποιούμε θα πρέπει να υπάρχει η δυνατότητα ελέγχου, τροποποίησης και κοινής χρήσης με άλλους: να αποφασίζουμε εμείς και όχι κάποιος άλλος για εμάς. Το ελεύθερο λογισμικό παρουσιάζεται έτσι ως ανθρώπινο δικαίωμα. Από την άλλη, οι οπαδοί του ανοιχτού κώδικα, τον παρουσιάζουν ως οικονομική και τεχνική απόφαση, ως

επιλογή. Συγκεκριμένα υποστηρίζουν ότι ο κώδικας δεν πρέπει να είναι κλειστός, για να επιτυγχάνεται η καλύτερη ασφάλεια και σταθερότητα των προγραμμάτων, με φθηνότερο και αποτελεσματικότερο λογισμικό, ενισχύοντας έτσι την οικονομική ανάπτυξη. Όπως υποστηρίζει ο Stallman το ελεύθερο λογισμικό είναι πολιτικό κίνημα, ενώ ο ανοιχτός κώδικας είναι μοντέλο ανάπτυξης. Δε θα ήταν υπερβολή να πει κανείς ότι το open source αποτελεί μια αξιοποιήσιμη από το κεφάλαιο μορφή του ελεύθερου λογισμικού, δηλαδή αλλοιωμένο κοινό, αφού η συλλογική δουλειά μπορεί να μη γίνεται προς όφελος της κοινότητας, αλλά για τη δημιουργία αποδοτικότερων και καλύτερα αξιοποιήσιμων προϊόντων.

εικ.28. Tim O'Reilly
Versus Richard Stallman

iii) Οι προεκτάσεις των διεκδικήσεων του κινήματος του ελεύθερου λογισμικού

Όπως είδαμε προηγουμένως, η ελεύθερη ανάπτυξη λογισμικού προέκυψε ως απάντηση στην κυριαρχία του κλειστού, όλο και περισσότερο εμπορευματοποιημένου λογισμικού, το οποίο για να αποφέρει μέγιστο κέρδος, περιορίζει τις ελευθερίες των χρηστών του. Με τον καιρό, απέκτησε όλο και περισσότερους υποστηρικτές επιτυγχάνοντας εν τέλει ένα επίπεδο ωριμότητας. Έτσι κατόρθωσε να αποτελέσει πρότυπο για ένα νέο τύπο παραγωγής, αλλά και κοινωνικής δραστηριότητας στο διαδίκτυο. Ξεκίνησε ένα πόλεμο υπέρ της ελεύθερης διακίνησης δεδομένων, πληροφοριών, ακόμη και γνώσης. Αν και ως αντίπαλό του έχει μερικές από τις μεγαλύτερες εταιρείες, το ελεύθερο λογισμικό καταφέρνει να καταρρίψει την έννοια της πνευματικής ιδιοκτησίας καθώς αρνείται την ιδιοκτησία της γνώσης, καταδεικνύοντας ότι τα παραγόμενα άυλα αγαθά, αγαθά που παράγονται με βάση τη συνεργασία, αποτελούν κοινωνικό κτήμα το οποίο δεν μπορεί κάποιος να ιδιοποιείται.

Το κίνημα αυτό έχει καταφέρει να λειτουργεί μέσα στο καπιταλιστικό μοντέλο, ερχόμενο σε ρήξη με αυτό. Προωθεί μια μεταβολή στον κυρίαρχο τρόπο παραγωγής και διακίνησης αγαθών καταλήγοντας να προτείνει και μια κοινωνική μεταβολή. Πρόκειται για νέες σχέσεις παραγωγής (την παραγωγή προς την ικανοποίηση των αναγκών της κοινότητας,

τη διανομή, τη συνεργασία, την αποβολή της ανταλλακτικής αγοράς) οι οποίες τα τελευταία χρόνια έχουν αρχίσει να επεκτείνονται και σε άλλους τομείς, πέραν της πληροφορικής. Το ζήτημα είναι αν αυτές τις σχέσεις θα καταφέρει το κυρίαρχο σύστημα να τις αφομοιώσει.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι το κίνημα του ελεύθερου λογισμικού, όπως και άλλα που ξεκινούν από το διαδίκτυο, επικεντρώνονται στο χώρο των ιδεών και επιμένουν να τον διαχωρίζουν από την υλική πραγματικότητα. Τα επιχειρήματά τους παραμένουν στον τομέα του πνεύματος: της πνευματικής ιδιοκτησίας και όχι της υλικής. Έτσι αποτυγχάνουν να αναγνωρίσουν ότι η ελεύθερη διάδοση των ιδεών, των πληροφοριών, της γνώσης, την οποία πρεσβεύουν δεν είναι απολύτως ελεύθερη, αλλά έχει προϋποθέσεις, ακόμα και αν αυτές είναι λίγες. Μπορεί η πληροφορία να μην είναι φυσική, όταν βρίσκεται στο μυαλό κάποιου, αλλά για να εκφραστεί στον υλικό κόσμο, να μεταδοθεί, είναι απαραίτητο να υλικοποιηθεί, και τα μέσα που χρειάζονται για να γίνει αυτό δεν είναι ελεύθερα για όλους. Το κίνημα του ελεύθερου λογισμικού, κατάφερε με απρόσμενη επιτυχία να διαδοθεί στον κυβερνοχώρο και να προτείνει ένα άλλο τρόπο παραγωγής και μετάδοσης της γνώσης. Δεν κατάφερε όμως, αφού δεν το επιχείρησε ποτέ, να υπάρξει στον υλικό κόσμο και να μιλήσει για αυτόν.

3.

Κοινά στον υλικό κόσμο, Πόλη

*“Η οπτική μας είναι αυτή των πλανητικών
commoners: ανθρώπων με σώματα, ανάγκες,
επιθυμίες, των οποίων η πιο ουσιαστική
παράδοση είναι η συνεργασία κατά την κατασκευή
και διατήρηση της ζωής, και όμως έπρεπε να
το πράξουμε αυτό υπό συνθήκες ανέχειας και
διαχωρισμού του ενός από τον άλλο, από την
φύση και από τον κοινό πλούτο που έχουμε
δημιουργήσει διά μέσω των γενεών”.*

(The Emergency Exit Collective, 2008)

εικ.29. Αστικά στρώματα

Σε όλη την υφήλιο, στο παρελθόν, σήμερα, αλλά και στο μέλλον, κοινότητες δημιουργούσαν και θα δημιουργούν τα δικά τους κοινά, όχι μόνο άυλα, αλλά και υλικά. Πολλές από αυτές, βασίζονται στην παράδοση και έμαθαν τις πρακτικές του commoning από αντίστοιχες προγενέστερες, ενώ άλλες εμπνεύστηκαν από το παράδειγμα άλλων υπαρκτών κοινοτήτων. Πολλές ακόμα εμφανίστηκαν ως απάντηση στις συνεχείς καπιταλιστικές περιφράξεις και προσπάθησαν να δημιουργήσουν μόνες τους τις συνθήκες που χρειάζονται ώστε να βελτιώσουν την καθημερινή τους ζωή, δηλαδή τους πόρους αλλά και τις σχέσεις τους, που δέχονται επίθεση. Προσπαθώντας να πραγματώσουν τις έννοιες της συμμετοχής, του μοιράσματος και της συνεργασίας, κριτικάρουν στην ουσία το υπάρχον κυρίαρχο σύστημα σχέσεων και εξουσίας. Στη συνέχεια θα μιλήσουμε για τέτοιες κοινότητες που δραστηριοποιούνται μέσα στον αστικό χώρο. Για να φτάσουμε όμως εκεί, πρέπει πρώτα να μιλήσουμε για την ίδια την πόλη, τις περιφράξεις, αλλά και τα κοινά μέσα σε αυτή.

3.1

Πώς βλέπουμε την πόλη

“Η πόλη είναι η προβολή της κοινωνίας στο έδαφος, δηλαδή όχι μόνο πάνω στο αισθητό πεδίο, αλλά πάνω στο ιδιότυπο επίπεδο που αντιλαμβάνεται και συλλαμβάνει η σκέψη και που ορίζει την πόλη και το αστικό. (...) Η πόλη αποτελεί το πεδίο συγκρούσεων και ανταγωνιστικών σχέσεων (...), η πόλη αποτελεί τον τόπο της επιθυμίας και τον τόπο των επαναστάσεων”

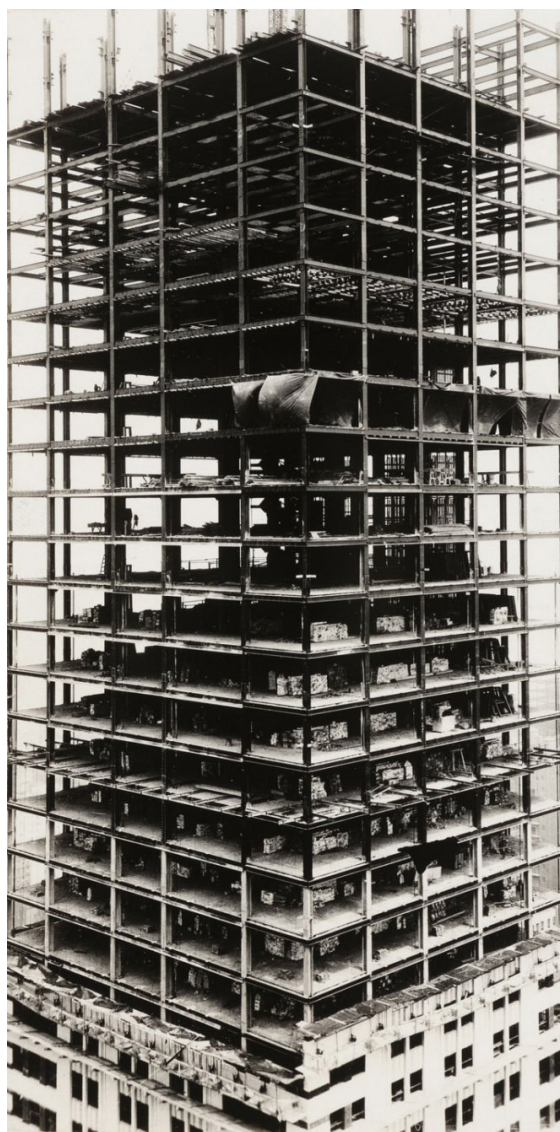
(Lefebvre, 2007: 75-76).

Από τη γέννησή της, η σύγχρονη πόλη δεν αποτελεί ένα ενιαίο σώμα, αλλά περιλαμβάνει την κοινωνική στρωμάτωση και τη διαφορετικότητα. Άνθρωποι διαφορετικών φύλων, τάξεων, εθνοτήτων, θρησκειών και πεποιθήσεων συνυπάρχουν και ζουν (ανα)παράγοντας την αστική ζωή, η οποία δεν ακολουθεί σταθερούς κανόνες, αλλά μεταβάλλει συστατικά, ρυθμούς, αξίες, σκοπούς και δέχεται διαρκώς πολλαπλά ερεθίσματα. Η οργάνωσή της πόλης διαμορφώνεται σύμφωνα με ένα κοινωνικό συμβόλαιο, το οποίο θα όφειλε να σέβεται και να προστατεύει την ετερότητα των κοινωνικών ομάδων που τη συνθέτουν, παρ’ όλα αυτά, στους χώρους της εγγράφονται και πολλές φορές γεννιούνται συσχετισμοί δυνάμεων που προκύπτουν από ανισότητες, εξουσιαστικές σχέσεις και αντικρουόμενα συμφέροντα. Στην πόλη, παίρνουν επίσης την πιο ολοκληρωμένη μορφή τους τα πολιτικά, οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα που εμφανίζονται στην εκάστοτε ιστορική συγκυρία.

Μιλώντας για την πόλη, ερευνητές, καλλιτέχνες και συγγραφείς προσπαθούν να αφηγηθούν την εξέλιξη και να αξιολογήσουν τον ιδιαίτερο χαρακτήρα της, συνδυάζοντας

ιστορικά, αισθητικά και πολιτιστικά κριτήρια, που αλλάζουν ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο. Οι πολεοδόμοι από τη μεριά τους, οραματίζονται και σχεδιάζουν μοντέλα πόλης, επιδιώκοντας να κατασκευάσουν χώρους πραγμάτωσης των αναγκών και των επιθυμιών των ανθρώπων, να δώσουν συγκεκριμένη μορφή στην ουτοπία. Διαπιστώνουμε όμως ότι στην πράξη, η βασική ρύθμιση των χώρων και των χρόνων σε αυτή, υπακούει στους μηχανισμούς παραγωγής και στις ανάγκες αποτελεσματικής λειτουργίας του οικονομικού και πολιτικού συστήματος, οριοθετώντας έτσι σε μεγάλο βαθμό, το πλαίσιο της καθημερινότητας και της ζωής των κατοίκων.

Παρ’ όλα αυτά, ο Polanyi επισημαίνει ότι, το σύστημα της οικονομίας, περιλαμβάνει τομείς που δεν είναι καπιταλιστικοί και δεν θα είναι ποτέ εξ ολοκλήρου, γιατί έχουν να κάνουν με πολιτιστικές καταβολές, αξίες, κεκτημένες συμπεριφορές, πολύ βαθύτερες από την οργάνωση της αγοράς, με στάσεις και επιδιώξεις που αναδύονται ταυτόχρονα από το πολύ παλιό και το πολύ καινούριο. Αν πάλι αναλογιστεί κανείς τις θεωρίες των σύγχρονων ανθρωπολόγων της πόλης, όπως ο M. Agier, νέες έννοιες του αστικού και νέοι τρόποι να το ζούμε δεν παύουν να δημιουργούνται στα “περιθώρια” της πόλης, στους “ενδιάμεσους” χώρους, εκεί όπου οι άνθρωποι διαπραγματεύονται έμπρακτα τους τρόπους που συνυπάρχουν και συνεργάζονται, τρόπους που ποτέ δεν υπακούουν πλήρως στις τελικότητες των πολιτικο-οικονομικών ρυθμίσεων. Μέσα σε αυτά τα περιθώρια μπορεί να επανεφευρίσκεται η αστικότητα, εκεί που η πόλη διαλύεται, να ξαναγεννιέται.

εικ.30. Φωτογραφία του Walker Evans, Νέα Υόρκη 1929, το κτίριο Chrysler υπό κατασκευή.

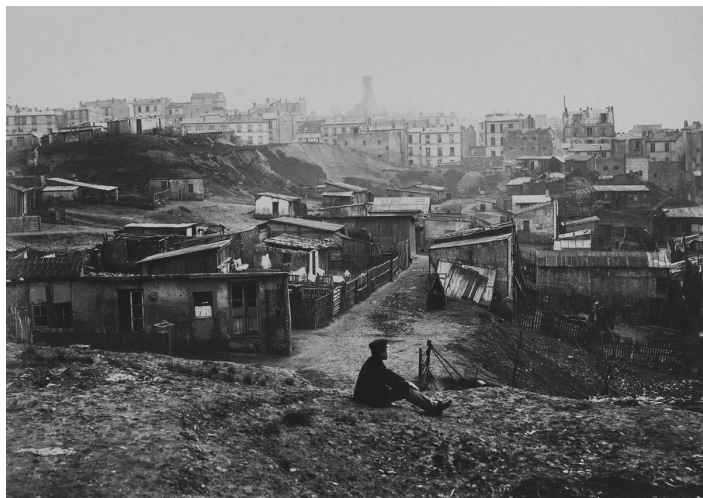
3.2

Πόλη και κεφάλαιο

Η πόλη αποτελεί κομβικό τόπο για την παραγωγή και την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Στις αναλύσεις του David Harvey διαβάσει κανείς πως η ανάπτυξη των μητροπόλεων της Δύσης συμβάδισε με τις πρώτες καπιταλιστικές περιφράξεις, καθώς αυτές ώθησαν προοδευτικά μεγάλες μάζες ανθρώπων στα εκβιομηχανιζόμενα αστικά κέντρα, προς αναζήτηση εργασίας. Η αστικοποίηση αποτελεί, έκτοτε, ένα βασικό μηχανισμό επέκτασης του πεδίου κερδοφόρας καπιταλιστικής δραστηριότητας και επιπρόσθετα, βοηθά στη διέξοδο του συστήματος από τις κρίσεις που υφίσταται, με δύο κυρίως τρόπους. Ο πρώτος αφορά την επένδυση σημαντικού κεφαλαίου σε έργα αστικών υποδομών, όπως για παράδειγμα το σχέδιο επέκτασης των πόλεων στα προάστια. Ο δεύτερος αφορά την επανεπένδυση σε ήδη δομημένα περιβάλλοντα, κυρίως μέσα από προγράμματα αστικών αναπλάσεων. (David Harvey, 2012)

Μέσα από το ιστορικό παράδειγμα της πολεοδομικής αναδιάρθρωσης του Παρισιού το 19ο αιώνα, γίνεται κατανοητή η σημασία μιας τέτοιας διαδικασίας. Η υλοποίηση των σχεδίων του βαρόνου Οσμάν (Georges Eugène Haussmann) ήταν καταλυτική για το ξεπέρασμα των προβλημάτων του πλεονάζοντος κεφαλαίου, αλλά και της

ανεργίας της εποχής. Ως νομάρχης της ευρύτερης περιοχής του Παρισιού (Seine), ο Haussmann κλήθηκε από τον Ναπολέοντα Γ' να σχεδιάσει και να βάλει σε εφαρμογή μια εκτεταμένη επιχείρηση ανάπλασης της πόλης με τη δημιουργία νέων δρόμων, πλατειών, πάρκων, μνημειακών κτιρίων και δικτύων υποδομών, στην προοπτική της δημιουργίας μιας σύγχρονης μητρόπολης με τη μέγιστη οικονομική και πολιτική ακτινοβολία. Μέσα από ένα πλήθος μεγάλων έργων στα οποία απασχολήθηκε το 20% περίπου του εργατικού της πληθυσμού, η πόλη απέκτησε νέο πρόσωπο και ύφος, η κυκλοφορία και οι υποδομές της, όπως και η διοικητική της διάρθρωση, γνώρισαν σημαντική βελτίωση, τα παραγωγικά της διαθέσιμα ενισχύθηκαν σημαντικά και γνώρισαν νέες λογικές κατανομής στο χώρο, οι αξίες γης εκτινάχθηκαν και η κοινωνική γεωγραφία της πόλης άλλαξε ριζικά. Η διάνοιξη γιγαντιαίων βουλεβάρτων και ελεύθερων χώρων, από την άλλη πλευρά, διέλυσε την προηγούμενη κλίμακα του αστικού τοπίου, ενώ αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια των έργων αυτών καταστράφηκαν χιλιάδες εργατικές κατοικίες (Καρύδης, 2006). Η εφαρμογή του αυτοκρατορικού εκσυγχρονιστικού σχεδίου οδήγησε στην εκκίνηση της πρώτης και της πιο παραδειγματικής διαδικασίας κοινωνικής πόλωσης σε αστικό έδαφος.

εικ.31. Στον απόηχο των παρεμβάσεων του βαρόνου Οσμάν στο Παρίσι, η ανατολική πλευρά της πόλης, με τις φτωχογειτονιές και τις παραγκουπόλεις της, υποδεχόταν ένα μέρος του πληθυσμού των κεντρικών περιοχών που υποχρεωνόταν να αλλάξει τόπο κατοικίας, όσο αυτός ο πληθυσμός δε μπορούσε να ακολουθήσει τις νέες, υψηλότερες τιμές στην προσφερόμενη για ενοικίαση κατοικία. Αυτή η φωτογραφία του 1860, δείχνει μια έκταση λίγο πιο πέρα από τη σημερινή Boulevard de Belville. (Καρύδης, 2006)

εικ.32. Λεωφόρος De l'Opera πριν και μετά την παρέμβαση του Haussmann

Η επιχείρηση ανάπλασης απορρόφησε τεράστιο όγκο κεφαλαίου και εργασίας. Επιπρόσθετα, επηρέασε καθοριστικά τον τρόπο χωροθέτησης και λειτουργίας τόσο της βιομηχανίας όσο και του εμπορίου. Από τη μια πλευρά, οδήγησε στη δημιουργία της βιομηχανικής (και σύντομα της εργατικής) περιμέτρου της πόλης, μακριά από τους τόπους των “αστικών απολαύσεων”, της διοίκησης και της πολιτικής ζωής και από την άλλη πλευρά, μεταμόρφωσε το ιστορικό της κέντρο σε ένα τεράστιο σκηνικό κατανάλωσης, στο οποίο διακινούνται ταχύτερα τα εμπορεύματα που παράγονται έξω από αυτό. Ο νέος σχεδιασμός κληροδότησε στην πόλη όχι μόνο νέες υποδομές, αλλά και ένα νέο πρότυπο ζωής, μια νέα αστική προσωπικότητα. (David Harvey, 2012)

Η πόλη του φωτός έγινε σύμβολο του θριάμβου της αστικής τάξης που θα υπαγορεύει εφεξής τις αξίες και τους ρυθμούς ζωής της στην πόλη, ως αξίες και ρυθμούς κυκλοφορίας των εμπορευμάτων. Μπορεί έτσι να θεωρηθεί ως ο πρόγονος των νεωτερικών μητροπόλεων της Δύσης, στις οποίες η φαντασμαγορία του εμπορεύματος και του θεάματος επιβάλλεται στο συλλογικό αγαθό και το υποκαθιστά. Η πολιτική ισχύς των πόλεων αυτών συνδέεται θεαματικά με το επίπεδο κυκλοφορίας του κεφαλαίου, των εμπορευμάτων, των καταναλωτών, με τη θέση που θα καταλάβουν στο πλαίσιο ανταγωνισμού που τροφοδοτείται από την παγκόσμια τουριστική βιομηχανία. Έχοντας μετατραπεί σε βιτρίνες, αποτελώντας πλέον και οι ίδιες αντικείμενο κατανάλωσης, νοηματοδοτούνται από το μάρκετινγκ και η αξία τους παίζεται στο χρηματιστήριο.

3.3

Το δίπολο αστικών κοινών - περιφράξεων

Η πόλη αντιπροσωπεύει μέσα στην ιστορία ένα προγραμματικά ανοιχτό και στην πραγματικότητα, διαστελλόμενο σύστημα. Είναι κόμβος ενός διευρυμένου δικτύου ανταλλαγών, κινητοποιεί την παραγωγή, συγκεντρώνει και αναδιανέμει το προϊόν πολύ ευρύτερων γεωγραφικών χώρων, συγκεντρώνει πολιτιστικό κεφάλαιο και πολιτική ισχύ. Σε αυτό οφείλεται η διαρκής τάση μεγέθυνσης και επομένως, η αυξανόμενη πολυπλοκότητά της, η διαρκής ένταση των εσωτερικών της αντιθέσεων, η διαρκής αναδιαπραγμάτευση του ρόλου που θα έχει στο ευρύτερο σύστημα ανταλλαγών. Οι αναδομήσεις και αναδιαμορφώσεις που υφίστανται οι σύγχρονες πόλεις προσπαθούν να διαχειριστούν αυτές ακριβώς τις αντιφάσεις, να απαντήσουν σ' αυτή ακριβώς την ανάγκη διαπραγμάτευσης του ρόλου των πόλεων στο διεθνές σύστημα παραγωγής και εξουσίας. Οι αναδιαμορφώσεις αυτές είναι ένα μόνιμο φαινόμενο το οποίο μπορούμε να κατανοήσουμε μέσα στα πλαίσια των σύγχρονων αστικών περιφράξεων, στο μέτρο που είναι κρίσιμες για τη ροή του κεφαλαίου.

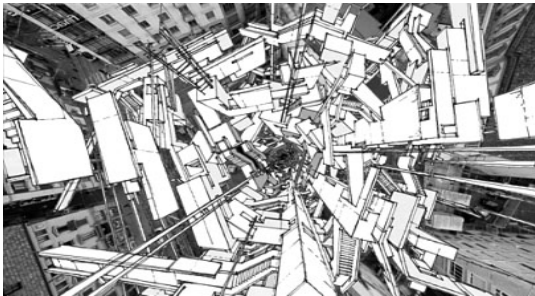
Οι σύγχρονες αστικές αναπλάσεις συνοδεύονται πάντα από μια ρητορική κοινής ωφέλειας, όπως ακριβώς οι Οσμανικές διανοίξεις προέτασαν την ανάγκη εξυγίανσης και τη λειτουργικότητα της πόλης. Όμως, από την ωφέλεια εξαιρούνται συνήθως οι πληθυσμοί και οι δραστηριότητες που είναι πιο στενά δεμένοι με τις "πάσχουσες" περιοχές, αυτές που αποτελούν αντικείμενο αναβάθμισης. Ο πληθυσμός θα πρέπει να θυσιαστεί, να απομακρυνθεί ή να στερηθεί πόρους που πριν μπορούσε να αντλήσει από

τις συγκεκριμένες περιοχές, προκειμένου αυτές να αποκτήσουν νέα αξία. Υποτίθεται ότι αυτή η νέα αξία θα κατανομηθεί δίκαια στον υπόλοιπο αστικό πληθυσμό αλλά, κατά κανόνα, είναι το διακύβευμα κερδοσκοπικών πιέσεων. Ο πραγματικός στόχος των αναπλάσεων είναι η μέγιστη απόδοση του κεφαλαίου που επενδύεται σ' αυτές και η αύξηση των προσόδων από τη γη. Η υλοποίηση του στόχου προϋποθέτει τη δημιουργία συνθηκών προνομιακής πρόσβασης στις περιοχές ανάπλασης για τις κερδοφόρες επιχειρήσεις και τους καταναλωτές υψηλής αγοραστικής ικανότητας. Η προνομιακή πρόσβαση ενός μέρους του πληθυσμού μεταφράζεται σε αποκλεισμό ενός άλλου, όχι πάντα με έμμεσο τρόπο, σε αποστέρηση ενός μέρους του πληθυσμού από τις δυνατότητες που προσφέρει η πόλη για εργασία και κατανάλωση, αλλά και για κοινωνική ζωή, για την παραγωγή και την απόλαυση πολιτιστικών αγαθών, για προνοιακές υπηρεσίες, για κυκλοφορία, συνάντηση, πολιτική έκφραση.

εικ.33. Σκίτσο του Eric Drooker στην έκδοση *Communique* του ETC Group.

εικ.34. Αστικοί μετασχηματισμοί.

Ασφαλώς οι αστικές περιφράξεις συναντούν αντιδράσεις και συχνά γίνονται αφορμή για τη διεκδίκηση συλλογικών προταγμάτων, μέσω των αστικών κοινών. Πρόκειται για μια επιμέρους μορφή κοινών, με πεδίο διεκδίκησης την πόλη, που αφορούν κοινόχρηστους - κοινωφελείς χώρους της, όπως είναι οι ελεύθεροι χώροι, οι χώροι πρασίνου, οι αρχαιολογικοί χώροι, αλλά και τα δίκτυα υποδομών. Διευρύνοντας την έννοια των αστικών κοινών, μελετητές ισχυρίζονται ότι μπορούν να θεωρηθούν ως τέτοια και το οικιστικό απόθεμα, οι χρήσεις γης, γενικότερα το αστικό τοπίο, αλλά και η ζωτικότητα και η κοινωνικότητα των γειτονιών της πόλης (Briassoulis, 2002). Η συνεχής παραγωγή αστικών κοινών από τη μία, και η διαρκής προσπάθεια περιφράξής τους (οικειοποίησης ή και καταστροφής) από ιδιωτικά συμφέροντα από την άλλη, είναι θεμελιώδη στοιχεία της σύγχρονης αστικοποίησης (David Harvey, 2012).

εικ.35. Πάρκο Κύπρου-Πατησίων.

εικ.36. Αστικοί κήποι.

Στο σημείο αυτό θεωρούμε σημαντικό να τονίσουμε τη διαφορά μεταξύ των δημόσιων χώρων - αγαθών μιας πόλης, και των αστικών κοινών, με την έννοια που τους δώσαμε παραπάνω. Οι δημόσιοι χώροι, όπως και ορισμένα δημόσια αγαθά (περίθαλψη, δημόσια υγεία, εκπαίδευση) παραχωρήθηκαν από το κράτος, (κάποιες φορές και με τη συνδρομή ιδιωτών), μέσα στην ανάπτυξη του καπιταλισμού, η οποία συμβάδισε με διεκδικήσεις του εργατικού κινήματος και των δημοκρατικών δυνάμεων για πλήθος ελευθεριών και κοινωνικών εγγυήσεων (Castells, 1980). Η κάλυψη συλλογικών αναγκών της κοινωνίας (η συλλογική κατανάλωση) όπως η στέγαση, οι υποδομές, ο εξοπλισμός και οι μεταφορές στην πόλη, ο ίδιος ο δημόσιος χώρος, αντιπροσωπεύει μια διαδικασία αναδιανομής του πλούτου η οποία δεν θέτει όμως σε αμφισβήτηση το γενικό σχέδιο συγκέντρωσης του πλούτου που υλοποιεί η καπιταλιστική αγορά. Επιπλέον, αντιπροσωπεύει κι ένα προσοδοφόρο τομέα αυτής της αγοράς τόσο μέσα από το πλήθος των εργολαβιών και των επιχορηγήσεων που δίνονται σε προνομιακούς εταίρους του κράτους, όσο και μέσα από την ενίσχυση της αγοραστικής ικανότητας του πληθυσμού χωρίς την ανατροπή του μισθολογικού καθεστώτος και των εργασιακών σχέσεων σε βάρος των επιχειρήσεων. Αν και η παροχή συλλογικών, δημόσιων αγαθών όπως η στέγαση, ο εξοπλισμός, οι μεταφορές στην πόλη και ο δημόσιος χώρος, μπορεί να αναγνωριστεί ως κεκτημένο συλλογικών διεκδικήσεων του παρελθόντος, ταυτόχρονα λειτουργεί και ως εργαλείο της πολιτικής εξουσίας, στην προσπάθειά της να αποφύγει αντιστάσεις και ξεσηκωμούς, μέσω της διατήρησης μιας ελάχιστης κοινωνικής συνοχής, ενώ μπορεί να της προσφέρει ακόμη και πολιτικές προσόδους.

Σε κάθε περίπτωση, τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης συνδέονται με μια μορφή διακυβέρνησης από ένα κράτος πρόνοιας, μοντέλο το οποίο, ειδικά σήμερα και εν μέσω κρίσης, τείνει να χαθεί. Αυτή η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας, γίνεται αντιληπτή ως μια μορφή περίφραξης, αφού μέσω αυτής περιορίζεται για σημαντική μερίδα του πληθυσμού η πρόσβαση σε απαραίτητα για

την ανθρώπινη ζωή και αξιοπρέπεια αγαθά (τα οποία πλέον εμπορευματοποιούνται). Ταυτόχρονα το κεφάλαιο που διαχειριζόταν το κράτος και αφορούσε τις προνοιακές δομές εκχωρείται στην αγορά. Όσο όμως οι κάτοικοι της πόλης δεν αντιλαμβάνονται τα μέσα συλλογικής κατανάλωσης, παρά σαν εμπορεύματα που το κράτος τους προσφέρει πολύ φθηνά, ώστε να έχουν τη δυνατότητα να αγοράσουν κι άλλα από την ιδιωτική αγορά, δεν μπορούν μέσα από αυτά να αμφισβητήσουν τις ίδιες τις εμπορευματικές σχέσεις. Δεν μπορούν να συνειδητοποιήσουν τι στερούνται μέσα σε αυτές τις σχέσεις και με ποιες διαδικασίες το στερούνται, σε ποιο βαθμό η πόλη είναι προϊόν της δικής τους δουλειάς και με ποιους τρόπους μπορούν να την αξιώσουν για τους δικούς τους σκοπούς, παρακάμπτοντας τη λογική του κέρδους. Γι' αυτό άλλωστε και είναι δύσκολο να τα υπερασπιστούν από τη νεοφιλελεύθερη επίθεση, τις ιδιωτικοποιήσεις και τις περιφράξεις, πόσο μάλλον όταν συνοδεύονται από μια ρητορική που υποστηρίζει ότι τα δημόσια αγαθά κοστίζουν πολύ στο κράτος, χωρίς να έχουν πραγματική αξία, ότι αποτελούν δώρο σε κοινωνικές ομάδες που δεν τα δικαιούνται, ότι περιορίζουν την επιχειρηματικότητα και στρεβλώνουν την αγορά, ότι δημιουργούν πεδία διαφθοράς και αναρχίας.

Μέσα σε αυτή τη ρευστή συνθήκη όμως, χάνοντας τη δικλίδα ασφαλείας που το κράτος πρόνοιας προσέφερε, μπορεί αυτά τα αγαθά να διεκδικηθούν εκ νέου και να επανανοηματοδοτηθούν. Η περίφραξή τους δύναται να αποτελέσει έναυσμα για την ανάδυση άλλου τύπου διεκδικήσεων, πιο κοντά σε αυτές που ορίσαμε ως αστικά κοινά. Σε αυτή τη λογική, και αναγνωρίζοντας ότι κάποιες άλλες χρήσεις των δημόσιων χώρων δεν είναι τόσο εύκολο να περιφραχθούν και ότι σε αυτούς οι άνθρωποι θα εξακολουθούν να συναντώνται, να γνωρίζουν ο ένας τον άλλο, οπότε τελικά και να διεκδικούν, δεχόμαστε την άποψη ότι οι χώροι αυτοί, αν και δεν αποτελούν απαραίτητα κοινά, μέσω της οικειοποίησής τους, μπορούν να αποτελέσουν τόπους συλλογικής πολιτικής δράσης, των οποίων τα χαρακτηριστικά θα επαναπροσδιορίζονται διαρκώς από τους κατοίκους της πόλης.

εικ.37. Μακέτα της πόλης του Los Angeles.

3.4

Πολεοδομικός σχεδιασμός

i) Το “κοινό συμφέρον”

Παραδοσιακά, η λειτουργία των πόλεων του δυτικού κόσμου διέπεται από σκοπιμότητες ευημερίας και ειρηνικής συνύπαρξης των πολιτών, είτε μέσα από τις πρόνοιες της μοναρχίας, είτε από το τέλος του 18ου αιώνα, μέσα από το σχεδιασμό της δομής και της λειτουργίας των πόλεων (τον πολεοδομικό σχεδιασμό). Στην αρχή, το κοινό αγαθό στην πόλη έχει την έννοια της υγιεινής και της (ηθικής και πολιτικής) τάξης, της διαχείρισης της φτώχειας και της παρέκκλισης, της εφαρμογής των νέων τεχνολογιών στην κυκλοφορία και τις αστικές υποδομές, αλλά και των νέων μορφών της εξουσίας μέσα από τις νέες λειτουργίες και τα μεγέθη των δημόσιων χώρων.

Στο απόγειο της βιομηχανικής επανάστασης και όσο ωριμάζουν οι εθνικοδημοκρατικοί θεσμοί (με την κρατική γραφειοκρατία στο ρόλο του εγγυητή τους), η “καλή λειτουργία” της πόλης ταυτίζεται με την “καλή λειτουργία” της κοινωνίας και της οικονομίας και ο σχεδιασμός αξιώνει να είναι ολοκληρωμένος (comprehensive planning) με ορατό οικονομικό και προνοιακό στίγμα και σε αναδιανεμητική λογική. Η επιστήμη της πολεοδομίας αναλαμβάνει έκτοτε να προβλέψει και να διαχειριστεί τα προβλήματα της πόλης που απορρέουν από τη συνύπαρξη “ασύμβατων” μεταξύ τους χώρων, δραστηριοτήτων και κοινωνικών ομάδων, από τη γρήγορη μεγέθυνση του πληθυσμού και του εδάφους της, από τις ταχύτατες μεταβολές της εσωτερικής της διάρθρωσης και των “εξωτερικών” της σχέσεων. Αναλαμβάνει, στην πραγμα-

τικότητα να συμβιβάσει μεταξύ τους τις πολλαπλές και επί μέρους σκοπιμότητες της διαχείρισης της ατομικής ιδιοκτησίας (η οποία απολαμβάνει κατεξοχήν το στάτους ανθρώπινου δικαιώματος), στο πλαίσιο μιας ανταγωνιστικής αγοράς, όπως και να συμβιβάσει μεταξύ τους τις αντιφατικές αξιώσεις των διάφορων ομάδων πολιτών για πρόσβαση στα αγαθά που παράγει η πόλη, τη στιγμή που ως μηχανισμός συγκέντρωσης του κεφαλαίου σε όλες τις μορφές του (οικονομικό, κοινωνικό, πολιτιστικό), η πόλη δεν μπορεί παρά να τα παράγει και να τα κατανέμει με άνισο τρόπο.

Οι πολεοδομικές επιλογές παρουσιάζονται συνήθως ως προϊόν τεχνικών διαχείρισης του χώρου, με σκοπό το “κοινό συμφέρον”, την ευημερία, την άμβλυνση και το συμβιβασμό των διαφορετικών συμφερόντων, ενώ στην πραγματικότητα, η ατομική ιδιοκτησία συγκρούεται κατ’ ανάγκη με το “κοινό συμφέρον” και ο κοινωνικός ανταγωνισμός δεν πραγματοποιείται μεταξύ ισότιμων ομάδων (που αρκεί να κάνουν αμοιβαίες υποχωρήσεις για να συνυπάρξουν), αλλά στο πλαίσιο ορισμένης ιεραρχίας δύναμης, στην οποία το κράτος δεν έχει ουδέτερο ρόλο. Ο πολεοδομικός σχεδιασμός δεν συνίσταται στην πραγματικότητα σε τεχνικές, αλλά σε πολιτικές επιλογές και χειρισμούς, και προφανώς, όλο και περισσότερο μεροληπτεί υπέρ των ισχυρότερων οικονομικών, πολιτικών ή και ιδεολογικών συμφερόντων, με κατεύθυνση την προστασία και όχι την αμφισβήτηση του κυρίαρχου οικονομικοπολιτικού συστήματος.

εικ.38. Περιφραγμένη κοινότητα (gate community) στο Σάο Πάολο της Βραζιλίας.

Τα “κοινά” συμφέροντα και “δικαιώματα” που κράτος και πολυεσθόμοι υπόσχονται να εξασφαλίσουν, δεν είναι στην πραγματικότητα “κοινά”. Δεν αφορούν όλες τις κοινωνικές ομάδες, με τον ίδιο τρόπο ενώ παράλληλα οχυρώνουν και καθαγιάζουν ένα οικονομικο-πολιτικό σύστημα που τρέφεται από την υφανταγή όσων αγαθών μοιράζονται ή διεκδικούν οι άνθρωποι έξω από τη σφαίρα των εμπορευματικών σχέσεων, με πρώτο από αυτά τα αγαθά, την ικανότητά τους να συνεργάζονται, την αμοιβαιότητα και την αλληλεγγύη, την επιθυμία για χειραφέτηση από τις σχέσεις εξουσίας που διαπερνούν αυτό το σύστημα. Όπως χρησιμοποιείται από την πολιτική εξουσία αλλά και από τις επιχειρήσεις, η έννοια των ανθρώπινων δικαιωμάτων είναι μερικευμένη, αποπροσανατολιστική, χειραγωγική. Συγκαλύπτει την αυθαιρεσία και πνίγει την αμφισβήτησή της. Έτσι, η έννοια αυτή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως και της ελευθερίας, που για αρκετά χρόνια εσφαλμένα θεωρούνταν κατοχυρωμένες για το δυτικό κόσμο, χάνουν τη σημασία που είχαν όταν κατακτήθηκαν, ενώ οι υλικές τους προεκτάσεις συρρικνώνονται και τελικά φτάνει να αλλοιώνεται το νόημά τους. Παρατηρούμε ότι οι πολιτικές πράξεις διακυβέρνησης, παρά τη συνεχή χρήση των εννοιών αυτών από την κεντρική εξουσία, αντιφάσκουν με την ουσία τους. Αντιλαμβανόμαστε ότι η ελευθερία, τα δικαιώματα, η οικονομική και κοινωνική

ευημερία δεν αφορούν όλα τα άτομα ή τις κοινωνικές ομάδες που ζουν στις σύγχρονες πόλεις, αλλά αυτούς που έχουν την αγοραστική δύναμη να απολαύσουν την αστική ζωή, μαζί με τις ανέσεις που τους προσφέρει.

Από το δικαίωμα στη στέγη, μέχρι τη χρήση του δημόσιου χώρου, πάντα γίνονται σημαντικές επιλεκτικές διακρίσεις. Οι “ανεπιθύμητοι” πληθυσμοί που διαταράσσουν την εικόνα της καπιταλιστικής όασης, όπως είναι οι άστεγοι, οι φτωχοί, οι τοξικοεξαρτημένοι, οι μετανάστες, οι μειονότητες, βρίσκονται συνήθως στο περιθώριο του σχεδιασμού και η στρατηγική της εξουσίας, όταν δεν είναι εφικτή η αφομοίωση, είναι η συνεχής προσπάθεια εκτοπισμού τους. Δεν είναι τυχαίο ότι όσο πιο φιλόδοξα, πιο καινοτόμα και πιο μεγάλης κλίμακας είναι τα πολεοδομικά προγράμματα σήμερα (όπως οι αναπλάσεις-εξευγενισμοί, τα μοντέρνα πάρκα των επιχειρήσεων και της αναψυχής, οι ζώνες ελεύθερου εμπορίου) τόσο περισσότερο συνοδεύονται από (ή προϋποθέτουν) πολιτικές αποστέρησης και εκτόπισης (αστυνόμευση, καταστολή, γκετοποίηση, διωγμός από τα τουριστικά μέρη της πόλης, εκτοπισμός ομάδων στα περίχωρα κ.α.) (Μακρυγιάννη και Τσαβδάρου, 2013). Τα παραπάνω δεν αφορούν μόνο συγκεκριμένες κοινωνικές ομάδες, αλλά φτάνουν να διαμορφώνουν γενικότερα τα χαρακτηριστικά που παίρνει ο δημόσιος χώρος και συνεπώς να αφορούν

όλους τους κατοίκους της πόλης. Μέσα από αυτά, νομιμοποιείται τελικά ο διαχωρισμός τους σε επιθυμητούς και ανεπιθύμητους, με τεχνικές σχεδιασμού, επιτήρησης και άμεσης καταστολής.

Πολλές είναι οι φορές, που αυτές οι στρατηγικές παρουσιάζονται ως αποτέλεσμα συμμετοχικών διαδικασιών σχεδιασμού στις οποίες εμπλέκονται κράτος-ιδιώτες-πολεοδόμοι, αλλά και πολίτες (όπως θα δούμε αργότερα μέσα από το παράδειγμα του re-activate Athens).

Η αλήθεια είναι ότι μια μεγάλη ιστορική κληρονομιά των μοντέρνων πόλεων (τουλάχιστον στο δυτικό κόσμο, αλλά μέσα από αυτόν και στις παλιές αποικίες) είναι η ανάπτυξη των αυτοδιοικητικών θεσμών οι οποίοι έδωσαν σύγχρονη μορφή στη διεκδικητική παράδοση των πόλεων και προσπάθησαν να παρεμβληθούν στις συγκεντρωτικές τάσεις του εθνικού κράτους. Στις βιομηχανικές πόλεις, οι τοπικοί θεσμοί ανέλαβαν τη σύνδεση του κράτους με το συνδικαλισμό, τις αμεσοδημοκρατικές αξιώσεις του αστικού πληθυσμού και ουσιαστικά, με την οργάνωση του κοινωνικού κράτους. Στο μέτρο που οι τοπικοί θεσμοί αξίωσαν ρόλο στην οργάνωση της οικονομίας, του χώρου, στη διαχείριση των κοινωνικών πόρων, η έννοια του ολοκληρωμένου σχεδιασμού συνδέθηκε με τις διαδικασίες δημόσιας διαβούλευσης, με ένα επίπεδο διαλόγου που δεν περιορίζεται στην αντιπροσώπευση. Όσο όμως η πολεοδομία εξειδικεύεται, τόσο και αυτού του είδους ο διάλογος διαμεσολαβείται από τεχνικές εξουσίας, γίνεται προσχηματικός, αδιαφανής, τόσο περιορίζεται στα επί μέρους, χωρίς να φτάνει στην ουσία της πολεοδομίας, στη στρατηγική της “ανάπτυξης”, που με τη σειρά της, γίνεται υπόθεση ολοένα και πιο απόμακρων από το τοπικό, κέντρων αποφάσεων.

Έτσι, οι διαδικασίες συμμετοχικού σχεδιασμού¹⁶ σήμερα, συχνά αφορούν μια ανάγνωση του χώρου που δεν έχει καμιά σημασία για τις αποφάσεις που θα

παρθούν τελικά, μια συζήτηση που δίνει την εντύπωση στους ανθρώπους ότι η γνώμη τους ακούγεται, μειώνει το αίσθημα του αποκλεισμού, οδηγεί ενδεχομένως, σε μικρο-διαφοροποιήσεις των μελετών, χωρίς όμως να επιτρέπει την ουσιαστική κατανόηση και κριτική, πόσο μάλλον την αμφισβήτηση των βασικών επιλογών του σχεδιασμού. Πρόκειται για μια προσομοίωση συζήτησης που αλλοιώνει την έννοια της συνεργασίας, όσο και της αντιπαράθεσης. Πρόκειται για μια επίφαση συμμετοχής, που θέλει να καταστήσει τους ανθρώπους συνένοχους στο σφετερισμό των συνθηκών ζωής τους και να απενοχοποιήσει τις ειλημμένες αποφάσεις για το σχεδιασμό, καθώς θεωρούνται προϊόν μιας τέτοιας συλλογικής διαδικασίας. Κράτος και πολεοδόμοι μπορούν χωρίς κανένα κίνδυνο να προωθήσουν τέτοιες διαδικασίες, όπου υποτίθεται ότι η δημοκρατία ενδυναμώνεται και ότι ο “χρήστης” συμβάλλει στη δημιουργία του “δικού” του αστικού περιβάλλοντος. Στη συζήτηση δε θα φανεί ποτέ, τι έχει ήδη αποφασιστεί και από ποιους, με ποιο τρόπο αυτό μας αφορά, εφόσον αυτοί που συμμετέχουν είναι απομονωμένοι καταναλωτές του χώρου και όχι κοινωνικές ομάδες με συγκρότηση, βούληση, στρατηγικές και περιθώρια επιλογών, κοινωνικές ομάδες που ενδεχομένως ορίζονται από το χώρο, ή έχουν αξιώσεις σ’ αυτόν.

εικ.39. Συμμετοχή στο σχεδιασμό.

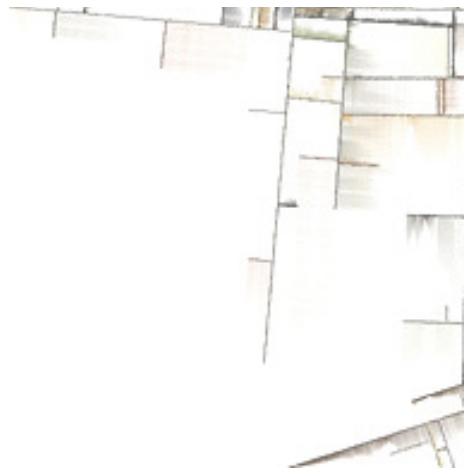
¹⁶ Κατά τη διαδικασία αυτή, καλούνται να συμμετέχουν ενεργά όλοι οι ενδιαφερόμενοι (πολίτες, εργαζόμενοι, τελικοί χρήστες, κλπ) σε συνεργασία με ειδικούς (σχεδιαστές, ερευνητές, υπεύθυνους, κλπ), με απώτερο σκοπό την εξαγωγή ενός αποτελέσματος που θα συνάδει με τις ανάγκες των πολιτών και θα είναι χρήσιμο για αυτούς. Ο ρόλος των πρώτων είναι, συνήθως, η συμμετοχή τους, με διάφορες μεθόδους (ερωτηματολόγια, συνεντεύξεις, κλπ), για τον καθορισμό του προβλήματος και για τη διατύπωση κάποιων αρχικών ιδεών σε ένα συγκεκριμένο ερευνητικό αντικείμενο σε κάθε περίπτωση, που θα μελετηθεί από τους ειδικούς, και σε επόμενο στάδιο η αξιολόγηση και ο επαναπροσδιορισμός, μέσα από τυχόν ενστάσεις, των λύσεων που οι δεύτεροι έχουν προτείνει και παρουσιάσει σε αυτούς.

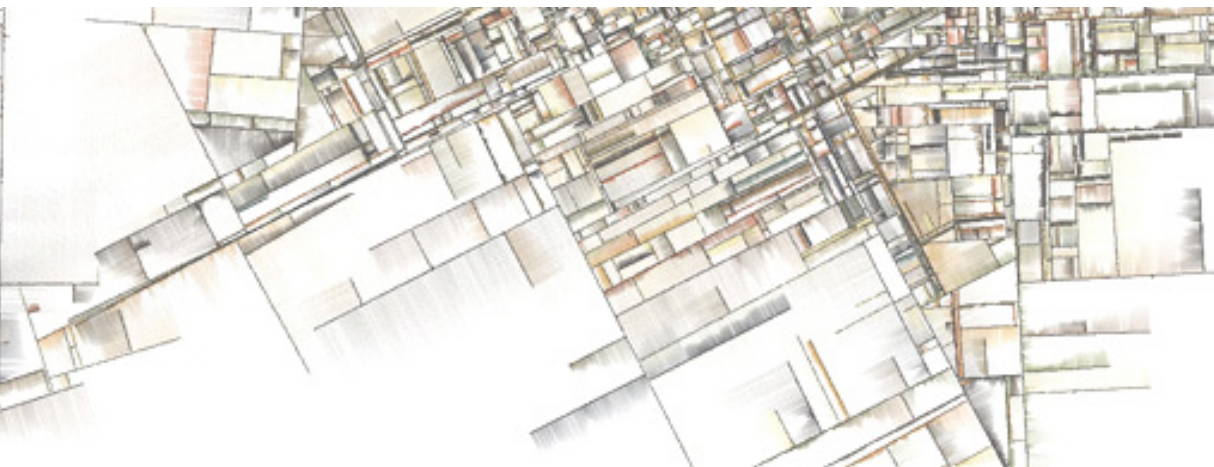
Τόσο στις θεσμικές διαδικασίες δημόσιας διαβούλευσης, όσο και σ' αυτές τις πιο πειραματικές - δημιουργικές - ελεύθερες, αλλά σαφώς προσανατολισμένες στα μέσα μαζικής ενημέρωσης συζητήσεις που πολλαπλασιάζονται στις μέρες μας, καθώς η πολεοδομία γίνεται υπόθεση του μάρκετινγκ και της κατασκευής της κοινής γνώμης, οι πολίτες δε φαίνεται να μετέχουν σε όλα τα στάδια παραγωγής του χώρου. Καλούνται να διατυπώσουν γνώμη, μόνο κατά την αρχική και τελική φάση του σχεδιασμού ενός έργου και μάλιστα σε ό,τι αφορά περιορισμένες πλευρές του. Σπάνια γίνονται φανερές οι οικονομικοπολιτικές σκοπιμότητες, ακόμα σπανιότερα μπαίνουν σε συζήτηση, κι όταν αυτό συμβαίνει η συζήτηση δεν προορίζεται να επιφέρει κάποια αλλαγή σε αυτές. Πέρα από αυτό, συχνά η επικοινωνία και η ανταλλαγή πληροφοριών και απόψεων μεταξύ ειδικών και μη, που συμμετέχουν σε μία τέτοια διαδικασία, δε βασίζεται σε κάποια "κοινή γλώσσα". Οι ερευνητές χρησιμοποιούν επιστημονικό (ή επιστημονικοφανή) λόγο, ενώ οι κάτοικοι της πόλης (που βαπτίζονται "χρήστες" σαν να μη συμμετέχουν με κάποιο τρόπο στην παραγωγή της) αναφέρονται κυρίως σε ένα συνονθύλευμα παραδοχών που θεωρούνται κοινές για όλους, ερμηνειών που θεωρούνται λογικές χωρίς αμφισβήτηση, βιωματικών εμπειριών που υποτίθεται ότι μοιράζεται το σύνολο της κοινωνίας, χωρίς να αναγνωρίζονται εσωτερικές διαφοροποιήσεις σε αυτή.

εικ.40. "Substrate" (Υπόστρωμα), έργο του Jared Tarpel

Το ότι η επικοινωνία λοιπόν, μεταξύ ειδικών και χρηστών είναι μερική και επιφανειακή φαίνεται να συμφέρει τους ειδικούς-υπεύθυνους που έχουν αναλάβει το έργο, καθώς με απλουστεύσεις στην παρουσίασή του και με απόκρυψη των πραγματικών του διαστάσεων, των διακυβευμάτων, των συμφερόντων που κρύβονται πίσω από αυτό, αλλά και των επιπτώσεών του, έχουν τη δυνατότητα να το "φορέσουν" στους πολίτες, να τους πείσουν όχι για τη χρησιμότητά του, αλλά για το ότι δεν έχει νόημα η αμφισβήτησή του. Ακόμα, αρκετές είναι και οι περιπτώσεις, όπου το ενδιαφέρον του κοινού για τη συμμετοχή στο θέμα που εξετάζεται κάθε φορά μειώνεται, εφόσον οι διαδικασίες που ακολουθούνται είναι περίπλοκες και δυσπρόσιτες για ένα μεγάλο μέρος του, ενώ κάποιες κοινωνικές ομάδες, τελικά δεν έχουν καν λόγο για το περιβάλλον και το χώρο μέσα στον οποίο δραστηριοποιούνται. Λίγες είναι οι περιπτώσεις, όπου οι ερευνητές λαμβάνουν αποφάσεις σεβόμενοι τις ιδιαιτερότητες των ανθρώπων, την ιστορία και τον χαρακτήρα των γειτονιών τους, όπως αυτή έχει αποτυπωθεί στο χώρο μέσα στο πέρασμα του χρόνου.

ii) Πρακτικές νεοφιλελεύθερης πολεοδομίας¹⁷

Στις συνθήκες της τωρινής πραγματικότητας, εν μέσω παγκόσμιας καπιταλιστικής κρίσης, πραγματοποιείται μια καθολική επίθεση επί των αστικών και περιβαλλοντικών κοινών. Οι πολιτικές πρακτικές που επιστρατεύονται για τη διαχείριση της κρίσης έχουν σοβαρές επιπτώσεις στις υποδομές των πόλεων και εκδηλώνονται με ιδιαίτερη έμφαση στην αμφισβήτηση και απαξίωση των δημόσιων χώρων. Η χρηματοδότηση προς όλα τα δημόσια αγαθά που είχε εγγυηθεί το κεϋνσιανό κράτος μειώνεται, με μια ταυτόχρονη ρητορική περί υποβάθμισης και δυσλειτουργικότητας τους. Δρόμοι, πλατείες, πάρκα, παραλίες, φυσικές εκτάσεις πρασίνου αναδομούνται, καταστρέφονται και μεταλλάσσονται, με κριτήριο τη συνεχή ροή του κεφαλαίου και την δημιουργία υπεραξίας - όχι με γνώμονα τη χρήση τους ως κοινά αγαθά από τους κατοίκους της πόλης. Η ιδιότητα των δημόσιων χώρων ως τόποι κοινωνικοποίησης, συνάντησης, πολιτικής έκφρασης και δημιουργίας πολιτισμού υποβαθμίζεται ή και χάνεται, καθώς κυρίαρχη είναι πλέον η εμπορευματική τους αξία. Ο δε κάτοικος της πόλης αντιμετωπίζεται ως πελάτης - καταναλωτής, αλλά σίγουρα όχι ως πολίτης. Για την ανατροπή αυτής της κατάστασης, είναι βασικής σημασίας η υπεράσπιση των δημόσιων χώρων. Μπορεί να μην αποτελούν κατ' ανάγκη κοινά, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, αποτελούν όμως πάντα, το πεδίο εκείνο της πόλης, μέσα στο οποίο μπορούν να οργανωθούν αντιστάσεις και να πραγματοποιηθούν αστικά κοινά.

¹⁷ Αναφορικά, μερικοί από τους μηχανισμούς της νεοφιλελεύθερης πολεοδομίας, οι οποίοι υλοποιούνται με τη συγκρότηση νέων νομικών πλαισίων και θεσμών, προσανατολισμένων στις απαιτήσεις της αγοράς, στα πλαίσια της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής οικονομίας. (Brenner και Theodore, 2002:370–372)

- ιδιωτικοποίηση του δημοτικού δημόσιου τομέα και των συλλογικών υποδομών,
- αναδιάρθρωση των κέντρων των πόλεων και της αγοράς κατοικίας με διαδικασίες εξευγενισμού οι οποίες περιλαμβάνουν περίκλειστα μεγάλα αναπτυξιακά πρότζεκτ, εκτεταμένη εκκαθάριση της δημόσιας στέγασης και άλλων κατοικιών χαμηλών ενοικίων, καθώς και την κατάργηση διαφόρων προστατευτικών ρυθμίσεων για τους ενοικιαστές
- νέες στρατηγικές εδαφικής ανάπτυξης οι οποίες εκθέτουν τις περιοχές στις δυνάμεις της παγκόσμιας αγοράς και ενθαρρύνουν την (επανα)εγκατάσταση επιχειρήσεων μέσω ειδικών ζωνών κίνητρων
- ιδιωτικοποίηση και εντατική επιτήρηση των δημόσιων χώρων και τη δημιουργία νέων, ιδιωτικοποιημένων χώρων για επιχειρηματική κατανάλωση που διέπεται τόσο από μηδενική ανοχή, όσο και από διακρίσεις και ανελεύθερο κοινωνικό έλεγχο

**εικ.41. Συμμετοχή
σε όλες τις κλίμακες.**

3.5

Πώς μπορούμε να επανοικειοποιηθούμε τα αστικά κοινά;

Οι βίαιες πολιτικές πρακτικές που ακολουθούνται, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης όπως αυτή που βιώνουμε, είναι εύλογο ότι παράγουν αντιστάσεις και αμφισβητήσεις. Οι ανισότητες και οι αδικίες στις πόλεις γίνονται ακόμα πιο ορατές, ο ανταγωνισμός οξύνεται και οι συγκρούσεις είναι αναπόφευκτες. Εγείρονται λοιπόν κοινωνικές διεκδικήσεις, συχνά βίαιες, που σχετίζονται με συλλογικά αγαθά, τα αιτήματα των “κοινών”. Η ασφαλής αναπαραγωγή των ζωών μας δεν είναι πια εγγυημένη. Το αστικό κράτος δεν έχει ευθύνη γι’ αυτή. Εφόσον λοιπόν γίνει αντιληπτό ότι τα δημόσια αγαθά που παρείχε μέχρι τώρα το κράτος και οι φορείς διακυβέρνησης, είτε αφήνονται να καταστραφούν, είτε γίνονται μοχλός για ιδιωτικά κέρδη, τότε πλήθος ατόμων και κοινωνικών ομάδων φαίνεται να συνειδητοποιούν ότι είναι αναγκαίο να παράξουν οι ίδιοι αυτά τα αγαθά.

Η ιδιοποίηση της συλλογικής εργασίας και των προϊόντων των εργαζομένων από τις επιχειρήσεις βρίσκεται στη βάση των ανισοτήτων και της εκμετάλλευσης που διαπερνούν τη σύγχρονη πραγματικότητα. Για τους Hardt και Negri, η μητρόπολη είναι το κατ’ εξοχήν προϊόν της συλλογικής εργασίας (εργασίας που δεν μπορεί παρά να λαμβάνει χώρα στην πόλη, ή δυνάμει της πόλης) και μπορούμε να θεωρήσουμε ότι δύναται να αποτελέσει και το κατεξοχήν “κοινό”, αν δεχτούμε ότι το δικαίωμα σε αυτή δε θα μπορούσε να αφορά άλλους, πέρα από όσους εργάστηκαν για την παραγωγή της. Με “το δικαίωμα στην πόλη”, πριν από σαράντα πέντε χρόνια ο Lefebvre αναφερόταν

στην πόλη, ως τόπο συλλογικής ζωής, που σαν τέτοιος μπορεί να προσφέρει στους ανθρώπους χειραφέτηση και δυνατότητα να ανατρέψουν τις σχέσεις εκμετάλλευσης που υφίστανται. Το “υπέρτατο δικαίωμα” στην πόλη περιλαμβάνει γι’ αυτόν, ένα σύνολο άλλων δικαιωμάτων: της κατοικίας και του κατοικείν, της δημιουργίας, της συμμετοχής, της οικειοποίησης. Η έννοια του πολίτη επαναπροσδιορίζεται, ως εκείνου που επιθυμεί να ζει σε μια απελευθερωμένη κοινωνία. Οι ιδέες που διατυπώθηκαν στο έργο αυτό ενέπνευσαν μελετητές, ακτιβιστές και έγιναν αναφορά για διάφορα κινήματα και εξεγέρσεις που ξέσπασαν σε πόλεις σε όλο τον κόσμο, από τη δεκαετία του ’70 έως σήμερα.

Οι διεκδικητικοί αγώνες στην πόλη γίνονται μέσω της σύστασης - οικειοποίησης “κοινού χώρου” (Τσαβδάρου, 2013). Μέσα από διάφορα κινήματα πόλης, αλλά και μέσα από τη δημιουργία κοινοτήτων, ο χώρος ανασυγκροτείται σε άλλες βάσεις για να υπηρετήσει άλλους τρόπους να συνυπάρχουν, να συνεργάζονται, να εκφράζονται συλλογικά και να διεκδικούν τα μέλη κοινοτήτων. Αυτή η συμβολική και πρακτική ανασυγκρότηση του χώρου είναι η ουσία του commoning στην πόλη. Οι πολιτικές του προτάσσουν την ισότιμη συμμετοχή των μελών μιας κοινότητας στις αποφάσεις για το σχεδιασμό, τη διαχείριση και την προστασία των χώρων στους οποίους αυτή δρα. Αυτού του είδους η διεκδίκηση του αστικού χώρου, συνδεδεμένη με άλλους αγώνες, είναι ένας συνεχής επαναπροσδιορισμός του κοινού χώρου και κατ’ επέκταση της κοινής ζωής.

εικ.42. Μανχάταν, πάρκο Ελευθερίας.

εικ.43. Κάιρο, πλατεία Ταχρίρ.

Οι δημόσιοι χώροι στην πόλη μετατρέπονται σε “αστικά κοινά”, όταν γίνονται χώροι συγκέντρωσης, συζήτησης, έκφρασης, δημιουργίας πολιτισμού και λήψης αποφάσεων. Έτσι, μια πλατεία αποτελεί αστικό κοινό την ώρα μιας πολιτικής συγκέντρωσης-διαβούλευσης. Οι δημόσιοι δρόμοι γίνονται αστικά κοινά, κατά τη διάρκεια της “πεζοδρόμησής” τους από διαδηλωτές. Οι συλλογικές μορφές συνεργασίας προτείνουν και χτίζουν εναλλακτικές δομές παραγωγής και κοινωνικής αναπαραγωγής, προσπαθώντας να δώσουν υπόσταση στο όραμα μιας άλλης κοινωνίας. Οι πραγματικές πηγές ανανέωσης της πόλης, δεν μπορεί να είναι απλώς σχέδια και χάρτες που φοριούνται πάνω της, αλλά κοινωνικές και πολιτικές πράξεις και κινήματα, που στοχεύουν σε ουσιαστικές και μακροπρόθεσμες κοινωνικές αλλαγές. Υπήρξαν και υπάρχουν ακόμα, χώροι και χρόνοι στους οποίους κατάφεραν να αναπτυχθούν συλλογικές διεκδικήσεις και να κερδηθούν δικαιώματα, πολιτικές ελευθερίες, βελτιώσεις των συνθηκών εργασίας και ζωής. Όταν ο αυστηρά ελεγχόμενος χώρος και χρόνος, που άλλοι έχουν σχεδιάσει για εμάς απορυθμίζεται, τότε μπορούν να δημιουργηθούν νησίδες ενός άλλου τρόπου ζωής.

εικ.44. Αθήνα, πλατεία Συντάγματος.

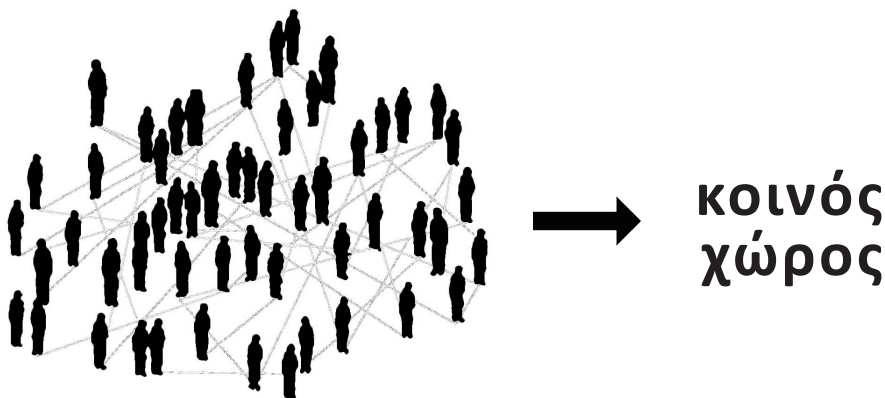
εικ.45. Μαδρίτη, Puerta del Sol.

Στη διάρκεια της ιστορίας τους, τα κινήματα πόλης έχουν λάβει διάφορες μορφές. Τις προηγούμενες δεκαετίες συνδέονταν συνήθως με αιτήματα που είχαν στόχο τη βελτίωση των συνθηκών διαβίωσης στο πλαίσιο της καπιταλιστικής πόλης, και μέσω μιας βελτιωμένης αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας (De Souza, 2010:317). Τα τελευταία χρόνια όμως, οι εξεγέρσεις και τα κινήματα που αναδύονται, ακολουθούν νέες πρωτότυπες πρακτικές που διεκδικούν το δημόσιο χώρο των πόλεων, μέσω της κατάληψής του και της μετατροπής του από χώρο κατανάλωσης και εμπορεύματος, σε πολιτικό χώρο σύγκρουσης, μάθησης και πειραματισμού. Τέτοιες αναφορικά υπήρξαν: οι εξεγέρσεις στα Παρισινά προάστια (2005), στην Οαχάκα (2006), στην Αθήνα (2008), στο Λονδίνο (2011), όπως και κινήματα που προέβησαν στην κατάληψη πλατειών, της πλατείας Ταχρίρ στο Κάιρο, του πάρκου Ελευθερίας στο Μανχάταν, της πλατείας Puerta del Sol στην Μαδρίτη, της πλατείας Συντάγματος στην Αθήνα, του πάρκου Γκεζί στην Ιστανμπούλ. Οι κινήσεις αυτές είχαν ρευστό και ασαφές πολιτικό περιεχόμενο και δε διεκδίκησαν την απόσπαση ενός συγκεκριμένου αγαθού.

Παρ' όλα αυτά πρέπει να αναλογιστούμε τελικά, εάν στην ουσία το αίτημά τους ήταν η ριζική κοινωνική και πολιτική αλλαγή, μέσω της ολοκληρωτικής άρνησης των σχέσεων εξάρτησης που έχουν υποβληθεί από την κυρίαρχη εξουσία. Λόγω του ότι προσέλαβαν μεγάλη κλίμακα (σε ορισμένες περιπτώσεις άγγιξαν ολόκληρη την πόλη), τέτοια κινήματα άφησαν ιδεολογική κληρονομιά και μπορούν να γίνουν το έναυσμα ευρύτερης πολιτικοποίησης, καθώς και να αποτελέσουν αναφορά για τη δράση των πολιτών σε άλλες συγκυρίες και άλλες κλίμακες.

Τέτοιου είδους μικρότερης κλίμακας εγχειρήματα έχουν αρχίσει να αναπτύσσονται εδώ και αρκετά χρόνια, και αποτελούν σημαντικά βήματα για την κινητοποίηση και την αλλαγή του παραδείγματος του κατοικείν στην πόλη. Μπορούμε να συμπεριλάβουμε σε αυτά τις συνελεύσεις γειτονιάς, τους αυτοδιαχειριζόμενους ελεύθερους χώρους και πάρκα, τις συλλογικές αστικές και περιαστικές καλλιέργειες, αλλά και τα εγχειρήματα

καταλήψεων στέγης και τους κοινωνικούς χώρους αντιεμπορευματικού χαρακτήρα. Μπορούμε επίσης να συμπεριλάβουμε τα κοινωνικά ιατρεία και φαρμακεία, τις δομές αλληλέγγυας οικονομίας, τα κοινωνικά παντοπωλεία, τα χαριστικά παζάρια, τις συλλογικές κουζίνες, τα δίκτυα ανταλλαγής προϊόντων και άλλα, που αποτελούν πρακτικές λύσεις σε άμεσα προβλήματα. Οι προσπάθειες αυτές, ετερόκλητες και πολύπλευρες καθώς είναι, παρουσιάζουν διάφορα λειτουργικά ή οργανωτικά προβλήματα. Ο καλύτερος τρόπος για να προστατευθούν εγχειρήματα τέτοιου τύπου (που αποτελούν μορφές αστικών κοινών), μπορεί να είναι μια μορφή περιφρούρησης. Αυτό συμβαίνει, γιατί η απόσπαση - απελευθέρωση αστικών κοινών δεν καταφέρνει από μόνη της να αλλάξει το σύνολο των σχέσεων εξουσίας στο γύρω περιβάλλον, έτσι κρίνεται απαραίτητο να ληφθούν μέτρα που θα εμποδίσουν όσους μηχανισμούς επιδιώξουν την καταστροφή, την αλλοίωση ή το σφετερισμό τους.

εικ.46. Σύσταση-οικειοποίηση "κοινού χώρου".

επειδή

- το ρεύμα είναι κοινωνικό αγαθό.
- το χαράτσι για τα ακίνητα δε θα είναι το τελευταίο.
- κανένας δεν πρέπει να μένει μόνος και φοβισμένος.

κανένα σπίτι χωρίς ρεύμα

μαζευόμαστε και συζητάμε
ενάντια στο χαράτσι που
μας επιβάλλουν και όλα τα επόμενα
που μας επιφυλάσσουν

ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΠΡΩΤΗ ΠΑΡΟΜΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΡΑΤΣΙΟΥ
ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΤΩΝ ΚΟΜΜΕΝΩΝ ΕΥΔΕΣΕΩΝ

ανοιχτή λαϊκή συνέλευση

Τετάρτη 14 Δεκέμβρη, 6.00 μμ, ΑΣΟΕΕ

Δια μέλη Τμήμα, για να το πάρει καλύτερα να αλλάξει

συνέλευση πλ. Βικτωρίας

Κοινωνικό
Ιατρείο
Αλληλεγγύης

εικ.47. Αφίσες από
εγχειρήματα μικρής
κλίμακας.

Στη συνέχεια, κρίνεται απαραίτητη η διερεύνηση της πραγμάτωσης της έννοιας των κοινών στην πόλη, μέσα από παραδείγματα διαφορετικής κλίμακας. Το καθένα από αυτά προέκυψε ως απάντηση σε διαφορετικές ανάγκες, μέσα σε διαφορετικές συνθήκες και διαφορετικούς τόπους. Θα ξεκινήσουμε από τη Βενεζουέλα, για να περάσουμε στη συνέχεια στην Ελλάδα και να καταλήξουμε στην Τουρκία και συγκεκριμένα στην Ιστανμπούλ. Θα αναφερθούμε, αρχικά, στην κατάληψη ενός κτιρίου για τη συλλογική ικανοποίηση της ανάγκης για στέγαση, μέσω της δημιουργίας ενός κοινού κατοικίας. Στη συνέχεια, θα εξετάσουμε παραδείγματα που αφορούν τη δημιουργία και τη διατήρηση κοινών χώρων συνεύρεσης μέσα στην πόλη, για να φτάσουμε, τελικά, σε μία περίπτωση που ο ίδιος ο δημόσιος χώρος της πόλης μετατράπηκε σε κοινό.

3.6

Παραδείγματα αστικών κοινών

“Εκείνο που γεννά την πιθανότητα αντίδρασης και ίσως αντίστασης δεν είναι η αθλιότητα του παρόντος (του όποιου παρόντος). Δεν είναι η εξαθλίωση, ή η δυστυχία που απαραίτητα γεννά εξεγέρσεις. Είναι η δυνατότητα να θυμάσαι ή να ονειρεύεσαι τη ζωή αλλιώς. Και οι κάτοικοι των πόλεων της κρίσης μπορούν και πρέπει να θυμούνται για να θυμώσουν και να διεκδικούν.”¹⁸

(Σταυρίδης, 2014)

ι) Πύργος του Δαβίδ

Το πρώτο κοινό για το οποίο θα μιλήσουμε είναι ένας σύγχρονος ουρανοξύστης 45 περίπου ορόφων (190 μέτρα), που βρίσκεται στο Καράκας της Βενεζουέλας. Η κατασκευή του κτιρίου, το οποίο προοριζόταν για τη στέγαση γραφείων μεγάλων επιχειρήσεων, με την ονομασία Centro Financiero Confianzas, ξεκίνησε γύρω στο 1990, υπό την επίβλεψη του επενδυτή David Brillembourg. Το έργο αυτό και συνεπώς η κατασκευή του κτιρίου δε θα ολοκληρωθεί ποτέ, καθώς οι διαδικασίες διακόπτονται, ύστερα από το θάνατο του επενδυτή το 1993 και την τραπεζική κρίση που ξέσπασε το 1994, επομένως το κτίριο θα παραμείνει ημιτελές, θα περάσει στην κρατική περιουσία, θα παραμεληθεί και θα εγκαταλειφθεί χωρίς κάποια χρήση για τα επόμενα χρόνια. Το 2007 και στα πλαίσια του μεγάλου στεγαστικού προβλήματος που αντιμετωπίζει η χώρα, μια ομάδα αρκετών οικογενειών, αποφασίζει και αναλαμβάνει την κατάληψη του άδειου αυτού κτιρίου, το οποίο σήμερα φιλοξενεί 700 περίπου οικογένειες (3.000 ανθρώπους).

εικ.48. Όψη του Πύργου του Δαβίδ.

¹⁸ Απόσπασμα από άρθρο που δημοσιεύθηκε στις 26/4/14, στη διαδικτυακή εφημερίδα Αυγή με τίτλο “Χώροι της μνήμης, χώροι των κοινών”.

εικ.49. Θέα από όροφο

εικ.50. Το Καράκας όπως φαίνεται από τον Πύργο του Δαβίδ

Ο Πύργος του Δαβίδ, θα έλεγε κανείς ότι δεν μπορεί να προσφέρει τις στοιχειώδεις ανέσεις για κατοικία, καθώς δεν προοριζόταν για τέτοιου είδους χρήση και επιπλέον δεν έχει ολοκληρωθεί. Οι κάτοικοι που βρίσκονται σήμερα εκεί κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν αρκετά προβλήματα, ώστε να καταφέρουν να βελτιώσουν τις συνθήκες διαβίωσής τους. Κάποια από αυτά τα προβλήματα που επιχείρησαν να περιορίσουν, ήταν η έλλειψη ρεύματος και νερού, η απουσία ανελκυστήρων και η ανεξέλεγκτη πρόσβαση στα φρεάτια αυτών, αλλά και κάποια σημεία της πρόσοψης τα οποία δεν είχαν πληρωθεί με τοίχους και ήταν επικίνδυνα για την ασφάλειά τους.

εικ.51. Κλιμακοστάσιο

Ωστόσο, οι άνθρωποι που βρήκαν στέγη σε αυτόν τον ουρανοξύστη, από την πρώτη κιόλας στιγμή, οργανώθηκαν και δημιούργησαν την κοινότητά τους, με στόχο την από κοινού διαχείριση του χώρου και τη δημιουργία δομών για την κάλυψη των αναγκών τους. Βλέπουμε λοιπόν, τη δημιουργία συλλογικού ταμείου για τη διαμόρφωση του χώρου, την αποκατάσταση των παροχών ρεύματος και νερού μέχρι τον 22ο όροφο του κτιρίου (κατοικείται μέχρι τον 28ο), τον όσο το δυνατό, αποκλεισμό της πρόσβασης σε εκτεθειμένα και επικίνδυνα σημεία του κτιρίου, ώστε να αποφευχθούν ατυχήματα, τη δημιουργία διαμερισμάτων, κοινόχρηστων χώρων, αυτοσχέδιων γηπέδων και γυμναστηρίων, αλλά και χώρων όπου μπορεί κανείς να βρει είδη πρώτων αναγκών. Η δυσκολία της πρόσβασης στους ορόφους έχει λυθεί με τη βοήθεια μηχανών - ταξί, οι οποίες ανεβάζουν τον κόσμο μέχρι κάποιο σημείο, με κάποια μικρή χρηματική συνεισφορά. Το αίσθημα κοινότητας, ανάμεσα στους κατοίκους του πύργου, επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι δίνεται προτεραιότητα στους ηλικιωμένους, για διαμερίσματα στους χαμηλούς ορόφους, ώστε να διευκολύνεται

η πρόσβασή τους σε αυτά.

Το εγχείρημα, αυτό, της κατάληψης αλλά και η δημιουργία και διατήρηση της κοινότητας, στη συγκεκριμένη περίπτωση, δεν είναι εύκολες και απολύτως ελέγξιμες από τους ανθρώπους που την αποτελούν. Παρά λοιπόν, τις προσπάθειες από μέρους τους για περιφρούρηση και προστασία τόσο του κτιρίου όσο και των ιδίων των κατοίκων, βρίσκονται αντιμέτωποι με κοινωνικά προβλήματα, όπως εγκληματικότητα, εμπόριο ναρκωτικών κλπ. Παρά τη συνεχή δαιμονοποίηση του πύργου και των κατοίκων του από τα ΜΜΕ, οι ίδιοι υποστηρίζουν πως τα προβλήματα αυτά συμβαίνουν εκεί σε μικρότερη κλίμακα απ' ότι στην ευρύτερη περιοχή. Μάλιστα, πολλοί από αυτούς, έχοντας κατοικήσει στο παρελθόν στις γύρω παραγκουπόλεις, βρίσκουν τις συνθήκες διαβίωσης στον πύργο του Δαβίδ αρκετά πιο ανθρώπινες¹⁹. Είναι φανερό ότι τα προβλήματα είναι πολλά, αλλά οι κάτοικοι μέσα από τη συνεργασία εξασφαλίζουν μία αξιοπρεπή διαβίωση για αυτούς και τις οικογένειές τους.

Ένα τέτοιο κτίριο, ενώ αρχικά θα αποτελούσε σύμβολο της ανάπτυξης, εγκαταλείφθηκε, και πάνω στο ημιτελές περίβλημά του προβάλλονταν οι αντιφάσεις της σύγχρονης πραγματικότητας. Από τη μία ένας γιγαντιαίος, ερειπωμένος ουρανοξύστης και από την άλλη μία μεγάλη μάζα ανθρώπων, στερούμενη πρόσβασης στην κατοικία. Αρχιτέκτονες και πολεοδόμοι, εδώ όπως και σε κάθε τέτοια περίπτωση, προτείνουν μελέτες για προγράμματα στέγασης με άνετες κατοικίες, δημόσιους χώρους και πολιτικές πρόνοιας από τη μεριά του κράτους. Στην περίπτωση αυτή όμως, όπως και στις περισσότερες, όλα αυτά δεν πραγματοποιούνται και οι "ειδικοί" φαίνονται ανίκανοι να δώσουν ρεαλιστικές απαντήσεις σε τέτοια δύσκολα ζητήματα. Τελικά, η λύση στο πρόβλημα της στέγασης για κάποιους από τους κατοίκους του Καράκας, έρχεται μέσω της κατάληψης ενός κτιρίου. Όλοι αυτοί έχουν μία κοινή ανάγκη και την καλύπτουν συλλογικά.

¹⁹ "Υπάρχει πολλή περισσότερη τάξη και πολύ λιγότερη εγκληματικότητα εδώ απ' ότι εκεί έξω", "Δεν έχω ζήσει ποτέ σε διαμέρισμα, είμαστε πολύ άνετα πλέον", σχόλιο από την Thais Ruiz, 36 χρονών, που στο παρελθόν έμενε στην παραγκούπολη Petare και από το 2010 επέλεξε να ζήσει στον πύργο με την οικογένειά της. "Δεν είμαστε εισβολείς, είμαστε άνθρωποι που κατέλαβαν ένα κενό κτήριο", "Δεν είμαστε κλέφτες και κακοποιοί", σχόλιο από τον 63χρονο Luis Raul, κάτοικο του πύργου. Τα σχόλια αυτά δημοσιεύθηκαν στον ιστότοπο www.geopolitics.com.

ii)Πάρκο Ναυαρίνου και Αγρός

Τα εγχειρήματα αυτά, αν και δε βρίσκονται κοντά το ένα με το άλλο, αν και οι χρήστες τους δε θέτουν τις ίδιες προτεραιότητες και τους ίδιους στόχους, αν και δεν αντιμετωπίζουν τα ίδια, ή ακριβώς τα ίδια προβλήματα, παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες στα βασικά τους χαρακτηριστικά. Αποτελούν και τα δύο κομμάτια ενός ευρύτερου συνόλου εγχειρημάτων μέσα στην μητροπολιτική περιοχή της Αθήνας, που στοχεύουν στη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων από ομάδες που επιθυμούν να διαμορφώσουν οι ίδιες τα χαρακτηριστικά τους. Πρόκειται για προσπάθειες μικρής κλίμακας, που όμως τελικά, όλες μαζί, μέσα από τα μεταξύ τους δίκτυα και τη συνεχή δραστηριοποίηση μέσα στην πόλη καταφέρνουν να την οικειοποιηθούν και να θέσουν τους δικούς τους όρους για την καθημερινότητά τους και εν τέλει τις ζωές τους. Στη συνέχεια θα μιλήσουμε για το κάθε ένα ξεχωριστά.

εικ.52. Ο χώρος πριν γίνει πάρκο

εικ.53. Το πάρκο Ναυαρίνου

Το σημείο που βρίσκεται σήμερα το πάρκο Ναυαρίνου, χωροθετείται στην περιοχή των Εξαρχείων (στο οικοδομικό τετράγωνο που οριοθετείται από τις οδούς Χαριλάου Τρικούπη, Ναυαρίνου, Ζωοδόχου Πηγής και Διδότου), στο κέντρο της πόλης. Στο χώρο αυτό το 1907, συναντούσε κανείς το “Γερουλάνειον Ίδρυμα” ή στη συνέχεια την “Κλινική Σμπαρούνη”. Η χρήση αυτή το 1972 έπαψε να υφίσταται, η λειτουργία του κτιρίου διακόπηκε και το ίδιο πέρασε στην ιδιοκτησία του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας. Με σκοπό τη δημιουργία ενός κτιρίου στη θέση αυτή, όπου θα φιλοξενούνται τα γραφεία του ΤΕΕ, το υπάρχον κτίσμα κατεδαφίζεται, αλλά το έργο δεν ολοκληρώνεται ποτέ. Με τη σειρά του, το ΤΕΕ παραχωρεί το άδειο οικοπέδο στο Δήμο Αθηναίων, για να γίνει δημόσιος χώρος - πλατεία, με αντάλλαγμα την αύξηση του συντελεστή δόμησης σε ιδιοκτησία του στο Μαρούσι. Η ανταλλαγή τελικά, δεν πραγματοποιείται και το οικόπεδο παίρνει τη μορφή ενοικιαζόμενου πάρκινγκ.

Η απαίτηση μετατροπής του σε χώρο πρασίνου και η πραγματοποίησή της, γίνεται από την Επιτροπή Πρωτοβουλίας Κατοίκων της περιοχής (ύστερα από τη λήξη της ενοικίασης του πάρκινγκ), όταν αντιλαμβάνονται την

πιθανή οικοδόμηση του οικοπέδου. Η πρωτοβουλία αυτή δραστηριοποιείται και ενημερώνει τη γειτονιά για το ζήτημα του συγκεκριμένου χώρου, ενώ στις 7 Μαρτίου του 2009 μαζί με άλλες συλλογικότητες και ενδιαφερόμενους τον καταλαμβάνουν και ξεκινούν μια σειρά από διαδικασίες για τη διαμόρφωσή του και τη μετεξέλιξή του σε αστικό πάρκο. Έτσι, σταδιακά γίνονται ενέργειες όπως διαμόρφωση εδάφους, μεταφορά χώματος, φυτεύσεις, οι οποίες σε συνδυασμό πάντα με τις ανοιχτές συνελεύσεις που λαμβάνουν χώρα συστηματικά στο πάρκο, συντονίζονται, προσδίδοντάς του ένα χαρακτήρα αυτοοργάνωσης μέσα σε αντιιεραρχικά και αντιεμπνευματικά πλαίσια. Οι συνελεύσεις αυτές αναλαμβάνουν το σημαντικότερο ρόλο στη διαχείριση του χώρου, καθώς μέσα από μία διαδικασία γόνιμης συζήτησης (ανταλλαγή ιδεών, διαφωνίες, κλπ.) μεταξύ των συμμετεχόντων, γίνεται η λήψη των αποφάσεων για θέματα όπως ο σχεδιασμός του χώρου, οι όροι που οφείλουν να ακολουθούνται για τη χρήση του, οι εκδηλώσεις που θα οργανώνονται σε αυτόν, τα προβλήματα που καλούνται να αντιμετωπίσουν οι χρήστες του, αλλά και το ζήτημα της πορείας του, ως κατάληψη. Σημειώνεται ότι για την κατάληψη αυτή και τις δράσεις και εκδηλώσεις στο χώρο της, διατηρείται διαδικτυακός ιστότοπος, που ενημερώνει και καλεί σε συμμετοχή όσους ενδιαφέρονται. Έτσι επιτυγχάνεται το ευρύτερο άνοιγμα του εγχειρήματος και εκτός της γειτονιάς και η δικτύωσή του με άλλα αντίστοιχα.

Βλέπουμε το παράδειγμα του πάρκου Ναυαρίνου, ως διεκδίκηση ενός αστικού κοινού, όπου μία ομάδα ανθρώπων δημιουργώντας μια κοινότητα, επεδίωξε να διαμορφώσει τα χαρακτηριστικά ενός τόσο κεντρικού σημείου της πόλης. Ο χώρος αυτός δε γίνεται αντιληπτός από τους ίδιους ως ιδιοκτησία τους, αλλά αντιθέτως ο καθένας έχει τη δυνατότητα πρόσβασης σε αυτόν και συμμετοχής στις συλλογικές διαδικασίες της κοινότητας, μέσα από τις συνελεύσεις που οργανώνονται εκεί. Το κοινό αυτό δε θεωρείται δεδομένο, αλλά απαιτεί τον αμοιβαίο σεβασμό μεταξύ των μελών της κοινότητας, τους κύριους διαχειριστές δηλαδή του χώρου, την όσο το δυνατόν ακολουθία των αποφάσεων που έχουν ληφθεί και την τήρηση των όρων που έχουν τεθεί συλλογικά μέσα από τη συμμετοχική διαδικασία των συνελεύσεων.

Άλλο ένα παράδειγμα αστικού κοινού που διεκδικήθηκε λίγους μήνες αργότερα από το πάρκο Ναυαρίνου (Μάιος 2009), είναι αυτό του αυτοδιαχειριζόμενου κατειλημμένου εδάφους Αγρός. Πρόκειται για ένα χώρο, κομμάτι του πάρκου περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης Αντώνης Τρίτσης. Η κοινότητα που δραστηριοποιείται σε αυτόν και τον οικειοποιείται, του έχει προσδώσει παρόμοια χαρακτηριστικά αυτοοργάνωσης με αυτά του προηγούμενου παραδείγματος. Και εδώ, όπως και προηγουμένως, βλέπουμε ότι στην κοινότητα οι αποφάσεις που θα λάβει και ο δρόμος που θα ακολουθήσει συζητιούνται μέσα στη διαδικασία των σταθερών εβδομαδιαίων συνελεύσεων συλλογικά, όπου συμμετέχουν όσοι ενδιαφέρονται για το εγχείρημα ισότιμα και αντιεραρχικά.

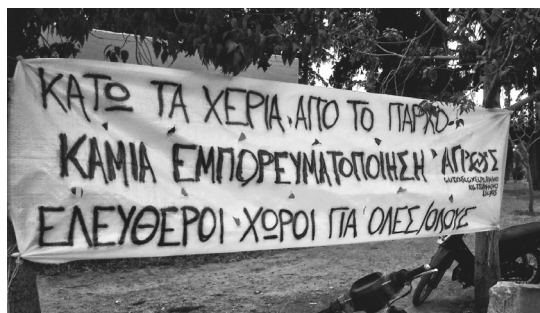
Στο επίκεντρο των δράσεών της βρίσκεται η συνεχής προσπάθεια αντίστασης σε οποιαδήποτε μορφή εμπορευματοποίησης του πάρκου, (που επιχειρείται με κάθε ευκαιρία από την κεντρική εξουσία η οποία ξεπουλά σταδιακά κομμάτια του ευρύτερου χώρου με στόχο την ένταξη, σε αυτόν, εμπορικών δραστηριοτήτων όπως μαγαζιά, καφετέριες κλπ.), αλλά και ενάντια στις περιφράξεις και τους αποκλεισμούς (συρματοπλέγματα, security, περιορισμένες εισοδοί) που επιβάλλονται με πρόθεση την ελεγχόμενη πρόσβαση. Όλα αυτά τα ζητήματα που προσπαθεί να αντιμετωπίσει η κοινότητα αλλά και ο αγώνας της για τη διατήρηση του αντιεμπορευματικού χαρακτήρα του πάρκου εξωτερικεύονται μέσα από μια σειρά παρεμβάσεων (με μικροφωνικές, μοιράσματα κειμένων για την ενημέρωση του κόσμου, προβολές ντοκιμαντέρ και ταινιών, εκδηλώσεις).

Η συλλογικότητα που διαχειρίζεται το χώρο, οργανώνει εργαστήρια αυτομόρφωσης για καθημερινές ανάγκες, όπου ο καθένας μπορεί να προσφέρει τις γνώσεις και τις δεξιότητές του πάνω σε κάποιο αντικείμενο με στόχο την ανταλλαγή εμπειριών και ιδεών για την κάλυψη των αναγκών και των επιθυμιών τους. Ταυτόχρονα, ασχολείται με τη συλλογική καλλιέργεια της γης στο χώρο της κατάληψης, με αντιεμπορευματικό πάντα χαρακτήρα, καθώς η μεγάλη ποικιλία προϊόντων που παράγεται εκεί μοιράζεται, τελικά, με ίσους όρους στα μέλη αυτής της κοινότητας.

Είναι λοιπόν και αυτή μια περίπτωση όπου στο χώρο που διεκδικήθηκε από την

κοινότητα του Αγρού, ήταν έντονο το στοιχείο της εγκατάλειψης προηγουμένως, ενώ μέσα από όλες αυτές τις συλλογικές δράσεις και τις χρήσεις που προστέθηκαν, με την κατάληψη του χώρου, τη φροντίδα και την προστασία του, αναζωογονήθηκε και απέκτησε λειτουργικό χαρακτήρα. Το όλο εγχείρημα, θα έλεγε κανείς ότι περιφρουρείται από την ίδια την κοινότητα, η οποία προστατεύει τα χαρακτηριστικά του, ενάντια στις περιφράξεις και σε κάθε προσπάθεια καπιταλιστικής αξιοποίησης του πάρκου.

Τέλος, αξίζει να σημειωθεί, ότι τόσο η κατάληψη του πάρκου Ναυαρίνου όσο και το εγχείρημα του κατειλημμένου εδάφους Αγρός έχουν αντιμετωπίσει και αντιμετωπίζουν προβλήματα που αφορούν κυρίως την προσπάθεια καταστροφής τους από τον κρατικό μηχανισμό, την εκτόπιση και την έξωση των κοινοτήτων που τους διαχειρίζονται. Είναι φανερό ότι ο σχεδιασμός, η αξιοποίηση και ο έλεγχος των χώρων της πόλης αποτελούν για την κεντρική εξουσία μονοπώλια που σε καμία περίπτωση δε θέλει να χάσει. Πρωτοβουλίες σαν τις προηγούμενες, μέσα από την αντίσταση στην ολοκληρωτική διαχείριση της πόλης είτε από ιδιωτικά είτε από κρατικά συμφέροντα, αμφισβητούν στην πράξη την απόλυτη κυριαρχία τους. Άλλα προβλήματα που μπορεί να υφίστανται σε τέτοιες περιπτώσεις αναδυόμενων κοινών είναι μικρότερης κλίμακας, αλλά είναι εξίσου σημαντικά, γιατί η επίλυσή τους κρίνεται απαραίτητη για την αναπαραγωγή του κοινού. Αυτά μπορεί να αφορούν την τήρηση των κανόνων που έχουν καθοριστεί συλλογικά, τη σύγκρουση συμφερόντων με άλλες ομάδες, ή τον έμμεσο αποκλεισμό άλλων ατόμων, καταστάσεις που χρειάζεται να αντιμετωπίζονται διαρκώς ώστε τα κοινά να μην αλλοιώνονται, αλλά αντίθετα να ενισχύονται και να διαχέονται στην πόλη.

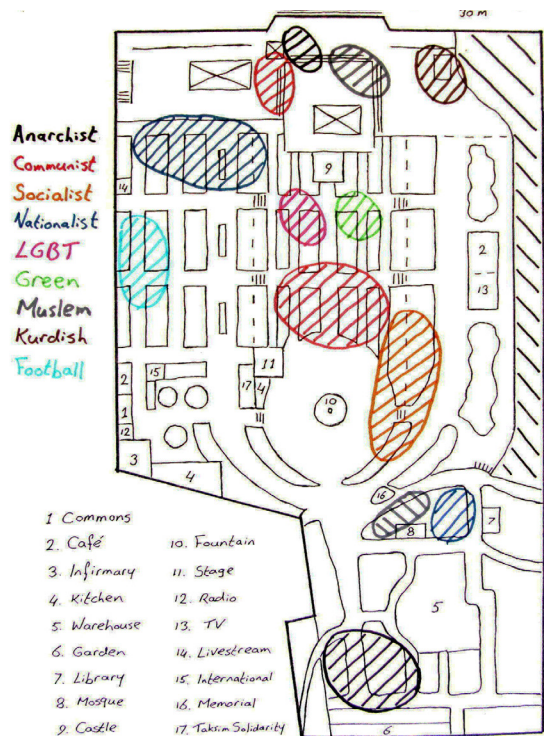

εικ.54. Πανό από τον Αγρό ενάντια στην εμπορευματοποίηση του πάρκου Τρίτση.

iii) Το κοινό της Ιστανμπούλ

Ένα άλλο παράδειγμα διεκδίκησης ενός αστικού κοινού, λίγο διαφορετικό από τα προηγούμενα, είναι αυτό του πάρκου Γκεζί της Ιστανμπούλ, στην Τουρκία. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι ανήκει στο “κίνημα των πλατειών”, το οποίο είδαμε τα τελευταία χρόνια να εξαπλώνεται σε διάφορες χώρες. Αν και αρχικά εκφράστηκε ως αντίσταση στην περιφράξη του πάρκου, ο χώρος του οποίου διεκδικήθηκε ως κοινό, γρήγορα απέκτησε μία μεγαλύτερη κλίμακα μέσα στην πόλη, ακόμα και σε άλλες πόλεις έξω από αυτή.

Για να καταλάβουμε το παράδειγμα αυτό, κρίνεται απαραίτητη μία σύντομη αναφορά του μοντέλου ανάπτυξης της Ιστανμπούλ. Αρχικά, παρατηρείται μία συνεχής προσπάθεια ανάδειξης της σε μία τουριστική μητρόπολη που θα αποτελεί προορισμό για τους τουρίστες ως κέντρο αναψυχής, αλλά και επίκεντρο για επιχειρηματικές και συνεδριακές δραστηριότητες. Αυτή η προσπάθεια φαίνεται από την κυρίαρχη τάση αστικού μετασχηματισμού με στόχο την εμπορευματοποίηση του κέντρου γύρω από την πλατεία Ταξίμ. Τέτοιοι μετασχηματισμοί επιτυγχάνονται μέσω της πολεοδομίας, με πολιτικές εξευγενισμού (gentrification), που εντοπίζονται σε όλο και περισσότερες μητροπόλεις ανά τον κόσμο. Στην περιοχή της Ιστανμπούλ, βλέπουμε να λαμβάνουν χώρα μια σειρά από βίαιες πρακτικές από τη μεριά του κράτους, όπως εξώσεις και κατεδαφίσεις κτιρίων στις γειτονιές των γεντζέκοντου²⁰, αλλά και διωγμούς και εκτοπίσεις μειονοτήτων με στόχο την αναβάθμιση των περιοχών που θεωρούνται υποβαθμισμένες και “επικίνδυνες” και τελικά, τη δημιουργία μεγάλων κτιρίων πολυκατοικιών στη θέση των κτισμάτων που προϋπήρχαν. Μέσα σε αυτό το πλάνο της “αναβάθμισης” της περιοχής περιλαμβάνεται και η ανέγερση ενός μεγάλου εμπορικού κέντρου-πολυώρου που θα στεγάζει διάφορες ψυχαγωγικές δραστηριότητες, στη θέση που βρίσκεται το πάρκο Γκεζί, ο μοναδικός χώρος πρασίνου στην πυκνοδομημένη περιοχή

εικ.55. Ο κοινός χώρος στο πάρκο Γκεζί

του Μπέηογλου. Ταυτόχρονα με αυτές τις ενέργειες παρατηρείται ότι αυξάνονται και οι αστυνομικές δυνάμεις στην ευρύτερη περιοχή²¹.

Στις 28 Μαΐου, εισβάλλουν στο πάρκο μπουλντόζες και κόβονται κάποια δέντρα για να ξεκινήσει η διαδικασία για τη δημιουργία του εμπορικού κέντρου. Το γεγονός αυτό, αμέσως προκάλεσε τη συγκέντρωση κόσμου στο πάρκο και τη διαμαρτυρία του για το έργο που είχε σχεδιαστεί να πραγματοποιηθεί στο σημείο αυτό. Οι αστυνομικές δυνάμεις που βρίσκονταν εκεί επιτέθηκαν στον κόσμο που είχε συγκεντρωθεί, αλλά αυτό δε φάνηκε να εμποδίζει την όλο και αυξανόμενη προσέλευση ανθρώπων στο πάρκο. Η αντίδραση για τη δημιουργία εμπορικού κέντρου στο χώρο του πάρκου, φαίνεται να

²⁰ Άτυποι οικισμοί στην περίμετρο της πόλης

²¹ Χαρακτηριστικό είναι ότι τα έργα αυτά, για την “αναβάθμιση” της πόλης, χρησιμοποιήθηκαν από την κυβέρνηση του Ερντογάν ως πρόσχημα για την απαγόρευση των διαδηλώσεων, την ημέρα της απεργίας της πρωτομαγιάς στην Ιστανμπούλ, με τις αστυνομικές δυνάμεις να βρίσκονται παντού ώστε να απωθηθεί οποιαδήποτε προσπάθεια συγκέντρωσης και διαδήλωσης τη μέρα αυτή. Η αστυνομία θα παραμείνει στην πλατεία Ταξίμ και στο πάρκο Γκεζί μέχρι την κατάληψή τους από τους διαδηλωτές.

εικ.56. Διαδηλωτής εκτελεί τον παραδοσιακό χορό των περιστρεφόμενων δερβίσιδων φορώντας μάσκα για τα χημικά.

εικ.57. Η κατάληψη του πάρκου.

αποτελέσει την αφορμή για την εξέγερση που ακολούθησε, καθώς τελικά στο χώρο αυτό οργανώθηκαν πολλές ομάδες διαφορετικών ταυτοτήτων (φεμινιστικές, lgbtq, αριστερές, αναρχικές, κούρδοι, αλεβίτες), οι οποίες αγωνίσθηκαν ενάντια στη βία και την καταστολή του κράτους, αλλά και ενάντια στη στέρηση βασικών τους δικαιωμάτων, λόγω των στρατηγικών που ακολουθούσε η κυβέρνηση (πατριαρχικές δομές, έλεγχος γονιμότητας γυναικών, κυνήγι και δολοφονίες τρανς ατόμων, εκτοπισμός μειονοτήτων και καταστροφή γενιτζέκοντου κλπ). Όλες αυτές οι ομάδες βρήκαν τον κοινό τους χώρο στο πάρκο Γκεζί, τον οικειοποιήθηκαν και δημιούργησαν τις συνθήκες για την ύπαρξη μιας διευρυμένης κοινότητας που δρα αυτοοργανωμένα και συλλογικά πέρα από κάθε διάκριση. Έτσι λοιπόν, ξεπηδούν στο εσωτερικό του Γκεζί φαρμακεία, ιατρεία, βιβλιοθήκες, αυτοσχέδιες κουζίνες, αλλά και ό,τι άλλο μπορεί να είναι χρήσιμο για τον κόσμο που παραμένει εκεί, ενώ η συνέχιση και η διάδοση του αγώνα οργανώνεται μέσα από συνελεύσεις που πραγματοποιούνται στο χώρο με συμμετοχικές και αντιεραρχικές διαδικασίες μεταξύ των ατόμων που βρίσκονται εκεί.

Για μεγάλο διάστημα, ο κόσμος που βρισκόταν στο πάρκο ερχόταν αντιμέτωπος με συνεχείς επιθέσεις της αστυνομίας, η οποία στοχεύοντας στην απομάκρυνσή του και την εκκένωση του χώρου, ακολούθησε βίαιες πρακτικές, έκανε εκτεταμένη χρήση χημικών και τραυμάτισε μεγάλο αριθμό διαδηλωτών, κάποιους από αυτούς θανάσιμα. Παρ' όλα αυτά, ο κόσμος που όχι μόνο δεν αποχωρούσε, αλλά παρέμενε στους δρόμους και συνεχώς αυξανόταν, κατάφερνε να διατηρεί το χώρο της κατάληψης και να απωθεί τις αστυνομικές δυνάμεις με συνεχείς συγκρούσεις. Μεγάλη ήταν ακόμη, η υποστήριξη και από ανθρώπους της γύρω περιοχής, που όλες αυτές τις μέρες ακόμα και αν οι ίδιοι δεν κατέβαιναν στο δρόμο, βοηθούσαν με όποιο τρόπο μπορούσαν και εμπύχωναν τους διαδηλωτές, παρείχαν ακόμη και πρώτες βοήθειες σε τραυματίες σε ό,τι χώρο διέθεταν. Παράλληλα, αξίζει να σημειωθεί, ότι αρχίζουν να δημιουργούνται συνελεύσεις γειτονιών, που λειτουργούν

συλλογικά και αυτοοργανωμένα, οι οποίες δικτυώνονται και με άλλες ομάδες μέσω διαδικτύου. Τελικά, αν και ο κόσμος συνέχιζε να αγωνίζεται καθημερινά, η αυξανόμενη ένταση των επιθέσεων της αστυνομίας οδηγεί στην εκκένωση του πάρκου Γκεζί στις 15 Ιουνίου.

Το παράδειγμα αυτό, θεωρούμε ότι αποτελεί μια προσπάθεια δημιουργίας και διατήρησης ενός αστικού κοινού, που διεκδικήθηκε μέσα στην πόλη της Ιστανμπούλ, με τη μορφή της κατάληψης της πλατείας Ταξίμ και του πάρκου Γκεζί, και το οποίο για αρκετές μέρες αποτέλεσε κοινό χώρο συλλογικών δράσεων και οργάνωσης για ένα μεγάλο σύνολο ανθρώπων. Στη χωρική αυτή αποτύπωση ενός ανομοιογενούς συνόλου ανθρώπων βλέπουμε να λαμβάνουν χώρα ανοιχτές συνελεύσεις, προσπάθειες αυτοοργάνωσης και αυτοδιαχείρισης του χώρου, μέσα από οριζόντιες διαδικασίες συνεργασίας όπου οι άνθρωποι, ξεπερνώντας τους διαχωρισμούς τους και αναγνωρίζοντας τα κοινά τους, συνυπάρχουν, συναποφασίζουν, οργανώνονται και δημιουργούν νέες μορφές συντονισμού, καλύπτοντας ταυτόχρονα τις ανάγκες τους (αυτοσχέδιες κουζίνες, ιατρεία, κλπ).

Ο χρόνος που πέρασαν όλες αυτές οι ομάδες στο πάρκο, την πλατεία και τους γύρω δρόμους, φάνηκε ότι δεν ήταν ολοκληρωτικά αφιερωμένος στην εξέγερση. Ήταν και χρόνος δημιουργίας, κατά τον οποίο έμαθαν ότι όλοι μαζί μπορούν να αποφασίζουν για τους χώρους στην πόλη και τη ζωή τους μέσα σε αυτή και να οργανώνουν την καθημερινότητά τους με τους τρόπους και τις συνθήκες που θέλουν οι ίδιοι. Τελικά αν και η εξέγερση διακόπηκε βίαια, οι εξεγερμένοι του Γκεζί κράτησαν όλα όσα έμαθαν και κέρδισαν κατά τη διάρκειά της. Το παράδειγμά τους έδειξε ότι η αυτοοργάνωση και η αυτοδιαχείριση αποτελεί, όλο και περισσότερο, ένα τρόπο με τον οποίο ο κόσμος μπορεί να πάρει τη ζωή του στα χέρια του, καθώς πολλές πρωτοβουλίες αρχίζουν να δημιουργούνται σε διάφορες γειτονιές. Αυτές αποκτούν δύναμη και μέσω των μεταξύ τους σχέσεων συγκροτούν δίκτυα που δημιουργούν τις προϋποθέσεις για αντίσταση σε μελλοντικές περιφράξεις.

Στη συνέχεια, έχοντας δει διαφορετικών ειδών κοινά μέσα στην πόλη, θα εξετάσουμε ένα παράδειγμα που θεωρούμε ότι ιδιοποιείται τη γλώσσα και τις πρακτικές τους.

εικ.58. Αφίσα του Reactivate Athens.

iv) Reactivate Athens

Πρόκειται για το REACTIVATE ATHENS - 101 IDEAS, μια “πρωτοβουλία” έρευνας και σχεδιασμού, χρηματοδοτούμενη από το ίδρυμα Ωνάση, την οποία ανέλαβε το RA Lab με επικεφαλής τους καθηγητές της σχολής αρχιτεκτονικής και αστικού σχεδιασμού, του πανεπιστημίου ΕΘΝ της Ζυρίχης, Alfredo Brillembourg και Hubert Klumpner, σε συνεργασία με άλλους (κυρίως έλληνες) εμπειρογνώμονες, ερευνητές και ειδικούς από διάφορους τομείς. Το Reactivate Athens, που έρχεται να πλαισιώσει το πρόγραμμα Rethink Athens (ανάπλαση του κέντρου της Αθήνας με κεντρικό άξονα την οδό Πανεπιστημίου), επικεντρώνεται στις “υποβαθμισμένες” γειτονικές περιοχές του κέντρου, και ως διαδικασία “συμμετοχικού σχεδιασμού”, στοχεύει να συγκεντρώσει με άμεση συμμετοχή των πολιτών της Αθήνας,

πλήθος ιδεών για τη λύση των προβλημάτων των υποβαθμισμένων περιοχών της. Βασικά σημεία στα οποία η πρωτοβουλία εστιάζει είναι ο σχεδιασμός, οι δημόσιες πολιτικές και η “κοινωνική βιωσιμότητα”.²² Παρατηρούμε από την αρχή, με τον τρόπο που αυτοπαρουσιάζεται το πρότζεκτ αυτό, ότι προβάλλεται μια εικόνα συμμετοχής, η οποία μάλιστα κρίνεται ιδιαίτερα σημαντική για τον προσδιορισμό των προβλημάτων, αλλά και την εξεύρεση των ιδανικότερων λύσεων. Αποτελεί αυτό το παράδειγμα όμως, μια περίπτωση ουσιαστικής συμμετοχής και διαμόρφωσης του αστικού χώρου από τους χρήστες του; Τελικά, μπορεί να ειπωθεί μια τέτοια περίπτωση σαν δημιουργία ενός κοινού μέσα στο κέντρο της πόλης, ή πρόκειται για μια ακόμη περίφραξη των αστικών κοινών;

²² Χρησιμοποιούμε σκόπιμα τις λέξεις με τις οποίες παρουσιάζεται το πρόγραμμα αυτό στο διαδικτυακό του ιστότοπο: <http://www.reactivate-athens.com>

Αρχικά, εξετάζοντας τη διαδικασία μέσα από την οποία λειτουργεί το πρόγραμμα αυτό, βλέπει κανείς ότι επικεντρώθηκε στη συλλογή ιδεών. Στο εργαστήρι που εγκαταστάθηκε στην οδό Αθηνάς, αλλά και μέσω μιας διαδικτυακής πλατφόρμας, μπορεί ο οποιοσδήποτε, από οπουδήποτε να απαντήσει σε ερωτήσεις, να εκφράσει τις απόψεις του και να δώσει ιδέες για το κέντρο της Αθήνας, ώστε τελικά να συγκεντρωθούν και να αποτελέσουν αντικείμενο μελέτης και έμπνευσης για τους “ειδικούς”. Διακρίνεται λοιπόν μια διαδικασία διαμεσολάβησης, κατά την οποία ερευνητές από εδώ αλλά και από τη Ζυρίχη (οι οποίοι δεν έχουν την εμπειρία της ζωής στην Αθήνα, οπότε η ανάλυσή τους για αυτή μπορεί να είναι εν μέρει επιδερμική), αναλαμβάνουν να εξηγήσουν, να “μεταφράσουν” και να αναλύσουν τις επιθυμίες και τις ανάγκες των ανθρώπων που ζουν στο κέντρο της πόλης, ακόμα και αυτές όσων δεν ζουν εκεί, αλλά θα ήθελαν να το ανακαταλάβουν τέσσερις δεκαετίες μετά²³.

Ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζονται όλα αυτά, αναδεικνύει τις καλές ιδέες για

μια όμορφη Αθήνα, ως αυτό που λείπει από το κέντρο και από τους κατοίκους του, αποτυγχάνοντας όμως να αναγνωρίσει τα πραγματικά τους προβλήματα. Το Reactivate Athens, υπόσχεται ότι θα δώσει λύσεις σε κοινωνικά προβλήματα μέσω των ιδεών αυτών, ότι θα εκπληρωθούν οι ανάγκες των κατοίκων, μέσα από μια μη ουσιαστική συμμετοχή “όλων των πολιτών”. Η συμμετοχή αυτή κρίνεται μη ουσιαστική, καθώς φαίνεται να είναι μερική, μιας και δεν υφίσταται σε όλα τα στάδια της διαδικασίας του προγράμματος, ενώ παράλληλα ελλιπές κρίνεται και το φάσμα της κοινωνικής προέλευσης και της ταξικής σύνθεσης των συμμετεχόντων. Όπως είναι φυσικό, οι κοινωνικές ομάδες που αντιμετωπίζουν τα πιο σοβαρά προβλήματα (όπως άστεγοι, τοξικοεξαρτημένοι, μετανάστες κλπ) δε δύνανται να συμμετέχουν σε τέτοιες διαδικασίες. Βλέπουμε από αυτά ότι ο πλουραλισμός των απόψεων είναι πλασματικός. Στην πραγματικότητα τέτοιες πρακτικές προβάλλουν τις πολλές φορές έτοιμες λύσεις ως αιτήματα των πολιτών, έτσι ώστε οι εκάστοτε επεμβάσεις να

εικ.59. Οι 101 ιδέες που λείπουν από την Αθήνα.

²³ Μιλάμε για την “επιστροφή στο κέντρο” των μεσαίων και υψηλών στρωμάτων, η σταδιακή εγκατάλειψη του οποίου έγινε από τη δεκαετία του ‘70 “με πρωτοβουλία και επιθυμία των ιδίων των κατοίκων του, που αναζητούσαν ένα καλύτερο αύριο αλλού”, όπως τίθεται από το ερευνητικό για το Re-think Athens “Μεταλλασσόμενοι χαρακτήρες και πολιτικές στα κέντρα πόλης Αθήνα και Πειραιά”.

νομιμοποιούνται και να φαίνονται εναλλακτικές και ριζοσπαστικές. Επικαλούμενες ένα “κοινό καλό”, αποκρύπτουν το γεγονός ότι δεν υφίσταται κοινό συμφέρον για όλους, αλλά αντίθετα ο αστικός χώρος, όπως είπαμε και προηγουμένως, αποτελεί πεδίο αντικρουόμενων συμφερόντων, τη μια μεριά εκ των οποίων, οι πρακτικές αυτές προωθούν.

Αξίζει να σημειωθεί ότι αυτή τη στιγμή, το πρότζεκτ έχει ολοκληρωθεί, χωρίς όμως να έχουν γίνει γνωστά στο ευρύ κοινό κάποια αποτελέσματα, ή έστω οι ιδέες που συλλέχθηκαν. Άραγε οι κάτοικοι της πόλης, σε μια συμμετοχική διαδικασία, δε μπορούν να έχουν ισότιμη με τους ερευνητές πρόσβαση στα αποτελέσματα; Τελικά, θα μπορούσαμε να πούμε ότι ίσως το πιο κρίσιμο σε τέτοιες διαδικασίες είναι το ποιός κατέχει τη γνώση (είτε την ήδη υπάρχουσα είτε την παραγόμενη από τη διαδικασία) για την πόλη και τα προβλήματά της, όσο και για τις απαντήσεις σε αυτά και το αν τη μεταφέρει αλλά και με ποιο τρόπο τη μεταφέρει. Συγκεκριμένα για το REACTIVATE ATHENS - 101 IDEAS εύκολα θα μπορούσε κανείς να φανταστεί κάποιες από τις ιδέες, να ανακοινώνονται στο μέλλον αποσπασματικά, ως “επιστημονικές” πλέον απαντήσεις, ή ως “κοινωνική απαίτηση”, για να πλαισιώσουν άλλη μια ειλημμένη

απόφαση για την πόλη στην οποία ζούμε.

Ακόμα και αν δεχτούμε ότι τέτοιου τύπου διαδικασίες δεν πραγματοποιούνται απλά και μόνο για να παρέχουν την απαραίτητη σήμερα κοινωνική νομιμοποίηση για τους αστικούς μετασχηματισμούς, καταλαβαίνουμε ότι στηρίζονται σε μία θεώρηση της πόλης διαφορετική από τη δική μας. Αν λοιπόν ο Brillembourg και όσοι υποστηρίζουν τέτοιες πρακτικές, πράγματι θεωρούν ότι αυτός είναι ο ιδανικός πλέον τρόπος σχεδιασμού της πόλης, είναι γιατί τον βλέπουν σαν μια επιστημονική απάντηση την οποία θα βελτιώσουν με τον καιρό, έτσι ώστε να τον καταστήσουν πιο αποδοτικό και να προωθήσουν μια μορφή ανάπτυξης σύμφωνα πάντα με τα καπιταλιστικά κριτήρια και όχι με τις πραγματικές ανάγκες των ανθρώπων. Τελικά μπορούμε να μιλάμε για ένα εύκολο και φθηνό τρόπο συλλογής ιδεών με προσανατολισμό την εμπορευματική αξιοποίηση της πόλης, προς όφελος των επενδύσεων. Από όλα αυτά λοιπόν, αναγνωρίζουμε μια προσπάθεια σφετερισμού τόσο της γλώσσας, όσο και των πρακτικών των κοινών, τη διαχείρισή τους με ένα αλλιωμένο τρόπο και εν τέλει τον περιορισμό και την περίφραξη της πραγματικής τους έννοιας.

“[...]τίποτε δεν μπορεί να εμποδίσει τους τεχνοκράτες πολεοδόμους να εμφανίσουν το σύστημα του σχεδιασμού σαν ένα “σύστημα συμμετοχής”, όπου οι καλοί πολίτες συζητούν μεταξύ τους τις λεπτομέρειες εφαρμογής των γενικών κανόνων ή προσπαθούν να πετύχουν ελάχιστες ρυθμίσεις σε κρίσιμες περιπτώσεις, πάντα “λογικοί” και πάντα πεισμένοι από την ανώτερη λογική των τεχνικών επιταγών, που τους παρουσιάζονται σαν αναπόδραστες.”

(Castells, 1980)

4.

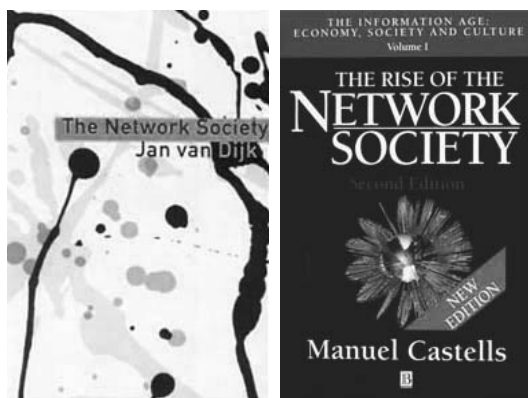
Ενίσχυση και σύνδεση των κοινών,
νέες τεχνολογίες

Αφού μιλήσαμε για την πόλη και τα αστικά κοινά, για τις προσπάθειες συμμετοχής στο σχεδιασμό και συνδιαμόρφωσης του χώρου και εν τέλει για τις προσπάθειες πολιτών σε διάφορα μέρη του κόσμου για επανάκτηση του ελέγχου των συνθηκών διαβίωσής τους, θα επιχειρήσουμε να δούμε τα μέσα εκείνα και τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να ενισχυθούν τέτοιου τύπου εγχειρήματα παγκοσμίως. Επιστρέφουμε λοιπόν στα κοινά της πνευματικής δημιουργίας και της γνώσης προβληματιζόμενοι σχετικά με τη σύνδεσή τους με θέματα που αφορούν το φυσικό κόσμο, για να δούμε τελικά πώς αυτά σχετίζονται με την ίδια τη διαδικασία της παραγωγής, τόσο υλικών αγαθών όσο και του ίδιου του χώρου. Για να φτάσουμε όμως σε αυτά, πρέπει πρώτα να επαναφέρουμε τη συζήτηση που ανοίξαμε προηγουμένως, σχετικά με τη μορφή που έχει πάρει η γνώση στη σύγχρονη κοινωνία, τους τρόπους μετάδοσής της, αλλά και να ξανασκεφτούμε τη σημασία της για την αναπαραγωγή του κεφαλαίου.

4.1

Δικτυακή κοινωνία

Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφερθήκαμε στην έννοια της πνευματικής ιδιοκτησίας και είδαμε την κριτική που υφίσταται, από διάφορες πλευρές. Κάποιοι υποστηρίζουν, ότι η συζήτηση για το θέμα αυτό ανήκει ήδη στο παρελθόν. Αρκεί να στρέψει κανείς το βλέμμα στις σύγχρονες ισχυρές οικονομικές δυνάμεις και θα δει ότι το copyright δεν είναι πια χρήσιμο στα νέα μοντέλα παραγωγής. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι διεθνείς εταιρείες πληροφορικής, οικονομικοί κολοσσοί, που βασίζουν την κερδοφορία τους στο ξεπέρασμα των πνευματικών δικαιωμάτων.

εικ.60. Δύο βιβλία για τη δικτυακή κοινωνία, του Jan van Dijk και του Manuel Castells.

Ξεπερνώντας το μοντέλο που βάσιζε το κέρδος στην πνευματική ιδιοκτησία, η κορυφαία επιδίωξή τους είναι η καινοτομία, η ατέρμονη παραγωγή νέων σχεδίων, υπηρεσιών και προϊόντων. Κάθε νέα δημιουργία τούς αποφέρει τα ανάλογα κέρδη, έως ότου αντικατασταθεί στην αγορά από άλλες (Παπαλεξόπουλος, 2014).

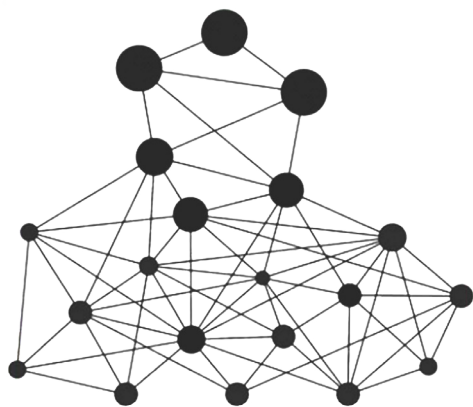
Για τη σύγχρονη οικονομία της καινοτομίας η παραγωγή άυλων αγαθών, όπως οι ιδέες, οι επινοήσεις κλπ, είναι θεμελιώδους σημασίας, και επηρεάζει παράλληλα όλους τους τομείς της υλικής παραγωγής. Τονίζουμε ξανά ότι η σημασία της δεν έγκειται στη μοναδικότητα, στην κατοχύρωση, στην αποκλειστική ιδιοκτησία της γνώσης, αλλά στη συνεχή βελτίωση και εναλλαγή των προϊόντων της, στην ατέρμονη διακίνηση αλλά και τον έλεγχο της πληροφορίας. Η βέλτιστη απόδοση της άυλης παραγωγής δεν επιτυγχάνεται μέσω των περιορισμών και των αποκλειστικών δικαιωμάτων, αλλά μέσα σε ευέλικτα, αποκεντρωμένα, παγκόσμια δικτυακά συστήματα. Οι ιδανικές συνθήκες για τη λειτουργία τέτοιων συστημάτων διαμορφώνονται μέσω του διαδικτύου και των συνεχώς εξελισσόμενων επικοινωνιακών τεχνολογιών, που προσφέρουν τη δυνατότητα διάχυσης άφθονης ψηφιακής πληροφορίας και επαρκούς δικτύωσης των διάφορων υπηρεσιών μεταξύ τους.

Γίνεται επομένως αντιληπτό, ότι η ελευθερία έκφρασης και δημιουργίας που επικρατεί στον ψηφιακό κόσμο, μπορεί να εξυπηρετήσει στρατηγικές και συμφέροντα, τα οποία δεν συνειδητοποιούν οι χρήστες του διαδικτύου (Kwinter, 2012). Εμπορικές, βιομηχανικές επιχειρήσεις κ.α, μπορούν να εκμεταλλευθούν το γιγάντιο ψηφιακό κοινωνικό δίκτυο (την πληροφορία που αναπαράγουμε μέσω chat, email, blog, social media κλπ), το οποίο προσφέρει ανέξοδα, εύκολα και άμεσα, τεράστιες ανατροφοδοτούμενες πηγές ιδεών και πληροφοριών, από τις οποίες μπορεί να αντληθεί πολύτιμο υλικό για την παραγωγή νέων προϊόντων και υπηρεσιών. Συμπεραίνουμε ότι η εξαγωγή κέρδους δεν επικεντρώνεται πλέον στην ίδια την πληροφορία, καθώς από μόνη της δεν παράγει αξία, αλλά στην οργάνωση και στη στοχευμένη χρήση της.

Στα πλαίσια αυτής της πραγματικότητας κάποιοι αναφέρονται στη “δικτυακή” οικονομία, η οποία αναγνωρίζεται ως μετάβαση από τη βιομηχανική (φορντισμός), σε ένα διαφορετικό οικονομικό μοντέλο. Σε αυτήν, η γνώση και η εξειδικευμένη τεχνογνωσία, έχουν θεμελιώδη σημασία και μπορούν να αποτελέσουν εργαλεία οργάνωσης κοινωνικών δομών, αλλά και

προώθησης κοινωνικών αλλαγών (Castells, 2004). Η κρίση στη βιομηχανική παραγωγή, η ανάπτυξη κοινωνικών κινημάτων για ελευθερία και επανάσταση στην πληροφορία και την επικοινωνία, διαμόρφωσαν παράλληλα και μια νέα μορφή κοινωνικής οργάνωσης, τη “δικτυακή κοινωνία” (network society). Οι υποδομές της βασίζονται σε παγκόσμια δίκτυα, επομένως η ίδια έχει παγκόσμια εμβέλεια. Αυτό δε σημαίνει ότι το σύνολο του παγκόσμιου πληθυσμού συμπεριλαμβάνεται σε αυτήν, αντίθετα, ένα μεγάλο μέρος του παραμένει αποκλεισμένο, όμως δεν παύει να επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τις συνέπειες της κυριαρχίας της. Είναι λοιπόν ιστορικής σημασίας, το ποιοι θα επωφεληθούν από τις δυνατότητες που προσφέρει, προσανατολίζοντάς τις προς τα δικά τους συμφέροντα.

Έτσι, οι δύο αντιδιαμετρικές προοπτικές που εμφανίζονται, είναι από τη μία η κυριαρχία ενός παγκόσμιου δικτύου εξουσίας, με απουσία κοινωνικού ελέγχου και από την άλλη, η ανάδυση ενός δικτύου πλήθους κοινοτήτων με διαφορετικά χαρακτηριστικά: μέγεθος, σύσταση, προέλευση, πολιτισμική ταυτότητα, που όμως αλληλεπιδρούν μεταξύ τους, σύμφωνα με την κοινή αξία του μοιράσματος, κοντά στις πρακτικές του commoning, όπως το περιγράψαμε.

εικ.61. Δίκτυο εξουσίας.

εικ.62. Δίκτυο κοινοτήτων.

4.2

Κοινά στον ψηφιακό κόσμο

Τελευταία, στη βάση της δεύτερης προοπτικής, παρατηρούμε να αναδύεται μια νέα ιδέα, αυτή των “ψηφιακών κοινών”. Πρόκειται για κοινά, τα οποία περιλαμβάνουν δεξαμενές πληροφοριακών πόρων, που δημιουργούνται και μοιράζονται ελεύθερα μεταξύ κοινοτήτων, ποικίλων μεγεθών και ενδιαφερόντων. Οι πόροι αυτοί θεωρούνται κατ’ αρχήν κοινοί, καθώς δεν αποτελούν ιδιωτική ή δημόσια (κρατική) ιδιοκτησία. Η διαχείρισή τους προσανατολίζεται στην κατεύθυνση της χρήσης εντός της κοινότητας, και δε γίνεται σύμφωνα με όρους που θέτει η οικονομία της αγοράς (Stalder, 2010). Για τη διατήρηση και προστασία των ψηφιακών κοινών από ενδεχόμενες αλλοιώσεις, είναι κρίσιμο να εξασφαλισθεί η ελευθερία πρόσβασης, χρήσης και διακίνησης του τεράστιου όγκου ψηφιακής πληροφορίας που περιλαμβάνουν, ενώ ταυτόχρονα πρέπει να ορίζονται σαφώς οι ανάγκες που εξυπηρετούνται μέσω αυτής, για να αποφευχθεί ο κίνδυνος αφομοίωσης και εν τέλει περιφράξης τους.

Σύμφωνα με αυτή την προοπτική λοιπόν, στην πορεία της εργασίας μας, εξετάσαμε το κίνημα του ελεύθερου λογισμικού - free software, καθώς αντιπαραθέτοντας την απρόσκοπτη πρόσβαση στη γνώση, αποτελεί το πιο διαδεδομένο παράδειγμα αμφισβήτησης της περίφραξής της. Η ευρύτερη κοινότητα του free software κατάφερε να δημιουργήσει μια βιώσιμη οικονομία ελεύθερου και

ανοικτού κώδικα λογισμικού. Προκύπτει έτσι το ερώτημα, εάν ένα αντίστοιχο μοντέλο μπορεί να εξαχθεί και να υιοθετηθεί σε άλλους τομείς. Συνήθως, ο λόγος γύρω από τις προοπτικές των βασικών αρχών και πρακτικών του, περιορίζεται στο πεδίο του άυλου κόσμου, όμως έχει υποστηριχθεί ότι το νέο αυτό παράδειγμα, που κυριαρχεί πλέον στο ίντερνετ, έχει αρχίσει να επηρεάζει ριζικά τους τρόπους σχεδιασμού, αλλά και την ίδια την παραγωγή στο φυσικό χώρο (Bauwens, 2009).

Η υιοθέτηση τέτοιων μοντέλων σε άλλους τομείς μπορεί να φανεί μέσα από το παράδειγμα της λεγόμενης “ομότιμης παραγωγής” (peer to peer production), όρο που εισήγαγε ο Yochai Benkler, αναφερόμενος σε ένα είδος παραγωγής, στο οποίο κοινότητες εθελοντών δημιουργούν ένα ανοικτό περιεχόμενο, όπως συμβαίνει και στο ελεύθερο λογισμικό. Τα προϊόντα της ομότιμης παραγωγής, θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελούν κοινά, αφού μπορούν να χρησιμοποιούνται και να τροποποιούνται από τα μέλη της κοινότητας που τα παρήγαγε και να επιστρέφονται βελτιωμένα σε αυτήν, χωρίς εμπορευματική διαμεσολάβηση. Η λογική αυτού του μοντέλου ανοικτής παραγωγής βασίζεται στη δημιουργία μιας κοινής αξίας, μέσα από μια δεξαμενή συλλογικής νοημοσύνης, μνήμης, γνώσης και τεχνικής κατάρτισης και σήμερα είναι αρκετά διαδεδομένη στο διαδίκτυο (Bauwens, 2009).

Τελικά, το κρίσιμο ζήτημα που μας ενδιαφέρει είναι ο τρόπος με τον οποίο γίνεται η παραγωγή, είτε πρόκειται για άυλη, είτε για υλική. Στην περίπτωση των άυλων αγαθών (αν δε λάβουμε υπόψη τα τεχνολογικά μέσα που χρειάζονται για την πρόσβαση σε αυτά), αρκεί η ύπαρξη ανοικτών - ελεύθερων δεδομένων και μιας γενικής υποδομής συνεργασίας, ώστε να μπορέσουν τα μέλη μιας κοινότητας να συνεργαστούν και να δημιουργήσουν κοινά, άυλα έργα. Όταν όμως μιλάμε για τη δημιουργία υλικών αγαθών, υπάρχει πάντα ένα ελάχιστο κόστος, τουλάχιστον για την

κάλυψη των εξόδων παραγωγής, ενώ ακόμη, τα υλικά προϊόντα δεν είναι το ίδιο εύκολο να μοιραστούν και εφόσον εξαντληθούν, πρέπει να αναπληρώνονται. Λόγω της βασικής αυτής διαφοροποίησης, βλέπουμε ότι δεν μπορεί να ακολουθηθεί ακριβώς η ίδια διαδικασία για την παραγωγή άυλων και υλικών αγαθών. Παρ' όλα αυτά, μπορούμε να μιλήσουμε για μοντέλα ανοικτής παραγωγής, μέσω του σχεδιασμού, αναγνωρίζοντάς τον ως βασικό κομμάτι της παραγωγικής διαδικασίας, εφόσον κάθε υλικό αντικείμενο σχεδιάζεται πριν υλοποιηθεί.

εικ.63. Παραδείγματα ομότιμης, "peer to peer" παραγωγής, στο internet.

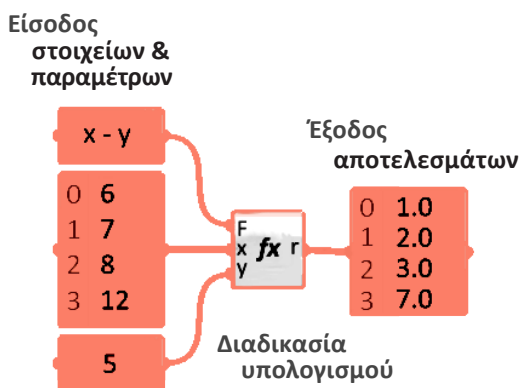
4.3

Ψηφιακά κοινά σχεδιασμού

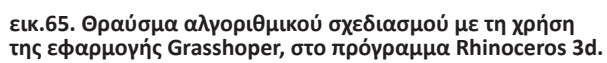
Εξετάζοντας την περίπτωση ανοικτής παραγωγής στον τομέα της αρχιτεκτονικής, σχεδιαστές και αρχιτέκτονες ερευνούν νέα μοντέλα σχεδιασμού, τα οποία εκμεταλλεύονται τις νέες τεχνολογίες και τις δυνατότητες που προσφέρει τόσο το ανοικτό λογισμικό, όσο και ο παραμετρισμός. Ο παραμετρικός σχεδιασμός ακολουθεί αλγοριθμική λογική, η οποία δεν μπορεί να εφαρμοσθεί στην ολότητα του αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, λόγω της πολυπλοκότητας και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του. Μπορεί ωστόσο να φανεί ιδιαίτερα χρήσιμη στην επίλυση μικρότερων προβλημάτων μέσα στο σχεδιασμό, καθώς αποτελεί μια αφηρημένη σύνταξη, που λειτουργεί με παραμέτρους. Ένας αλγοριθμικός κώδικας, μπορεί να χρησιμοποιηθεί, όχι μόνο για την επίλυση ενός συγκεκριμένου προβλήματος που αφορά το σχεδιασμό ενός αντικειμένου, κτηρίου κλπ, αλλά αντιθέτως, μπορεί να αποθηκευθεί και να επαναχρησιμοποιηθεί, ο ίδιος ή τροποποιημένος για την αντιμετώπιση κάποιου παρόμοιου προβλήματος σε άλλο τόπο και χρόνο. Αυτά τα μικρότερα θραύσματα αλγοριθμικού σχεδιασμού, μπορούν να αποθηκευθούν σε μια ψηφιακή βιβλιοθήκη, μια βάση δεδομένων. Αυτή ακριβώς η λογική, είναι ικανή να ακολουθήσει τη σκέψη του ανοικτού κώδικα και να δημιουργήσει τελικά “κοινά σχεδιασμού”.

Τα ψηφιακά κοινά αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, ή αλλιώς, τα κοινά ανοικτών λογισμικών αρχιτεκτονικού σχεδιασμού, αφορούν όχι μόνο την αρχιτεκτονική, αλλά γενικά τις κατασκευές και ενδεχομένως την πολεοδομία. Προκύπτουν έτσι ως επίκαιρα

ζητήματα η προοπτική της συνεργασίας των σχεδιαστών, τα προβλήματα που μπορεί να αντιμετωπίσει κάθε τέτοια συνεργατική προσπάθεια, αλλά και τα πλεονεκτήματα που προσφέρονται μέσα από τέτοιου τύπου διαδικασίες. Τελικά, πέρα από τεχνικά ζητήματα και επιστημονικά οφέλη, η ανοικτή παραγωγή, συνιστά κατά βάση μια πολιτική θέση. Στοχεύοντας σε μια πιο δημοκρατική κατεύθυνση, προωθεί την αποκέντρωση, μειώνει τα εμπόδια στη συμμετοχή και επομένως οργανώνει την αντίθεση στην εξουσία που αποκτούν τα μονοπώλια επί της πνευματικής ιδιοκτησίας (Παπαλεξόπουλος, 2014).

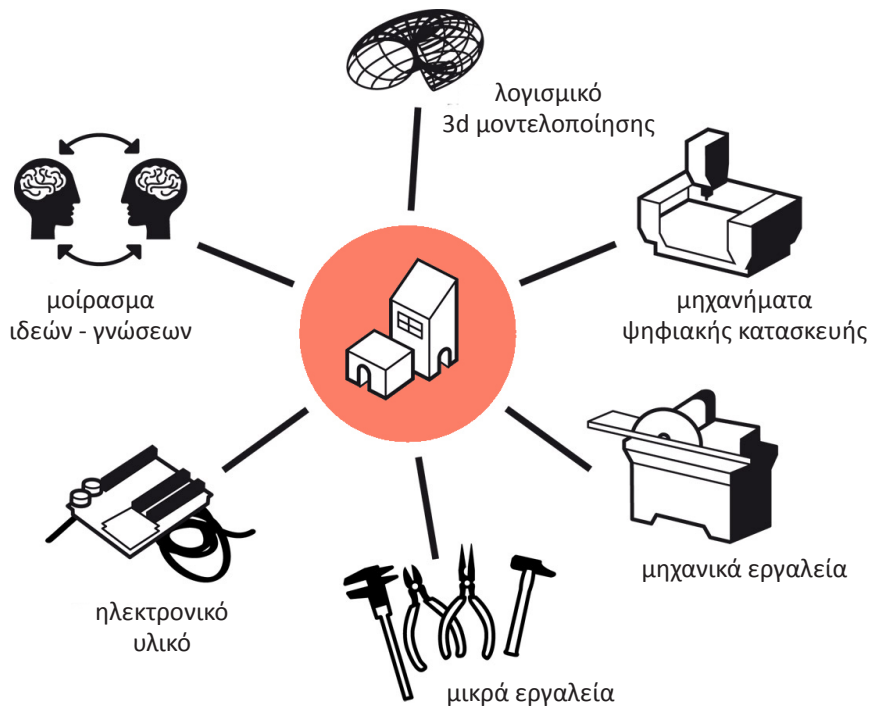

εικ.64. Αλγοριθμική λογική

4.4

Η ιδέα της ανοιχτής παραγωγής

εικ.66. Τι μπορείς να βρεις σε ένα fab lab.

Καταλήγοντας λοιπόν στην υλική παραγωγή, μπορούμε να εξετάσουμε το ενδεχόμενο συνεργασίας των ανοικτών σε όλους, κοινών σχεδιασμού, με εργαστήρια παραγωγής σε τοπική κλίμακα. Η ανάπτυξη των fablab κοινοτήτων είναι το υπαρκτό σήμερα αποκορύφωμα ενός τέτοιου παραδείγματος. Τα fablabs, είναι ένα διεθνές δίκτυο εργαστηρίων κατασκευής εργαλείων και μηχανημάτων, που ξεκίνησε από το MIT, με στόχο την έρευνα και τη διάδοση των τεχνολογιών ψηφιακής παραγωγής σε μηχανικούς, επιχειρήσεις και ευρύ κοινό. Η διαμόρφωση των στόχων κάθε επιμέρους

τέτοιου εργαστήριου καθορίζεται τοπικά, όπου δημιουργείται και λειτουργεί. Στα εργαστήρια αυτά, μπορούν χωρίς μεγάλο κόστος, να κατασκευασθούν μικρής κλίμακας εργαλεία, βασισμένα σε σχέδια ανοιχτού λογισμικού, τα οποία διατίθενται στο διαδίκτυο ελεύθερα, ώστε όποιος ενδιαφέρεται να μπορεί να τα χρησιμοποιήσει. Τα Fab Labs δημιουργούν έτσι μια υποδομή δικτύου παραγωγής. Η λογική της κατασκευής δεν αφορά μόνο τα παραγόμενα αντικείμενα, αλλά και τα ίδια τα εργαλεία, τις μηχανές κατασκευής, τις οποίες ο κάθε χρήστης μπορεί να τροποποιήσει και να κατασκευάσει (Gershenfeld, 2012).

εικ.67. Τρισδιάστατη εκτύπωση - Κατασκευή με 3d printers.

εικ.68. Κατασκευή με CNC (Computerized Numerical Control) εργαλειομηχανές.

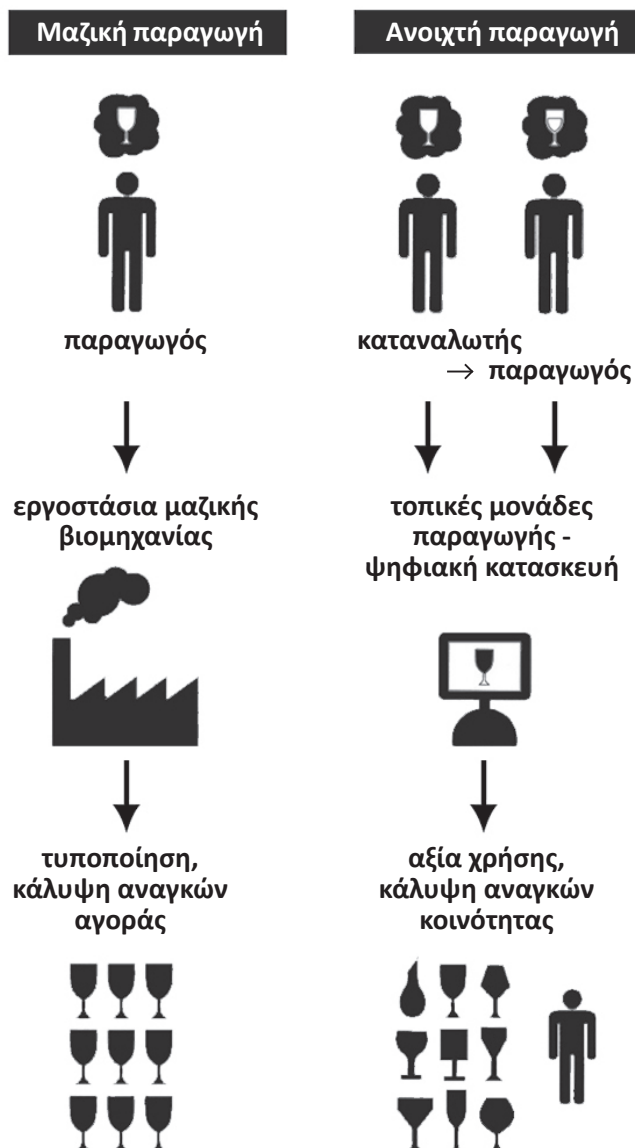
Όσο τα συστήματα software και hardware διανέμονται ευρύτερα και γίνονται φθηνά και προσιτά, τόσο η τοπική εξατομικευμένη παραγωγή έχει τη δυνατότητα να αυξηθεί σε μεγαλύτερο βαθμό. Πρόκειται για έρευνα που βρίσκεται σε εξέλιξη, αλλά φαίνεται να έχει μεγάλες προοπτικές, που βασίζονται στην ολοένα και μεγαλύτερη πρόσβαση του κόσμου σε λογισμικά ανοικτού κώδικα, αλλά και στην εξάπλωση νέων τεχνολογιών, που δίνουν τη δυνατότητα σε οποιονδήποτε να σχεδιάσει και να παράξει αντικείμενα, με διάφορους τρόπους, όπως για παράδειγμα με τη βοήθεια της τεχνολογίας CNC, της τρισδιάστατης εκτύπωσης και συναρμολόγησης (Gershenfeld, 2012). Μια τέτοια διαδικασία, μετατρέπει τους καταναλωτές σε παραγωγούς αγαθών που δεν προσανατολίζονται προς τις δυνατότητες κέρδους από αυτά, αλλά προς την κάλυψη των δικών τους αναγκών και τη βελτίωσή των αγαθών προς αυτή την κατεύθυνση. Έτσι μπορούν να παραχθούν βέλτιστης ποιότητας υλικά αγαθά, σε αντίθεση με τη σημερινή οικονομία της αγοράς, που δημιουργεί μαζικά, τυποποιημένα προϊόντα, με ημερομηνία

λήξης. Αποδεικνύεται έτσι, ότι δε χρειάζεται η καπιταλιστική παραγωγή για να έχουμε καλής ποιότητας και τεχνολογικά εξελιγμένα προϊόντα.

Η ιδέα της ανοικτής παραγωγής μπορεί να υλοποιείται τελικά σε τοπικό επίπεδο, με την αξιοποίηση προϊόντων συλλογικής γνώσης, των κοινών του ψηφιακού σχεδιασμού. Το πιο σημαντικό σε όλη αυτή τη διαδικασία, είναι η παραγωγή αυτή να τίθεται στην υπηρεσία των στόχων που βάζουν οι εκάστοτε κοινότητες, ώστε να καλύπτουν συγκεκριμένες ανάγκες τους. Οι κατά περίπτωση ανάγκες και στόχοι, είναι επιτακτικό να καθορίζονται από τις ίδιες τις κοινότητες μέσω οριζόντιων δομών και όχι από τρίτους. Επιτυγχάνεται έτσι σε ένα βαθμό και η αποδέσμευση από τη μαζική βιομηχανία παραγωγής και τους μεσάζοντες, μέσω της διαμόρφωσης ενός νέου δικτύου, μικρών τοπικών μονάδων παραγωγής. Το πλαίσιο αυτό μπορεί να οδηγήσει στη σταδιακή δημιουργία μιας συνεργατικής οικονομίας, σχεδιασμού και παραγωγής, που αναπτύσσεται από τη δράση των κοινοτήτων, οι οποίες θα έχουν πλέον καταστήσει κοινά τα μέσα παραγωγής.

εικ.69. Fab Lab Αθήνα, σχολή Αρχιτεκτονικής ΕΜΠ.

εικ.70. Διαφορές ανάμεσα στη μαζική και την ανοιχτή παραγωγή.

4.5

Συμμετοχή στον αστικό σχεδιασμό

Στον τομέα της πληροφορικής, όσον αφορά τα λογισμικά ανοικτού κώδικα, τα αποτελέσματα που βγαίνουν μέσα από τη συλλογική συνεργασία είναι σχετικά απλό να ελεγχθούν, καθώς αρκεί να “τρέχει” ο κώδικας (Stalder, 2005). Η διαδικασία αυτή όμως, δεν μπορεί να υλοποιηθεί με τον ίδιο τρόπο στο πεδίο του σχεδιασμού σε αστική κλίμακα. Η πόλη, ένα σύνθετο και πολύπλοκο σύστημα, εκτός από το κτισμένο περιβάλλον, αποτελείται και από τις σχέσεις που ορίζονται μέσα σε αυτό, οι οποίες δεν μπορούν να ορισθούν πλήρως, ούτε να μοντελοποιηθούν. Υπάρχουν κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές διαστάσεις στις οποίες δεν είναι εφικτό να δοθούν σχεδιαστικές λύσεις. Εάν όμως, η ανάπτυξη των ψηφιακών εργαλείων και η χρήση του διαδικτύου, καταφέρει στο μέλλον να υποστηρίξει την ενεργό συμμετοχή των μελών μιας κοινότητας, σε αποφάσεις που αφορούν στη διαμόρφωση ενός κοινού χώρου, θα μπορούσε να προταθεί μια εναλλακτική πρακτική, που αμφισβητεί στην πράξη τις υπάρχουσες πολιτικές στρατηγικές κεντρικού σχεδιασμού και επεμβάσεων στο δημόσιο χώρο, εφόσον αυτές θεωρούνται προβληματικές, αποκλείουν το μεγαλύτερο μέρος του κοινού και μάλιστα πολλές φορές προωθούν αποφάσεις σε βάρος του, που δεν μπορούν να γίνουν άμεσα κατανοητές.

Η διερεύνηση τέτοιων εναλλακτικών πρακτικών που αφορούν τη συμμετοχή των πολιτών στο σχεδιασμό του χώρου, επανέρχεται συνεχώς χρησιμοποιώντας τα εργαλεία της εκάστοτε εποχής και προσπαθώντας να λάβει υπόψη τις διάφορες κοινωνικές διεκδικήσεις. Ήδη σε περασμένες δεκαετίες τέθηκαν ερωτήματα σε σχέση με τη θεωρία περί σχεδιασμού και το ρόλο των σχεδιαστών, σε σχέση με την κατοικία, την κοινωνική κατοικία, την αναγνώριση πολιτιστικών, έμφυλων και άλλων

διαχωρισμών στη διαμόρφωση του χώρου. Έτσι, αμφισβητώντας την αποκλειστική εξουσία που έχουν οι “ειδικοί”, να αποφασίζουν και να σχεδιάζουν για τον ιδιωτικό και δημόσιο χώρο, αναπτύχθηκαν τεχνικές και μέθοδοι συμμετοχικού σχεδιασμού, οι οποίες άλλοτε κατάφεραν να ικανοποιήσουν σε ένα βαθμό τα αιτήματα για συμμετοχή και άλλοτε όχι. Σε προηγούμενο κεφάλαιο αναφέρθηκαν κάποια από τα προβλήματα που εντοπίστηκαν κατά την προσπάθεια ανάπτυξης τέτοιων μεθόδων, που αφορούσαν την ανεπαρκή επικοινωνία των συνεργαζομένων, τη μη ισότιμη πρόσβαση σε όλες τις φάσεις του σχεδιασμού, τη δυσκολία επικοινωνίας διαφορετικών ειδικοτήτων και κοινού, και την ανυπαρξία κινήτρων για συμμετοχή σε τέτοιου είδους σύνθετες και δυσνόητες διαδικασίες.

Σήμερα, η δικτυακή κοινωνία που περιγράψαμε προηγουμένως, φαίνεται να ανοίγει νέες δυνατότητες και στον τομέα του συμμετοχικού σχεδιασμού. Στα πλαίσια της σύγχρονης διερευνυσής του, διάφορα ακαδημαϊκά πειραματικά - ερευνητικά εργαστήρια, εστιάζουν την έρευνά τους στην ανάπτυξη κατάλληλων ψηφιακών εργαλείων, μέσω των οποίων αναζητούνται τρόποι πολλαπλής και ταυτόχρονης επικοινωνίας και συμμετοχής στις διεργασίες του σχεδιασμού, από τους συμμετέχοντες. Ταυτόχρονα, έξω από αυτά τα εργαστήρια, βλέπουμε τον ανοικτό σχεδιασμό και την ανοικτή παραγωγή υλικών αντικειμένων, να ανοίγει προοπτικές για περαιτέρω επέκτασή τέτοιων πρακτικών σε επεμβάσεις στην πόλη. Η πρόταση της ανοικτής παραγωγής, προάγει τόσο την αυτοεκπαίδευση, όσο και τη συνεργατική μάθηση, ενώ διέπεται και από τις αρχές της αυτοοργάνωσης, δηλαδή της ενεργούς συμμετοχής των ατόμων που επιθυμούν να λάβουν μέρος στη διαμόρφωση του περιβάλλοντός τους.

Θα μπορούσαμε μέσα από όλα αυτά να αναγνωρίσουμε τα χαρακτηριστικά της διαδικασίας του commoning και να βρούμε τους συσχετισμούς εκείνους που οδηγούν στις διεκδικήσεις κοινού αστικού χώρου; Θα μπορούσαμε να σκεφτούμε ανοικτά εργαστήρια στην πόλη, στα οποία θα σχεδιάζονται μικρές τοπικές επεμβάσεις, που θα βελτιώνουν, τροποποιούν, και τελικά αναδομούν τον αστικό χώρο, με την άμεση συμμετοχή τοπικών ενδιαφερόμενων συλλογικοτήτων; Για να απαντήσει κανείς, χρειάζεται να σκεφτεί ξανά, μέσα στα πλαίσια που δημιουργεί η σύγχρονη πραγματικότητα, τη συμμετοχή στο σχεδιασμό του χώρου, επαναπροσδιορίζοντάς την.

4.6

Συμπεράσματα

Η σύγχρονη πραγματικότητα είναι γεμάτη αντιφάσεις, των οποίων τα αποτελέσματα πρέπει κάποια στιγμή να έρθουν στην επιφάνεια και να συζητηθούν σοβαρά. Σπαταλούμε τους φυσικούς πόρους της γης, σαν να είναι ανεξάντλητοι, ενώ παράλληλα θέτουμε τεχνητούς φραγμούς ιδιοκτησίας στα διανοητικά και πολιτιστικά αγαθά, ακρωτηριάζοντας έτσι το μοίρασμα των πνευματικών δημιουργημάτων του ανθρώπου (Bauwens, 2009). Αν αυτή η λογική αντιστρεφόταν, θα αναγνωρίζαμε τα πεπερασμένα όρια των φυσικών πόρων και την αντίστοιχη αφθονία των άυλων αγαθών, και θα μπορούσαμε ενδεχομένως να διαμορφώσουμε ένα νέο και βιώσιμο πολιτισμό, βασισμένο στις αρχές των κοινών. Στην αναζήτηση τρόπων απελευθέρωσης της παραγωγής κοινών, από τις περιφράξεις και τα εμπόδια που είδαμε ότι θέτει ο καπιταλισμός, αναπαράγοντας ιεραρχικά, εξουσιαστικά και άνισα συστήματα, η άρση της πνευματικής ιδιοκτησίας της γνώσης και της τεχνογνωσίας είναι ένα πρώτο βήμα. Η αξιοποίησή της για τη δημιουργία ανοικτών, συνεργατικών συστημάτων παραγωγής και στον υλικό κόσμο, που αντιτίθενται στο κυρίαρχο παράδειγμα, είναι ένα επόμενο βήμα.

Μπορούμε να δούμε συνοπτικά κάποια σημεία, στα οποία οι νέες τεχνολογίες και τα ψηφιακά εργαλεία μπορούν να συναντηθούν με τις παραπάνω προτάσεις.

- Ελεύθερο μοίρασμα της πληροφορίας και της γνώσης, ώστε να γίνει κτήμα περισσότερων ανθρώπων, μέσω του διαδικτύου.
- Διευκόλυνση της επικοινωνίας, συνεργασίας και συμμετοχής τοπικών ή και παγκόσμιων κοινοτήτων, σε αποφάσεις που αφορούν την παραγωγή κοινών, δημιουργώντας επιμέρους δίκτυα. Αυτό μπορεί να γίνει με την ανάπτυξη διαδικτυακών πλατφόρμων επικοινωνίας, forum, κοινωνικών δικτύων κλπ.
- Ανάπτυξη τεχνολογιών, που κινούνται στην κατεύθυνση της συνεργατικής οικονομίας. Ανοικτά μοντέλα σχεδιασμού και παραγωγής, βασισμένα στο ανοικτό λογισμικό και τις αρχές του. Απεγκλωβισμός από ένα άκαμπτο σύστημα κεντρικού σχεδιασμού και μαζικής βιομηχανίας, αντιπρόταση αποκεντρωμένων επεμβάσεων σε τοπική κλίμακα.
- Δημιουργία βάσεων δεδομένων με ανοικτά λογισμικά σχεδιασμού, προσβάσιμες από το ίντερνετ σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο.

Τα ψηφιακά εργαλεία συνεργατικού σχεδιασμού, που συνδέονται με τη λογική λογισμικών ανοικτού κώδικα, μπορούν πράγματι να προτείνουν λύσεις σε επιμέρους ζητήματα σχεδιασμού και επικοινωνίας. Για το εγχείρημα όμως της διαμόρφωσης κοινοτήτων και της διεκδίκησης χώρων, επανοικειοποιούμενων ως αστικά κοινά, τα ζητήματα που πρέπει να ξεπεραστούν δεν είναι τεχνολογικής φύσης ή εξέλιξης των ψηφιακών συστημάτων, αλλά η ίδια η έννοια της συμμετοχής και της συνεργασίας. Οι νέες τεχνολογίες αποτελούν ένα ανοιχτό ακόμα πεδίο για προβληματισμό και δημιουργία, μια ακόμα ευκαιρία, διευκολύνοντας την έναρξη και διάδοση πρωτοβουλιών και ιδεών από πλευράς των πολιτών.

Το εγχείρημα του *commoning* είναι εκτός των άλλων, μια εκπαιδευτική κοινωνική διαδικασία, κατά την οποία ένα σύνολο ανθρώπων ή κοινοτήτων, που βασίζονται στην ελεύθερη συνεργασία, θέτουν στόχους και τους υλοποιούν. Οι *commoners* καλούνται να φτάσουν σε μια κοινή απόφαση, σχετικά με το τι πρέπει να διεκδικηθεί, να κατασκευασθεί ή να γκρεμισθεί, πού, πότε και για ποιούς, έχοντας ως βάση μια συμφωνία στη διατύπωση ενός προβλήματος, το σεβασμό και διαμοιρασμό των απόψεων του καθενός, την αναζήτηση πρωτότυπων λύσεων, μέσα σε ένα κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αποδοχής. Η διατύπωση αιτημάτων, θέσεων και διεκδικήσεων από πλευράς ενεργών κοινοτήτων στην πόλη, είναι το πρώτο μεγάλο βήμα για τη διαμόρφωση κοινών χώρων μέσα σε αυτή, σε μικρή ή σε μεγάλη κλίμακα.

Επίλογος

Είδαμε ότι μέσα στις δεκαετίες του 1980 και 1990 υπάρχει μια αναβίωση της έννοιας των κοινών. Αυτή εμφανίζεται με δύο αντιθετικούς τρόπους. Από τη μία παράγει μια κριτική του νεοφιλελευθερισμού η οποία προσανατολίζεται στην αναπροσαρμογή του, προσφέροντας έτσι τη δυνατότητα να “σωθεί” ο καπιταλισμός και να περιοριστούν οι ολοκληρωτικές του τάσεις, μέσω της εκμετάλλευσης των μη απειλητικών για αυτόν μορφών συνεργασίας. Από την άλλη, μετά την κρίση του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού, εμφανίζεται ως τρόπος συλλογικής διαχείρισης του κοινωνικού πλούτου, ανεξάρτητος όχι μόνο από την αγορά, αλλά και από το κράτος.

Είδαμε ακόμη, ότι δεν υπάρχει ένας σαφής ορισμός των κοινών, καθώς διάφοροι ερευνητές, που ασχολούνται με αυτά, σύμφωνα τόσο με την καπιταλιστική όσο και με την αντικαπιταλιστική προοπτική, σε διάφορους τομείς τα περιγράφουν με διαφορετικούς τρόπους, ακόμη και αντικρουόμενους μεταξύ τους. Η κοινή βάση σε κάθε περίπτωση είναι ο, σε γενικές γραμμές, μη εμπορευματικός χαρακτήρας τους. Εντούτοις, ακόμα και αυτός τους ο χαρακτήρας δεν είναι απόλυτος ή αυστηρά προσδιορισμένος για όλα τα είδη (περιβαλλοντικά, αστικά κλπ.), ή όλες τις φάσεις του κοινού (από την παραγωγή μέχρι την κατανάλωσή του).

Σύμφωνα με τα προηγούμενα χρειάστηκε να πάρουμε θέση και να προσδιορίσουμε τον τύπο αυτό των κοινών που μας ενδιαφέρει, να δώσουμε τον ορισμό για τα “δικά μας” κοινά, απορρίπτοντας ίσως άλλες μορφές τους.

Έτσι, από τη μεριά μας μιλήσαμε για τα κοινά μέσα από την αντικαπιταλιστική προοπτική. Τα εξετάσαμε ως τρόπους εξόδου από το καπιταλιστικό αδιέξοδο και την κυριαρχία των σχέσεων της ελεύθερης αγοράς, σαν εναλλακτικές στο σήμερα, που μέσα από τις σχέσεις που δημιουργεί η αναπαραγωγή τους, μπορεί να δείχνουν στο μέλλον. Αναγνωρίσαμε τους τρόπους με τους οποίους τα κοινά μπορεί να εμφανίζονται σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας και να συνδέονται μεταξύ τους, στην προοπτική μιας άλλης μορφής παραγωγής. Σύμφωνα με αυτούς, προσπαθήσαμε να κατανοήσουμε τις σχέσεις που προτάσσουν, τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν, αλλά και τις δυνατότητες που δημιουργούν.

Φτάνοντας προς το τέλος της διάλεξής, θα θέλαμε να επιστρέψουμε πάλι στην αρχή της, για να τονίσουμε αυτά που ήδη είχαν γραφτεί στον πρόλογο και ενδεχομένως να μην ήταν απόλυτα κατανοητά, πριν τη μεσολάβηση παραδειγμάτων διαφορετικών κοινών. Εξ αρχής παίρνουμε μια θέση σύμφωνα με την οποία ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής μαζί με τις περιφράξεις που χρειάστηκαν για την ανάδυσή και τη διατήρησή του, αλλά και το νεοφιλελεύθερο μοντέλο, όσο λογικά και απαραίτητα για τη σύγχρονη ζωή και αν παρουσιάζονται σήμερα, όπως και στο παρελθόν, αποδεικνύουν συνεχώς τη βία, τις αντιφάσεις και τον παραλογισμό που συνεπάγονται. Ο υποτιθέμενος εξορθολογισμός της διαχείρισης των πόρων, φυσικών και ανθρωπογενών, δεν είναι τίποτα άλλο παρά η οργάνωσή της προς όφελος του κεφαλαίου.

Τα κοινά μας επιτρέπουν να δούμε τη διαχείριση των πόρων με άλλους όρους, προς όφελος του ανθρώπου.

Σήμερα, αντίθετα με ότι είχε προβλεφθεί από τους υποστηρικτές του νεοφιλελεύθερου μοντέλου, αναγνωρίζεται ως κοινώς αποδεκτή η πεποίθηση ότι η λογική της ελεύθερης αγοράς, στις ακραίες εκφάνσεις της μπορεί να είναι ανορθολογική και αντιπαραγωγική, ακόμα και από καπιταλιστική άποψη. Ακόμη, μέσα από την τρέχουσα καπιταλιστική κρίση, γίνεται πλέον ξεκάθαρο ότι η “ανάπτυξη” και η “ευημερία” δεν μας αφορούν όλους με τον ίδιο τρόπο. Όσο οι περιφράξεις επεκτείνονται σε όλο και περισσότερους τομείς, τόσο περισσότερα κοινά φεύγουν από τα χέρια μας. Η απώλειά τους όμως, καθιστά αναπόφευκτη τη συνειδητοποίηση της αξίας τους από όλο και περισσότερο κόσμο. Εν μέσω κρίσης, χωρίς την ασφαλιστική δικλίδα του κράτους πρόνοιας, αφού αυτό έχει από καιρό ξεπεραστεί ιδεολογικά αλλά και στην πράξη, τα κοινά καθίστανται απαραίτητα για την επιβίωση μεγάλης μερίδας του πληθυσμού, ακόμα και σε προηγούμενως ανεπτυγμένες ή αναπτυσσόμενες δυτικές χώρες.

Έτσι βλέπουμε σε διάφορες χώρες, μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα, να αναδύονται κοινά ως απάντηση στις συνεχείς περιφράξεις. Οι ιδιωτικοποιήσεις, η ανεργία, η έλλειψη στέγης, είναι κρίσιμα ζητήματα που απαιτούν άμεση επίλυση. Έτσι δημιουργούνται ομάδες ανθρώπων οι οποίοι προσπαθούν να τα αντιμετωπίσουν συλλογικά και όχι ατομικά,

όπως κήρυττε ο νεοφιλελευθερισμός. Και σε ένα βαθμό το καταφέρνουν. Εμφανίζονται συνεχώς νέα εγχειρήματα αλληλεγγύης με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τα κοινωνικά ιατρεία και παντοπωλεία. Το ζήτημα της επιβίωσης όμως, δεν είναι το μόνο που προκύπτει. Τα κοινά δεν αποτελούν απλά μία σανίδα σωτηρίας, ούτε όπως έχουμε ήδη πει μόνο τρόπους μοιράσματος. Μπορούμε να τα αντιληφθούμε σαν εκείνους τους αυτόνομους χώρους από τους οποίους μπορούμε να ανακτήσουμε τον έλεγχο των ζώων μας και των συνθηκών αναπαραγωγής μας στο σήμερα και ταυτόχρονα σαν ένα βήμα για μια άλλου τύπου κοινωνία.

(Federici και Caffentzis, 2013:83-97)

Όλο και μεγαλύτερα κομμάτια του δυτικού κόσμου έρχονται αντιμέτωπα με προβλήματα τα οποία είχαν συναντήσει μόνο στις οθόνες των τηλεοράσεων και των υπολογιστών τους και αφορούσαν είτε μακρινές χώρες, είτε υποβαθμισμένες περιοχές των πόλεών τους, στις οποίες δε θα πήγαιναν ποτέ. Πλέον για όλο και περισσότερους από εμάς, το να στρέψουμε αλλού το βλέμμα δεν αποτελεί επιλογή. Βιώνοντας τη σύγχρονη πραγματικότητα, η στην πράξη συνειδητοποίηση του παραλογισμού και της βιαιότητας των αντιθέσεων του υπάρχοντος συστήματος φαντάζει αναπόφευκτη. Το ίδιο και η αναζήτηση ενός άλλου τρόπου να παράγουμε, να επικοινωνούμε, να φτιάχνουμε τις πόλεις μας, να ζούμε.

Παράρτημα Ι.

Γλωσσάρι

από το “Crisis vs Commons -
εκδόσεις Rebel : Θεωρία και Ανάλυση για το ανταγωνιστικό κίνημα”

Common/Communs:

Κοινό / Κοινά. Η λεξιλογική ρίζα του “common/s” βρίσκεται στο λατινικό “communis”, το οποίο έχει την καταγωγή του στο “comoenus” (αρχαϊκά λατινικά), το οποίο προέρχεται εναλλακτικά είτε από το “com-”, που στα λατινικά σημαίνει “μαζί” και από το “manis” που σημαίνει “υποχρέωση”, είτε από το “com-”, και το “unus” που στα λατινικά σημαίνει “ένα/ένας”, είτε από το “com” και το πρωτοινδοευρωπαϊκό “(e)meqa” που σημαίνει “αλλάζω”. Άρα, με βάση τις παραπάνω ρίζες, ο όρος “communis” σημαίνει “υποχρεωτικά μαζί” ή “ένωση” ή “μοιράζομαι” ή “αλλάζουμε μαζί”. Παράγωγες λέξεις – όροι από το “communis” είναι το “Communism”, “Communalis”, “Communa ή Commune ή Kommuna ή κομυνα ή Community” (Κομμούνα, Δήμος ή Κοινότητα σε διαφορετικές γλώσσες με λατινική καταγωγή), το common/commons, καθώς και αρκετοί ακόμα όροι, οι περισσότεροι εκ των οποίων δεν αποδίδονται στα ελληνικά μεταφρασμένοι αλλά ελληνοποιούνται π.χ. κομμουνισμός, κομμουναλισμός, κομμούνα. Για την απόδοση των όρων common/commons υιοθετήσαμε τους όρους “κοινό”, “κοινά” που έχουν ήδη χρησιμοποιήσει προηγούμενοι μεταφραστές (Γ. Παπανικολάου, Π. Καλαμαράς, Β. Κωστάκης) και θεωρούμε ότι προσεγγίζουν με αρκετή ακρίβεια το περιεχόμενο των αγγλικών όρων. Όσον αφορά το περιεχόμενο των όρων “common/commons”, ανάλογα με την θεωρητική προσέγγιση, ως “κοινά” χαρακτηρίζονται είτε οι “κοινοί πόροι” – “common pool resources” (φυσικά κοινά, πολιτισμικά κοινά, περιβαλλοντικά κοινά, επικοινωνιακά κοινά, πληροφοριακά κοινά, παγκόσμια κοινά, ενεργειακά κοινά, γενετικά κοινά, αστικά κοινά, κ.α.) είτε η συνδυαστική διαδικασία συσχέτισης των “κοινών πόρων” - “common pool resources” με “κοινότητες” – “communities” και σχέσεις που δημιουργούν τα κοινά- “commoning”. Για τη μετάφραση των όρων “common/commons” αποφύγαμε τη χρήση των όρων “κοινόχρηστο/κοινόχρηστα”, καθώς στην ελληνική περίπτωση αναφέρεται σε χώρους που έχουν θεσμοθετημένη κοινή χρήση και ανήκουν στο κράτος, στους δήμους ή σε κάποιο θεσμικό φορέα, ενώ η έννοια των “commons” - “κοινά”, σύμφωνα με τις προσεγγίσεις των αυτόνομων μαρξιστών παίρνει τις αποστάσεις της από κάθε είδους θεσμοθετημένα κρατικά ή ιδιωτικά ιδιοκτησιακά καθεστώτα. Επίσης, ως μετάφραση του όρου “commons” δεν χρησιμοποιούμε τον όρο “κοινά αγαθά”, καθώς τα “αγαθά” ενδέχεται να έχουν εμπορική χρήση (στα αγγλικά “commodities”), ενώ τα κοινά, βασίζονται σε σχέσεις μοιράσματος, χωρίς εμπορευματικά χαρακτηριστικά και χρηματική μεσολάβηση.

Commoner / Commoners:

Πρόκειται για τους δημιουργούς και χρήστες των κοινών, οι οποίοι μέσα από τη δημιουργία σχέσεων (commoning), κατά κανόνα σχέσεων αλληλεγγύης, συντροφικότητας και αγώνα, συλλογικά αποπεριφράσσουν - ανακτούν περιφραγμένα κοινά (reclaim commons) ή δημιουργούν και κατασκευάζουν νέα κοινά (inventing commons). Στην ελληνική βιβλιογραφία έως σήμερα η μοναδική απόδοση του όρου “commoners” έχει γίνει από τον Γ. Άρχοντα στην μετάφραση του βιβλίου “Governing the Commons” της Elinor Ostrom (Ostrom 2002), στην οποία χρησιμοποιεί ως μετάφραση των “commoners” τον όρο “οικειοποιητές”. Κρίνουμε πως η συγκεκριμένη μετάφραση λειτουργεί αποπροσανατολιστικά και δεν καλύπτει το σύνολο των περιεχομένων των “commoners”, καθώς εστιάζει στην πράξη της “οικειοποίησης” μιας δεξαμενής πόρων (pool/resource), που σημαίνει ότι εστιάζει στην απόσπαση και στην εδαφική κατοχή και ιδιοποίηση ενός κοινού πόρου, μέσω της αλλαγής των ατόμων που έχουν δικαιώματα ιδιοκτησίας. Εξάλλου, “οικειοποίηση” σημαίνει ότι “κάνω κάτι οικείο –ποιώ οικείο–” το “τοποθετώ εντός του οίκου- της οικίας” (εντός του τόπου αναφοράς και συγκρότησης της οικογένειας –του οίκου του γένους- σύμφωνα με την αρχαιοελληνική σημειολογία της έννοιας), επομένως πρόκειται για μια εσωστρεφή διάσταση που θέτει αποκλεισμούς, περιφράξεις και αποτρέπει την ελεύθερη πρόσβαση στα κοινά. Με αυτόν τον τρόπο τα κοινά θεωρούνται ότι υπάρχουν έξω από τις κοινωνικές και ταξικές σχέσεις και απλώς αλλάζουν οι ιδιοκτήτες τους, συνεπώς το θεσμικό καθεστώς της ιδιοκτησίας δεν αμφισβητείται, παραμένει και αλλάζει απλώς ο ιδιοκτήτης, δηλαδή αντικαθίστανται ο αρχικός ή ο νόμιμος (π.χ. ο ιδιώτης ή το κράτος) από τον οικειοποιητή. Επιπλέον η έννοια της “οικειοποίησης” εμπεριέχει τη σημασία του “σφετερισμού”, δηλαδή την “με δόλο” απόσπαση ενός υλικού ή άυλου πόρου ή της κοινωνικής συνεργασίας. Χαρακτηριστικός όρος από την ίδια ρίζα είναι η “αποικιοποίηση” δηλαδή ο σφετερισμός των κοινών πόρων των ιθαγενών πληθυσμών από τους “άποικους”. Σύμφωνα με τις μαρξιστικές αναλύσεις ο πραγματικός “σφετεριστής” και “απαλλοτριωτής” των κοινών είναι το κεφάλαιο που μέσα από τις διαδικασίες της μονιμότητας της πρωταρχικής συσσώρευσης περιφράσσει, ιδιωτικοποιεί και εμπορευματοποιεί τα κοινά, αναπαράγοντας διαρκώς τον διαχωρισμό των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής, διαβίωσης και επικοινωνίας. Επομένως, πιο σωστή απόδοση της κίνησης των “commoners” απέναντι στα ιδιωτικοποιημένα ή κρατικοποιημένα κοινά θα ήταν η έννοια της “αποπερίφραξης” - “ανάκτησης”

(reclaim), δηλαδή της καταστροφής των περιορισμών πρόσβασης και της εμπορευματικής χρήσης και μέσω των σχέσεων δημιουργίας κοινών (commoning) της ένωσης των παραγωγών με τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής. Εξάλλου, εάν ο απαλλοτριωτής είναι το κεφάλαιο τότε σύμφωνα με τον Marx το αντίθετο της “απαλλοτρίωσης” δεν είναι η “οικειοποίηση” ούτε η “από-απαλλοτρίωση” αλλά η “πραγμάτωση” (realisation - verwirklichung), δηλαδή ο μετασχηματισμός των μέσων παραγωγής σε μέσα χειραφέτησης. Επομένως οι έννοιες των “οικειοποιητών” και της “οικειοποίησης”, πρώτον αγνοούν την ύπαρξη νέων κοινών δηλαδή οι “commoners” πέρα από το να αποπεριφράσσουν - ανακτούν ένα υφιστάμενο απαλλοτριωμένο από την αγορά ή το κεφάλαιο κοινό, έχουν την ικανότητα να δημιουργούν, να επινούν και να κατασκευάζουν νέα κοινά, τα οποία ενδέχεται στη συνέχεια ανάλογα με την έκβαση των κοινωνικών ταξικών ανταγωνισμών να τα “οικειοποιηθεί” (και εδώ είναι αρκετά ακριβής η έννοια της “οικειοποίησης”) περιφράσσοντάς τα το κεφάλαιο. Και, δεύτερον και κυριότερο, ο όρος “οικειοποιητές” δεν εμπεριέχει τον πλούτο των συλλογικών κοινωνικών σχέσεων μεταξύ των ατόμων, των “commoners” που από κοινού αποπεριφράσσουν ανακτούν ή δημιουργούν νέα κοινά, δηλαδή την σχέση των χειραφετητικών σχέσεων του “commoning”. Επομένως, επειδή δεν υπάρχει στα ελληνικά ακριβής ορολογία για τις έννοιες “commoner”, “commoners” τον κρατάμε στην πρωτότυπη έκφρασή του στα αγγλικά.

Enclosure / Enclosures / New Enclosures:

Περιφράξη / Περιφράξεις / Νέες Περιφράξεις.
Η καταγωγή των όρων “enclosure” - “enclosures” βρίσκεται στον όρο “inclosure” της αγγλικής γλώσσας του ύστερου μεσαίωνα (15ο αιώνας), ο οποίος προέρχεται από τους όρους “enclos” και “enclore” της μεσαιωνικής αγγλονορμανδικής και αρχαϊκής γαλλικής γλώσσας, οι οποίοι σήμαιναν “εγκλεισμός” ή “φυλάκιση” και βασίζονται στον λατινικό όρο “inclūdere”, απαρτέμφο του “inclūdō”, από τα συνθετικά “in-” (προερχόμενο από το αρχαιοελληνικό “εν”) και “claudō” ή “clavis”, δάνεια λέξη από το αρχαιοελληνικό “κλήϊς”. Επομένως, ο όρος enclosure έχει διπλό χαρακτήρα. Σημαίνει αφενός περίφραξη, δηλαδή απαγόρευση πρόσβασης, αλλά παράλληλα, όπως δείξαμε, η ετυμολογική ρίζα του enclosure κρύβει μέσα της και την έννοια του “εγκλεισμού”, που σημαίνει τη διαδικασία περιχαράκωσης είτε αυτοβούλως είτε με την επίδραση εξωτερικών παραγόντων. Αυτή η δεύτερη κρυμμένη σημασία είναι εξαιρετικά χρήσιμη για την κατανόηση των “αντικοινών” (anticommons). Σήμερα, στην αγγλική βιβλιογραφία ο όρος “enclosure” χρησιμοποιείται για να περιγράψει τη διαδικασία μετασχηματισμού σε ιδιοκτησία ατομική, κρατική ή συλλογική ενός κοινού πόρου ή της κοινωνικής συνεργασίας. Η έννοια των περιφράξεων έχει την αφετηρία της στις διαδικασίες πρωταρχικής συσσώρευσης του ύστερου μεσαίωνα, κατά την ανάδυση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής και τον διαχωρισμό των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής, αναπαραγωγής, διαβίωσης και επικοινωνίας μέσω των περιφράξεων των κοινών. Ωστόσο, αρκετοί μελετητές, κυρίως από την σκοπιά του αυτόνομου μαρξισμού, διαπιστώνοντας τη μονιμότητα της πρωταρχικής συσσώρευσης μέσω του διαρκή και συστατικού χαρακτήρα του διαχωρισμού των παραγωγών από τα μέσα παραγωγής και αναπαραγωγής, αντιμετωπίζουν τις περιφράξεις ως μια διαρκή διαδικασία, η έκβαση της οποίας κρίνεται από τους κοινωνικούς και ταξικούς ανταγωνισμούς. Οι αυτόνομοι μαρξιστές, μελετώντας τα νέα πεδία και σφαίρες επέκτασης του κεφαλαίου με την άνοδο του νεοφιλελευθερισμού, ιδίως από τη δεκαετία του ’70 και μετά, αναγνωρίζουν πέρα από τις κλασικές περιφράξεις και τις αποκαλούμενες “νέες περιφράξεις” τόσο στην ύλη σφαίρα (περιφράξεις σε πολιτισμικά κοινά, internet, λογισμικό, ηλεκτρομαγνητικό φάσμα, χρηματοπιστωτικό σύστημα, χρήος), όσο και στις περιφράξεις γης ιθαγενών πληθυσμών, στον έλεγχο των γονιδίων (γενετική ιατρική, βιοτεχνολογία), στην έμφυλη καταπίεση (humantrafficking) κ.α..

Anticommons:

Ο όρος “αντικοινά” (anticommons) αναφέρεται κυρίως στις νεοφιλελεύθερες προσεγγίσεις και τίθεται σε αντιδιαστολή με τα “κοινά” (commons). Στα “αντικοινά”, πολλαπλοί ιδιοκτήτες κατέχουν αποκλειστικά δικαιώματα χρήσης και ταυτόχρονα κατέχουν δικαιώματα αποκλεισμού άλλων ατόμων ή χρηστών από τη χρήση των πόρων, π.χ. στις περιφραγμένες κοινότητες (gated-communities) οι κάτοικοί τους (συνήθως από υψηλά οικονομικά στρώματα) αποκλείουν άλλα άτομα (others) από την πρόσβαση στον περιφραγμένο χώρο. Το σύμπτωμα των “αντικοινών” ελλοχεύει ως πιθανός κίνδυνος και στις χειραφετητικές κοινότητες των “commonsers”. Ο κίνδυνος είναι ορατός όταν οι “commonsers” εξαιρούν άλλους από το κοινωνικό τους περιβάλλον και χτίζουν οάσεις, οχυρά ή θύλακες “ελευθερίας”, στις οποίες αποκλείουν την πρόσβαση σε μη μέλη και ταυτόχρονα και οι ίδιοι αυτοεγκλωβίζονται εντός του ιδιότυπου “ασύλου” του “θύλακα-κομμούνιας” και αποκόπτονται από την εξωτερική κοινωνική πραγματικότητα. Επομένως, τα “αντικοινά” σχετίζονται άμεσα με τον διπλό χαρακτήρα του όρου “enclosure”, την “περίφραξη” και τον “εγκλεισμό”.

Παράρτημα II.

Περί περιφράξεων της γνώσης

Η ιδιοκτησία της γνώσης-πνευματική ιδιοκτησία- συνοδεύεται παραδοσιακά από μεγάλη δύναμη για αυτούς που την κατέχουν. Η γνώση, μέσα στην ιστορία του δυτικού κόσμου, ποτέ δεν ήταν ελεύθερη και προσβάσιμη για όλους. Από τα μοναστήρια της αναγέννησης μέχρι τις σημερινές πατέντες των μεγάλων εταιρειών, ή ακόμη και τις βιβλιοθήκες των πανεπιστημίων, πάντα κάποιος ή κάποιοι είχαν και έχουν αποκλειστικό δικαίωμα σε αυτή και στα οφέλη που συνεπάγεται. Ταυτόχρονα όμως, ποτέ δεν ήταν δυνατό, η γνώση να αφαιρεθεί τελείως από την κοινωνία που την παρήγαγε και να εμπορευματοποιηθεί πλήρως, γεγονός που αποδεικνύεται από το πλήθος κοινών πνευματικής δημιουργίας. Οι συσχετισμοί αυτοί, μεταξύ των μονοπωλίων της γνώσης και των πνευματικών κοινών αποκτούν μεγάλη σημασία, ειδικά στη σημερινή εποχή και τελικά φαίνονται κρίσιμοι για κάθε τομέα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Για να κατανοήσουμε όμως τι συμβαίνει με την ιδιοκτησία της γνώσης, θα πρέπει να δούμε, την ιστορία της και τους νόμους που την πλαισιώνουν.

Σύμφωνα με τα προηγούμενα, κρίνεται σκόπιμη η αναφορά στην πνευματική ιδιοκτησία και στα δικαιώματα των δημιουργών στα έργα τους, όπως αυτά ορίζονται από τη νομοθεσία σήμερα. Παρατίθενται, εν συντομία, οι διάφοροι τύποι πνευματικών δικαιωμάτων και γίνεται μια ιστορική ανασκόπηση στις μορφές που ακολούθησε το σχετικό με αυτά νομικό πλαίσιο. Τελικά θα καταλήξουμε σε ειδικές άδειες οι οποίες αντιτίθενται στην απόλυτη ατομική ιδιοκτησία στα πνευματικά έργα και έχουν δημιουργηθεί για να διευκολυνθεί η ελεύθερη διάδοση της γνώσης και να αποφευχθεί ο περιορισμός των πληροφοριών.

1.1

Τα πνευματικά δικαιώματα, όπως ορίζονται από τη νομοθεσία

Πνευματική ιδιοκτησία ή πνευματικά δικαιώματα, ονομάζονται τα αποκλειστικά δικαιώματα των πνευματικών δημιουργών στο έργο τους. Παραχωρούνται από το νόμο για ορισμένο χρόνο, για να απαγορεύσουν σε τρίτους τη χρήση των έργων χωρίς την άδεια του δημιουργού. Τα πνευματικά δικαιώματα υφίστανται σε έργα όπως αυτά της λογοτεχνίας, της τέχνης, σε βιβλία, θέατρο, ζωγραφική, γλυπτική, φωτογραφία, αρχιτεκτονική, αλλά και σε άλλα, πιο σύγχρονα που δημιουργήσαν οι νέες τεχνολογίες, όπως το λογισμικό ή οι βάσεις δεδομένων (database). Στα πνευματικά δικαιώματα περιλαμβάνεται το δικαίωμα της εκμετάλλευσης του έργου, δηλαδή το περιουσιακό δικαίωμα, αλλά και το δικαίωμα της προστασίας του προσωπικού δεσμού του δημιουργού προς το έργο του, δηλαδή το ηθικό δικαίωμα. Το πνευματικό δικαίωμα αποκτάται αυτοδικαίως από το δημιουργό, χωρίς να απαιτείται αίτηση από τον ίδιο, ή καταχώρηση του έργου του σε κάποια υπηρεσία.

Όσον αφορά το λόγο ύπαρξης των πνευματικών δικαιωμάτων, δύο είναι οι κυρίαρχες θεωρίες που έχουν διατυπωθεί. Η πρώτη φαίνεται να δίνει μια ανθρωπιστική – ιδεαλιστική δικαιολόγηση στην ύπαρξη τους ενώ η δεύτερη στηρίζεται σε μία ωφελμιστική θεώρηση για αυτά.

Σύμφωνα με την πρώτη θεωρία, ο δημιουργός συνδέεται ψυχικά με το δημιούργημά του. Ο δεσμός αυτός είναι αναπαλλοτρίωτος και ο νόμος οφείλει να τον αναγνωρίσει. Η θεωρία αυτή, αναφέρεται στο (μοναχικό) δημιουργό, ο οποίος είναι φυσικό πρόσωπο πάντα, δημιουργεί για

βιοποριστικούς λόγους και έχει τη δυνατότητα να εκμεταλλεύεται το έργο του κατ' αποκλειστικότητα. Ο δημιουργός, αναθέτει σε κάποιους την οικονομική εκμετάλλευση του έργου του (εκδότες, παραγωγούς, κλπ.), καθώς εξαρτάται από αυτούς και είναι αναγκαίοι για την επιβίωσή του. Για την προστασία του δημιουργού από αυτούς, υπάρχουν νομοθετικές ρυθμίσεις, οι οποίες δεν του επιτρέπουν σε καμία περίπτωση, ακόμη κι αν το επιθυμεί, να μεταβιβάσει όλα του τα δικαιώματα, ενώ έχει πάντα αξίωση σε εύλογη αμοιβή. Το δικαίωμα της πνευματικής ιδιοκτησίας θεωρείται ταυτόχρονα και μέσο προώθησης της πολιτιστικής δημιουργίας. Ιδιαίτερο βάρος δίνεται σε έργα κατ' εξοχήν πνευματικά και προϋπόθεση προστασίας αποτελεί το δημιουργικό ύψος του έργου. Χαρακτηριστική, στην ανθρωπιστική αυτή δικαιολόγηση, είναι και η ορολογία η οποία εστιάζει στο δημιουργό (Droit d' auteur, Urheberrecht). Τέλος, όσον αφορά το χρόνο παραχώρησης των πνευματικών δικαιωμάτων, η διάρκειά τους δε συνδέεται με τη ζωή του έργου, αλλά με του δημιουργού.

Η δεύτερη θεωρία επικεντρώνεται στην ωφελμιστική διάσταση των πνευματικών δικαιωμάτων και σύμφωνα με αυτή δικαιολογεί την ύπαρξή τους. Υποστηρίζει πως η χορήγηση ενός αποκλειστικού δικαιώματος λειτουργεί ως κίνητρο για τη δημιουργία καινοτομιών, καθώς μέσω της αποκλειστικής εκμετάλλευσης του έργου του, και με στόχο το οικονομικό όφελος, ο δημιουργός οδηγείται στην παραγωγή πρωτότυπων έργων που ωφελούν τελικά το κοινωνικό σύνολο. Η οπτική αυτή, εστιάζει κυρίως στην οικονομική σκοπιά

Βασικές έννοιες

Δημιουργός: Ορίζεται το υποκείμενο του δικαιώματος της πνευματικής ιδιοκτησίας. Στο ευρωπαϊκό σύστημα (και στο ελληνικό) ο δημιουργός είναι μόνο φυσικό πρόσωπο. Στο αμερικάνικο δίκαιο ο δημιουργός μπορεί να είναι και νομικό πρόσωπο, το οποίο έχει επενδύσει οικονομικά στη δημιουργία ενός έργου.

Έργο – Δημιούργημα: Τα πνευματικά δικαιώματα προστατεύουν έργα. Το έργο υφίσταται από τη στιγμή της εξωτερίκευσης και δεν προστατεύεται ως ιδέα στο μυαλό του δημιουργού.

Πρωτοτυπία: Το δίκαιο των πνευματικών δικαιωμάτων προστατεύει μόνο πρωτότυπα έργα. Στο σύστημα του copyright, πρωτότυπο θεωρείται οποιοδήποτε έργο δεν είναι αντιγραφή από κάποιο άλλο και προϋποθέτει κάποια ελάχιστη εργασία ή επένδυση (sweat of the brow). Στο σύστημα droit d' auteur, αντιθέτως, απαιτείται το δημιούργημα να είναι έκφραση της προσωπικότητας του δημιουργού.

της δημιουργίας, έτσι ώστε να προστατεύει εξίσου τον επενδυτή διαφόρων παραγωγικών δραστηριοτήτων (εκδότες, παραγωγούς, κλπ.) Με αυτόν τον τρόπο, μπορεί να θεωρηθεί δημιουργός και κάποιο νομικό πρόσωπο, το οποίο επενδύει και συντονίζει την παραγωγική δραστηριότητα. Στην περίπτωση αυτή, τα δικαιώματα του δημιουργού είναι ελεύθερα μεταβιβάσιμα, καθώς και όλα τα άλλα περιουσιακά δικαιώματα. Σύμφωνα με αυτή τη θεώρηση, προϋπόθεση προστασίας δεν αποτελεί τόσο η πρωτοτυπία του έργου, όσο η επένδυση και η εργασία πάνω σε αυτό (sweat of the brow). Ακόμα, στόχος της προστασίας αυτής δεν είναι η διατήρηση του δεσμού δημιουργού – δημιουργήματος, αλλά κυρίως η προστασία της καινοτομίας από αντιγραφές που εκμεταλλεύονται το εκάστοτε έργο χωρίς αντάλλαγμα.

Το δίκαιο στις χώρες της Γαλλίας, της Γερμανίας και της Ελλάδας έχει διαμορφωθεί σύμφωνα με την πρώτη θεωρία, και γενικότερα η αντίληψη αυτή έχει επικρατήσει στην ηπειρωτική Ευρώπη, ενώ η δεύτερη θεωρία κυριαρχεί στις Αγγλοσαξονικές χώρες κυρίως και αποτελεί τη βάση για τη διαμόρφωση του αμερικάνικου δικαίου.

Το περιεχόμενο του δικαιώματος, στο ηπειρωτικό ευρωπαϊκό σύστημα και στο ελληνικό δίκαιο, χωρίζεται σε δύο επιμέρους δικαιώματα, το περιουσιακό και το ηθικό.

Το πρώτο αφορά την οικονομική εκμετάλλευση του έργου. Ο δημιουργός, σε αυτήν την περίπτωση, μέσω της απαγόρευσης μιας πράξης ή μιας μορφής εκμετάλλευσης έχει τη δυνατότητα να αποζητά αντίστοιχη αμοιβή γι' αυτή. Στο περιουσιακό δικαίωμα περιλαμβάνονται και κάποιες επιμέρους εξουσίες, όπως η εγγραφή, η αναπαραγωγή, η δημιουργία παράγωγου έργου, η διανομή, η εκμίσθωση και ο δημόσιος δανεισμός, η δημόσια εκτέλεση και η παρουσίαση και η ραδιοτηλεοπτική μετάδοση. Στο συγκεκριμένο σημείο αξίζει να αναφερθεί και το δικαίωμα παρακολούθησης, το οποίο σχετίζεται με το περιουσιακό δικαίωμα και αφορά, ιδιαίτερα στα εικαστικά έργα, το δημιουργό και τους κληρονόμους του. Αναφέρεται στα έργα που πωλούνται σε δημόσιο πλειστηριασμό ή από κάποιον έμπορο έργων τέχνης, δίνοντας στο δημιουργό το 5% επί του αντιτίμου του έργου

του. Αποτελεί μια προσπάθεια εξομάλυνσης των αδικιών της αγοράς, δίνοντας έτσι στο δημιουργό το μερίδιο που του αναλογεί, όταν έχει αυξηθεί η αξία του, από αυτή που αρχικά ο ίδιος το είχε πουλήσει.

Το ηθικό δικαίωμα βασίζεται στην ανθρωπιστική αντίληψη για τα πνευματικά δικαιώματα, και η βασική του αρχή είναι πως ο δημιουργός έχει έναν ιδιαίτερο δεσμό με το έργο του, εκτός από το δικαίωμα της οικονομικής του εκμετάλλευσης, καθώς το έργο αποτελεί μια έκφραση της προσωπικότητάς του. Το ηθικό δικαίωμα είναι αμεταβίβαστο, σε αντίθεση με το περιουσιακό και ο δημιουργός δε μπορεί να παραιτηθεί από αυτό, ενώ ταυτόχρονα είναι και μη εξαγοράσιμο. Επιμέρους εξουσίες που περιλαμβάνονται σε αυτό είναι η δημοσίευση, η πατρότητα, η ακεραιότητα του έργου, η προσπέλαση στο έργο και η μετάνοια.

Η σχετική με τα πνευματικά δικαιώματα εθνική και διεθνής νομοθεσία προβλέπει, πέρα από αυτά και μια σειρά δικαιωμάτων για κλάδους και δραστηριότητες που σχετίζονται με την πνευματική ιδιοκτησία. Οι δραστηριότητες αυτές δε θεωρούνται καινοτόμες-, αλλά ούτε αμελητέες ώστε να μείνουν απροστάτευτες. Προβλέπονται, έτσι, από το νόμο, τα συγγενικά δικαιώματα για αυτές, τα οποία έχουν μικρότερη διάρκεια (πενήντα χρόνια) και έκταση από την πνευματική ιδιοκτησία, ενώ επίσης δε συνδέονται με τη ζωή του κατόχου τους, αλλά με τη δημοσίευση ή την παρουσίαση του προστατευόμενου έργου στο κοινό. Τα δικαιώματα αυτά, επιτρέπουν στους κατόχους τους να απαγορεύουν την αναπαραγωγή του έργου, τη διάθεση του στο κοινό, τη ραδιοτηλεοπτική μετάδοση και άλλα. Ένα παράδειγμα συγγενικών δικαιωμάτων συναντάται στους ερμηνευτές – εκτελεστές καλλιτέχνες (ηθοποιούς, τραγουδιστές) για τις ερμηνείες – εκτελέσεις τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση μόνο, το συγγενικό αυτό δικαίωμα περιλαμβάνει, εκτός του περιουσιακού, και κάποιο περιορισμένο ηθικό δικαίωμα. Τέλος, συγγενικό δικαίωμα αναγνωρίζεται και στους παραγωγούς υλικών φορέων (CD, DVD, κλπ.), στους ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς για το πρόγραμμά τους, στους εκδότες και στους δημιουργούς βάσεων δεδομένων.

1.2

Σύντομη επισκόπηση της ιστορίας των πνευματικών δικαιωμάτων

Η ιστορία της έννοιας της πνευματικής ιδιοκτησίας και του εκάστοτε δικαίου που την ακολουθούσε, από τη “γέννησή” της μέχρι και σήμερα, μπορεί να ειπωθεί ως μια ιστορία περιφράξεων του αγαθού της γνώσης. Αν και πρόκειται για ένα κατεξοχήν συλλογικό αγαθό, η πρόσβαση σε αυτό ποτέ δεν ήταν ελεύθερη για όλους. Σε κάθε εποχή, οι συγκρούσεις διαφορετικών συμφερόντων καθόριζαν το ποιος κατείχε αυτό το αγαθό και ποιού, αλλά και με ποιους τρόπους είχαν πρόσβαση σε αυτό. Οι αντιλήψεις σχετικά με την πνευματική ιδιοκτησία, καθώς και οι νόμοι που τις ακολουθούσαν ή τις επέβαλαν επηρεάζονταν κάθε φορά από τις εξελίξεις στην τεχνική, δηλαδή την τεχνολογία, καθώς και τους οικονομικούς και κοινωνικούς συσχετισμούς. Στη συνέχεια παρουσιάζεται συνοπτικά ο ρόλος που έπαιξαν αυτοί οι συσχετισμοί στις διάφορες φάσεις εξέλιξης της έννοιας της πνευματικής ιδιοκτησίας και της νομικής της αποτύπωσης, των πνευματικών δικαιωμάτων.

Η νομοθεσία και γενικά το δίκαιο, το σχετικό με τα πνευματικά δικαιώματα, ακολούθησε την εξέλιξη της τεχνολογίας. Χαρακτηριστικό είναι, ότι η πνευματική ιδιοκτησία πρωτοεμφανίζεται ιστορικά με την ανακάλυψη της τυπογραφίας, μιας ανακάλυψης επαναστατικής, που άλλαξε ριζικά τον τρόπο μετάδοσης της γνώσης, επιτρέποντας για πρώτη φορά τη μαζική παραγωγή βιβλίων. Μέχρι τότε δεν είχε προκύψει η ανάγκη για διευθετήσεις σε σχέση με τα διάφορα έργα, όπως τα χειρόγραφα, αφού η γνώση ήταν αποκλειστικό κτήμα των μοναστηριών, όπου γινόταν και η

αντιγραφή των βιβλίων. Στην Ιταλία λοιπόν, και συγκεκριμένα το 1469 στη Βενετία, τοποθετείται η πρώτη γνωστή καταγραφή τυπογραφικών προνομίων στην Ευρώπη. Πρόκειται για την απόδοση εμπορικού μονοπωλίου στην τυπογραφία σε ένα μόνο άτομο για τη διάρκεια των πέντε ετών. Αυτό, σίγουρα δεν αποτελεί ένα ολοκληρωμένο νομικό σύστημα για τη διαχείριση των θεμάτων που προέκυπταν από τη νέα τεχνολογία, φαίνεται όμως να είναι ένας πρώιμος νομικός μηχανισμός, ο πρώτος σε ένα αναδυόμενο σύστημα προνομίων εκτύπωσης. Στην πορεία, όπως είναι γνωστό, σε μία αναγεννησιακή Ιταλία όπου οι συντεχνίες αποκτούν όλο και περισσότερη δύναμη και συνεπώς προνόμια, η συντεχνία των τυπογράφων δεν αποτελεί εξαίρεση και αποκτά μονοπωλιακά τυπογραφικά δικαιώματα. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί και το παράδειγμα της Αγγλίας, όπου στα μέσα του 16ου αιώνα αρχίζει να ασκείται έλεγχος στην αναπαραγωγή των λογοτεχνικών έργων, με τους εκδότες (γνωστούς τότε ως χαρτοπώλες) να αποκτούν τα έργα των συγγραφέων και να οργανώνουν το τύπωμα και τις πωλήσεις. Η συντεχνία τους δημιουργήθηκε το 1556, με τη συνεργασία του Αγγλικού Στέμματος, με σκοπό τον πλήρη έλεγχο της διανομής των βιβλίων από αυτούς. Έτσι, τους δόθηκε το δικαίωμα να καταγράφουν τα νόμιμα τυπωμένα βιβλία, δικαίωμα που ακολουθήθηκε από την πρώτη άδεια κατάσχεσης των κλεψίτυπων αντιγράφων. Τα προνόμια αυτά, αποτελούν πρόδρομο της νομοθεσίας για την προστασία της πνευματικής ιδιοκτησίας και είναι σημαντικό

να τονιστεί ότι στην ουσία τους αποτελούν προστασία επαγγελματικών συμφερόντων, κάτι που δε συναντάται μόνο σε εκείνη την εποχή, αλλά μέχρι και σήμερα.

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα ψηφίζονται και εφαρμόζονται οι πρώτες νομοθετικές ρυθμίσεις για την πνευματική ιδιοκτησία (Αγγλικό Copyright Act 1709, Γαλλική Νομοθεσία με τα Le Chapelier 1791 και Lanakal 1793, Νόμος των ΗΠΑ 1790). Τον αιώνα αυτό βλέπουμε μια διαφορετική, ανθρωπιστική πλέον, προσέγγιση και αντιμετώπιση της πνευματικής ιδιοκτησίας, με το δημιουργό να αποτελεί το πρόσωπο που καλείται να προστατέψει ο νόμος. Ήδη το 1710, στην Αγγλία, η Βασίλισσα Άννα έδωσε με νόμο στους συγγραφείς «αποκλειστικό δικαίωμα και ελευθερία της εκτύπωσης τέτοιων βιβλίων για το διάστημα των 21 χρόνων». Για πρώτη φορά, εκεί που το βάρος του νόμου ήταν υπέρ των επιχειρηματιών, το καταστατικό της Βασίλισσας Άννας υποστήριξε «την ενθάρρυνση των μορφωμένων ανδρών, να συνθέτουν και να γράφουν χρήσιμα βιβλία». Αυτή η προσέγγιση ενισχύθηκε σε όλη τη διάρκεια αυτού του αιώνα, με το Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση, που μεταξύ άλλων, οδήγησαν στη διεκδίκηση των ατομικών δικαιωμάτων, ενώ ύμνησαν την ανθρώπινη διάνοια και δημιουργικότητα. Η βαθιά πίστη στην ανθρώπινη πρόοδο ενίσχυσε το θαυμασμό στο πρόσωπο του δημιουργού, καθώς και τις προσδοκίες από αυτόν. Όλα αυτά είχαν σαν αποτέλεσμα να καθιερωθεί σαν αντίληψη ότι ο δημιουργός έχει το αποκλειστικό και αναφαίρετο δικαίωμα στο έργο του, αντίληψη η οποία στη συνέχεια κατοχυρώθηκε και νομικά, προστατεύοντάς τον και ορίζοντάς τον ως ιδιοκτήτη της πνευματικής του εργασίας.

Κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα οι αλλαγές που ήρθαν με τη βιομηχανική επανάσταση δημιούργησαν νέα ανάγκη προσαρμογής της πνευματικής ιδιοκτησίας. Η μαζικότητα της παραγωγής αντικειμένων που χρίζουν προστασίας, αλλά και η διευκόλυνση της μεταφοράς και της κυκλοφορίας τους, λόγω της εφεύρεσης της ατμομηχανής, έξω από τα σύνορα των κρατών δημιουργούν νέες συνθήκες. Έτσι, τα κράτη επιζητούν την ενίσχυση της προστασίας των δικαιωμάτων σε διεθνές επίπεδο, ενώ παράλληλα το εύρος του όρου της πνευματικής ιδιοκτησίας, σταδιακά αυξάνεται για να συμπεριλάβει θεατρικά, καλλιτεχνικά και μουσικά έργα.

Η πιο σημαντική νομοθετική ρύθμιση έρχεται με τη Σύμβαση της Βέρνης, το 1886, όπου γίνεται συγχώνευση των νόμων περί πνευματικής ιδιοκτησίας, για να επιτευχθεί συνεργασία μεταξύ των εθνών. Σημαντική τροποποίησή της έγινε, το 1908 καθορίζοντας ότι τα πνευματικά δικαιώματα δε χρειάζεται να καταγραφούν, όπως οι πατέντες, αλλά υπάρχουν αυτόματα από τη στιγμή της δημιουργίας του έργου και διαρκούν για τη ζωή του συντάκτη-δημιουργού συν 50 χρόνια (ο αριθμός των χρόνων διαφέρει από χώρα σε χώρα: πχ στην Ελλάδα είναι 70). Η σύμβαση αυτή, με προσθήκες και τροποποιήσεις, καθορίζει μέχρι και σήμερα τον βασικό άξονα πάνω στον οποίο κινούνται οι εθνικές νομοθεσίες για το ζήτημα της πνευματικής ιδιοκτησίας.

Οι διαρκείς εξελίξεις στην τεχνική, η ανάπτυξη νέων τομέων στο πεδίο της γνώσης και των τεχνών και η όλο και ευρύτερη κυκλοφορία των προϊόντων, οδήγησαν στη ραγδαία αύξηση της οικονομικής σημασίας των πνευματικών παραγώγων. Έτσι, τον 20ο αιώνα, έγινε εμφανές ότι η ενασχόληση με τα προϊόντα αυτά μπορεί να είναι πολύ επικερδής, όχι τόσο για τον καλλιτέχνη, αλλά για τις διάφορες εταιρείες που έπαιζαν το ρόλο του «μεσάζοντα». Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, η νομοθεσία προσφέρει στις εταιρείες αυτές, τη δυνατότητα να μεγεθύνουν τα κέρδη τους. Αυτές γιγαντώνονται, αποκτούν ισχύ και πλέον έχουν τη ικανότητα να επηρεάζουν τη νομοθεσία και να την κατευθύνουν στην ενίσχυση των προνομίων τους. Η κατάσταση αυτή μπορεί να αναγνωσθεί ήδη στους νόμους του 1911, με τους οποίους διευρύνεται περαιτέρω το πεδίο εφαρμογής της πνευματικής ιδιοκτησίας, ώστε να αποτρέπει μη εξουσιοδοτημένη αναπαραγωγή των ηχογραφήσεων. Το δικαίωμα αυτό ωστόσο δε δόθηκε ούτε στο δημιουργό της ηχογραφημένης δουλειάς, ούτε στον εκτελεστή καλλιτέχνη, αλλά στην επιχείρηση που παρήγαγε το ηχογραφημένο έργο. Αυτή η διεύρυνση των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας σε παράγωγα έργα και η προστασία των επιχειρηματιών θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνετέλεσε εν μέρει στην ανάπτυξη σε μέγεθος και ισχύ των εταιρειών των media. Η εμπορική τους δύναμη τους επέτρεψε να φέρουν αλλαγές στη νομοθεσία, όχι για την ενίσχυση της δημιουργικότητας, αλλά για προστασία των δικών τους συμφερόντων (σε αντίθεση με τη νομοθεσία του 1710 στην Αγγλία

που είδαμε προηγουμένως). Το 1956 έγινε και άλλη διεύρυνση που περιελάμβανε τα κινηματογραφικά έργα, τις αναμεταδόσεις και πιο πρόσφατα το λογισμικό. Σημαντικό κρίνεται το γεγονός ότι οι αλλαγές που περιγράφηκαν έδειξαν ότι η νομοθεσία ήταν αρκετά ευέλικτη, ώστε να προστατεύει και τη δουλειά που παρήγαγαν οι νέες τεχνολογίες. Το βασικότερο όμως που αναγνωρίζουμε μέσα σε αυτό τον αιώνα είναι η ενίσχυση της σύνδεσης της πνευματικής ιδιοκτησίας με το εμπόριο και γενικά η αύξηση της οικονομικής της σημασίας.

Αυτή η ενίσχυση της σύνδεσης της πνευματικής ιδιοκτησίας με το παγκόσμιο εμπόριο, που έλαβε χώρο στα τέλη του 20ου αιώνα και κυρίως η ψηφιακή επανάσταση που δημιούργησε πρωτόγνωρες συνθήκες (και) στον τομέα αυτό, αποτυπώνεται σε νέες διακρατικές συμφωνίες και σε παρεμβάσεις διεθνών ομάδων που ασχολούνται με το ζήτημα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η WIPO (World Intellectual Property Organisation), ένας οργανισμός που ιδρύθηκε το 1967, αποτελείται από 186 κράτη μέλη και θέτει ως στόχο τη διεθνή εναρμόνιση των πνευματικών δικαιωμάτων, προσπαθώντας να διευθετήσει μέσω διεθνών θεσμικών πλαισίων, τα προβλήματα που δημιουργεί η ψηφιακή τεχνολογία. Ακόμη πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα των νέων συνθηκών και των τρόπων διαχείρισης τους, αποτελεί η συμφωνία TRIPS (Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) δηλαδή η συμφωνία για τα δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας σε θέματα σχετικά με τον τομέα του εμπορίου. Αναφέρεται ρητά ότι σκοπός της είναι ο περιορισμός των στρεβλώσεων και των εμποδίων για το διεθνές εμπόριο, παράλληλα με την ανάγκη προώθησης αποτελεσματικής και επαρκούς προστασίας των δικαιωμάτων. Αξίζει να σημειωθεί ότι αν και πολλές από τις διατάξεις της αποτελούν επανάληψη των ρυθμίσεων της Σύμβασης της Βέρνης, δεν προβλέπεται προστασία του ηθικού δικαιώματος του δημιουργού. Γίνεται εμφανές ότι η φιλοσοφία της συνθήκης αυτής είναι τελείως διαφορετική από αυτή της Σύμβασης της Βέρνης, αφού έχει ως επίκεντρο την προστασία της ελευθερίας του διεθνούς εμπορίου και όχι το δημιουργό.

Οι τελευταίες αυτές εξελίξεις που έφεραν οι νέες συνθήκες σε παγκόσμιο επίπεδο, μαζί με την όλο και πιο επικερδή εμπορευματοποίηση της πνευματικής ιδιοκτησίας, την κατέστησαν αντικείμενο

διεκδίκησης μεγάλων εταιρειών, ενώ σταδιακά περιορίζονται τα δικαιώματα των δημιουργών. Το γεγονός αυτό σε συνδυασμό με τις νέες δυνατότητες για τους χρήστες και τους δημιουργούς έργων, δημιουργούν συνεχώς νέα πεδία συγκρούσεων και εν τέλει οδηγούν σε έντονες κριτικές και αμφισβητήσεις της έννοιας των πνευματικών δικαιωμάτων, όπως έχει καθιερωθεί. Τις εξελίξεις αυτές βλέπουμε αναλυτικότερα στον κυρίως κορμό της εργασίας μας.

Από τη σύντομη αυτή ανασκόπηση, λοιπόν, παρατηρείται μια συνεχής προσπάθεια για περίφραξη τόσο της γνώσης όσο και των τρόπων και μέσων μετάδοσής της, μέσα από τα εκάστοτε νομικά πλαίσια που ακολουθούσαν τις τεχνολογικές εξελίξεις. Οι περιφράξεις αυτές συνάντησαν αντιστάσεις και κριτικές από πολλές μεριές και με διάφορους τρόπους. Ως μια μορφή αυτών, προέκυψε και η δημιουργία ειδικών αδειών, των Creative Commons. Πρόκειται για ένα σύνολο διαφορετικών αδειών από τις οποίες μπορεί ο δημιουργός να επιλέξει για την μετάδοση του έργου του, ανάλογα με τον τρόπο που επιθυμεί ο ίδιος να το διαδώσει. Οι άδειες αυτές προσφέρουν στο δημιουργό τη δυνατότητα να αποφασίσει για τις ελευθερίες που παραχωρούνται στο χρήστη για τη μετατροπή του έργου και τους όρους που θα πρέπει να ακολουθήσει για την περαιτέρω διάδοσή του. Στη συνέχεια θα δούμε τις άδειες αυτές πιο αναλυτικά.

1.3

Άδειες creative commons

Το Creative Commons είναι ένας μη κερδοσκοπικός οργανισμός που ιδρύθηκε το 2001, ο οποίος δίνει την επιλογή στον εκάστοτε δημιουργό να διατηρήσει κάποια από τα δικαιώματα του έργου του και να παραμερίσει κάποια άλλα (“some rights reserved”), αλλά ακόμα, αν ο ίδιος το επιθυμεί, να παραιτηθεί από κάθε δικαίωμα (διανοητικής ιδιοκτησίας) που έχει στο έργο του (“no rights reserved”), χορηγώντας τα στο κοινό. Η οργάνωση αυτή, μέσω των αδειών Creative Commons που έχει εκδώσει, διευκολύνει τη διαδικασία κατοχύρωσης των επιθυμητών δικαιωμάτων από το δημιουργό, καθώς και τη διάδοση, την επανάχρηση αλλά και την τροποποίηση των πνευματικών έργων από άλλους δημιουργούς προς όφελός τους, στηριζόμενοι σε αυτά και διανέμοντάς τα νόμιμα, με τη χρήση της κατάλληλης κάθε φορά άδειας. Οι άδειες αυτές προσφέρονται δωρεάν σε όσους θέλουν να τις χρησιμοποιήσουν (μέσω του ιστοχώρου των creative commons), δίνοντάς τους με αυτό τον τρόπο τη δυνατότητα κάθε φορά να επιλέγουν την αντίστοιχη άδεια που επιθυμούν, αλλά και τις ελευθερίες που θα παρέχονται στο κοινό, όταν δημοσιεύουν το έργο τους στο Διαδίκτυο.

Οι υποστηρικτές και οι χρήστες των αδειών είναι πολλοί, καθώς μέσω αυτών απολαμβάνουν τα οφέλη που, με την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων όπως έχει καθιερωθεί, στερούνταν. Από την πλευρά των δημιουργών, έχει παρατηρηθεί ότι η απόλυτη προστασία των δικαιωμάτων της πνευματικής δημιουργίας αποτρέπει τελικά την ευρεία διάδοση των έργων τους,

και συνεπώς την αναγνώριση που αυτοί ίσως επιθυμούν. Ταυτόχρονα, οι διάφοροι επιχειρηματίες και καλλιτέχνες φαίνεται να επενδύουν όλο και περισσότερο σε καινοτόμες και δημιουργικές ιδέες, παρά να προσπαθούν να καρπωθούν, πλέον, τα οφέλη από την προστασία των πνευματικών δικαιωμάτων στα έργα. Τέλος, πολλοί είναι και αυτοί που απλώς επιθυμούν να συνεισφέρουν και να παίρνουν μέρος στη διαδικασία της μετάδοσης της γνώσης και της δημιουργίας προς όφελος της κοινωνίας, χωρίς τους πολλούς περιορισμούς που θέτει η λογική της προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων. Οι παραπάνω προσεγγίσεις, λοιπόν, για διαφορετικούς λόγους η κάθε μία, αναδεικνύουν την ανάγκη χορήγησης ευέλικτων αδειών ψηφιακής χρήσης των έργων, καθώς και νέων επιχειρηματικών μοντέλων.

Όταν ο δημιουργός καλείται να αποφασίσει για την επιλογή της άδειας χρήσης στο έργο του, θα πρέπει να λάβει υπόψη του, αρχικά, τέσσερις βασικούς όρους, σύμφωνα με τον κατάλληλο συνδυασμό των οποίων, θα επιτευχθεί η επιθυμητή άδεια. Ο πρώτος αφορά την αναφορά του δημιουργού από το χρήστη, ο δεύτερος την πιθανή εμπορική χρήση του έργου, ο τρίτος την ενδεχόμενη τροποποίηση του δημοσιευμένου αυτού έργου και στην περίπτωση της τροποποίησής του, υπάρχει και ο τέταρτος όρος, ο οποίος αναφέρεται στη διατήρηση ή και όχι της ίδιας άδειας χρήσης στο τροποποιημένο έργο. Ο πίνακας που ακολουθεί είναι εξηγηματικός για τον κάθε όρο.

Συντόμευση	Όρος	Χρήση	
	by	attribution	Απαιτείται η αναφορά του δημιουργού ή του χορηγού της άδειας
	nc	noncommercial	Απαγορεύεται η χρήση για εμπορικούς σκοπούς
	nd	no derivative works	Δεν επιτρέπεται να αλλοιωθεί και να τροποποιηθεί το έργο ή να δημιουργηθεί κάτι βασισμένο σε αυτό
	sa	share alike	Αν τροποποιηθεί το έργο ή δημιουργηθεί κάτι βασισμένο σε αυτό, το νέο έργο θα μπορεί να διανεμηθεί με την ίδια ή παρόμοια άδεια

Οι συνήθεις χρησιμοποιούμενες άδειες χρήσης, ύστερα από το συνδυασμό των παραπάνω τεσσάρων όρων, και έπειτα από τον αλληλοαποκλεισμό ορισμένων (όπως για παράδειγμα οι άδειες που περιέχουν το συνδυασμό των όρων “nd” και “sa” δε μπορούν να υφίστανται, καθώς είναι αμοιβαία ασύμβατοι), αλλά και από το γεγονός ότι οι περισσότεροι χορηγοί αδειών ζητούν την άδεια με τον όρο της αναφοράς (“by”) είναι πλέον έξι:

	Αναφορά
	Αναφορά-παρόμοια διανομή
	Αναφορά-όχι παράγωγα έργα
	Αναφορά-μη εμπορική χρήση
	Αναφορά-μη εμπορική χρήση-παρόμοια διανομή
	Αναφορά-μη εμπορική χρήση-όχι παράγωγα έργα

Οι άδειες Creative Commons έχουν ως βάση τους το σχετικό με την πνευματική ιδιοκτησία (αγγλοσαξονικό) δίκαιο, καθώς μέσω αυτών δίνεται η δυνατότητα ελέγχου του τρόπου χρήσης των διάφορων εξουσιών που προκύπτουν από τα πνευματικά δικαιώματα. Τέτοιες εξουσίες, για παράδειγμα, αποτελούν η εξουσία εγγραφής και αναπαραγωγής, αυτή της δημιουργίας παράγωγων έργων ή χρήσης μερών του έργου, της διανομής και της οικονομικής εκμετάλλευσής του. Οι άδειες αυτές, τέλος, προσαρτώνται στο έργο και με αυτόν τον τρόπο επιτρέπουν σε οποιονδήποτε έρχεται σε επαφή με αυτό να ορίζει τη χρήση του, σύμφωνα πάντα με τους όρους της άδειας που περιέχονται σε αυτό.

Ανεξάρτητα από την άποψή μας για τα κοινά της πνευματικής δημιουργίας, παρατηρούμε ότι η ατομική ιδιοκτησία της γνώσης όπως εκφράστηκε από το σχετικό με αυτή δίκαιο, σήμερα φαντάζει παρωχημένη. Για πολλούς λόγους, αλλά κυρίως εξαιτίας των νέων τεχνολογιών, δε μπορεί πλέον να διατηρήσει την καθολική ισχύ στον κόσμο της πληροφορίας, της δημιουργίας και του πνεύματος, αλλά ούτε στις οικονομικές τους προεκτάσεις. Οι κριτικές σε αυτή όλο και αυξάνονται από διάφορες μεριές και θα περίμενε κανείς σήμερα να έχει ξεπεραστεί τελείως.

Στο σημείο αυτό δε θα παρουσιάσουμε την οπτική μας πάνω στο θέμα. Θα αρκεστούμε να αναπαράγουμε ενδεικτικά μια αρκετά παλαιότερη οπτική που είναι επίκαιρη μέχρι σήμερα και αποτελεί μια πλευρά της συνολικότερης συζήτησης γύρω από αυτό.

Στη βασική αντίρρηση του πρόεδρου των ΗΠΑ Τόμας Τζέφερσον περιγράφεται η αντινομία της “ιδιοκτησίας πάνω στις σκέψεις”. Σε επιστολή του στον Ισαάκ Μακ Πέρσον στις 13 Αυγούστου του 1813 γράφει:

“Η σταθερή ιδιοκτησία είναι δώρο του κοινωνικού νόμου, και ήρθε με κάποια καθυστέρηση, μέσα στην εξέλιξη της κοινωνίας. Θα ήταν λοιπόν παράξενο εάν μια ιδέα, μια δραστηριότητα της σκέψης κάποιου, θεωρούνταν, σαν “φυσικό δικαίωμα” αποκλειστική και σταθερή ιδιοκτησία του. Εάν η φύση έφτιαξε κάτι που να είναι το λιγότερο συμβατό από οτιδήποτε άλλο με την αποκλειστική ιδιοκτησία, αυτό είναι η δράση της σκέψης, αυτό που λέγεται ιδέα. Μια ιδέα μπορεί ένα άτομο να τη θεωρεί αποκλειστικά δική του για όσο καιρό την κρατάει για τον εαυτό του’ μόλις, όμως, την κοινοποιήσει, αυτή η ιδέα είναι προσιτή στον καθένα, και αυτός που την ακούει δεν μπορεί να κάνει κάτι για να μην τη δεχθεί. Όμως είναι χαρακτηριστικό της ιδέας πως όσοι κι αν την έχουν, κανένας δε χάνει κάτι απ’ αυτήν, γιατί ο καθένας μπορεί να την έχει ολόκληρη και να μην τη στερηθεί αυτός που την είχε αρχικά. Κάποιος που θα πάρει μια ιδέα από εμένα, δε θα μειώσει την ίδια ιδέα όπως την έχω εγώ’ όπως ακριβώς κάποιος που με διαφωτίζει δεν θα γίνει ο ίδιος πιο κουτός, πιο φτωχός στη σκέψη. Το γεγονός ότι οι ιδέες μπορούν ελεύθερα να διαδοθούν απ’ τη μια άκρη του κόσμου ως την άλλη, για την ηθική και υλική βελτίωση του ανθρώπου, δείχνει ότι σοφά σχεδιάστηκαν απ’ την φύση να είναι έτσι, σαν τη φωτιά, που μπορεί να επεκταθεί προς οποιαδήποτε μεριά χωρίς να χάσει την πυκνότητά της σε κανένα σημείο της, σαν τον αέρα που αναπνέουμε και μέσα του ζούμε σαν φυσικά όντα, χωρίς να είναι δυνατόν να έχουμε την αποκλειστικότητά του. Από φυσική άποψη, λοιπόν, οι εφευρέσεις δεν μπορούν να γίνουν αντικείμενο ατομικής ιδιοκτησίας.”

Βιβλιογραφία

Ala-Mutka Kristi, Punie Yves & Ferrari Anusca, 2009, *Review of learning in online networks and communities*, In: Cress U., Dimitrova V. & Specht M. (Eds.), European Communities, p. 350–364

Benkler Yochai, 2006, *The wealth of networks: how social production transforms markets and freedom*, Conn: Yale University Press, New Haven

Bently Lionel & Kretschmer Martin, (Eds.) 2008, *Primary Sources on Copyright (1450-1900)*, Arts and Humanities Research Council

Boal Ian A., Clark T. J., Matthews Joseph & Watts Michael (Retort), 2005, *Afflicted Powers: Capital and Spectacle in a New Age of War*, Verso, London

Boldrin Michele & Levine David K., 2010, *Against Intellectual Monopoly*, Cambridge University Press, Cambridge

Castells Manuel, 1980, *Πόλη και κοινωνικοί αγώνες*, μτφρ. Γιώργος Κόκκινος & Μαρία Παγκάλου, Αγώνας, Αθήνα

Castells Manuel, 2004, «Informationalism, Networks and the Network Society: a theoretical blueprint», text published in *The network society: a cross-cultural perspective*, MA: Edward Elgar, Northampton

Dahlman Carl J., 2008, *The Open Field System and Beyond: A property rights analysis of an economic institution*, Cambridge University Press, Cambridge

De Angelis Massimo, 2013, *Κοινά, περιφράξεις και κρίσεις*, (μτφρ. Παπάζογλου Σ., Τσαβδάρογλου Χ.), εκδόσεις των ξένων, Θεσσαλονίκη

Emergency Exit Collective, The, 2008, *The Great Eight Masters and the Six Billion Commoners*, May Day, Bristol

Ferguson James, 2006, *Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order*, Duke University Press, Durham

Fukuyama Francis, 1993, *Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος*, (μτφρ. Φακατσέλης Αχιλλέας, Α. Α. Λιβάνη, Αθήνα

Gonner Edward C. K., 1966, *Common Land and Inclosure*, 2nd ed, Cass, London

Hardt Michael, Negri Antonio, 2011, *Commonwealth*, Harvard University Press, United States

Harvey David, 2007, *Νεοφιλευθερισμός, ιστορία και παρόν*, Καστανιώτη, Αθήνα

- Harvey David, 2012, *Rebel Cities: From the right to the city to the urban revolution*, Verso, London
- Lefebvre Henri, 1991 [1974], *The Production of Space*, Blackwell, Oxford
- Lefebvre Henri, 2007, *Δικαίωμα στην πόλη: Χώρος και Πολιτική*, μτφρ. Παναγιώτης Τουρνικιώτης, Κουκκίδα, Αθήνα
- Linebaugh Peter, 2008, *The Magna Carta Manifesto: Liberties and Commons for All*, University of California Press, Berkeley
- Ostrom Elinor, 1990, *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, Cambridge
- Qualman Erik, 2009, *Socialnomics: How social media transforms the way we live and do business*, publ. by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken
- Reynolds Glenn, 2006, *An army of Davids: How markets and technology empower ordinary people to beat big media, big government and other Goliaths*, publ. by Nelson Thomas, Inc., Nashville
- Soja Edward W., 1989, *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso Press, London
- Stalder Felix, 2005, «Open Source Intelligence», an extract from the book *Word Matters: multi-cultural perspectives on information societies*, (coordinated by Alain Ambrosi, Valerie Peugeot & Daniel Pimienta), November 5, C & F Éditions
- Stalder Felix, 2010, «Digital Commons», In: *The Human Economy: A World Citizen's Guide*, Hart Keith, Laville Jean-Louis, Cattani Antonio David (eds), Polity Press, Cambridge, p. 313-324
- Αντωνοπούλου Έλενα, 2011, διπλωματική εργασία, *κοινό[ς]πλούτος_συλλογικήνοημοσύνη_συνεργατικόςσχεδιασμός*, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Ε.Μ.Π., Αρχιτεκτονική σχεδιασμός του χώρου, Κατεύθυνση Α': Σχεδιασμός Χώρος Πολιτισμός, Φεβρουάριος, επιβλέπων καθηγητής Παπαλεξόπουλος Δημήτρης
- Δούκα Άννα, 2011-12, ερευνητική εργασία, *Συλλογικός κήπος: έξοδος μέσα στην πόλη*, Πανεπιστήμιο Πατρών, τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, επιβλέπον καθηγητής Μπαμπασίκας Πέτρος
- Καρύδης Δημήτρης Ν., 2006, *Τα 7 βιβλία της πολεοδομίας*, Παπασωτηρίου, Αθήνα
- Καψή Αρχοντούλα, 2014, «Πληροφορία & Κοινωνικά Δίκτυα: Η ιστορία του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας ενάντια στην ιστορία της εξέλιξης του Παγκόσμιου Ιστού», Μαρία Κανελλοπούλου-Μπόττη & Ανδρέας Γιαννακουλόπουλος (επιμ.), *Ιστορία της Πληροφορίας: Από τον πάπυρο στο ηλεκτρονικό έγγραφο*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Σταυρίδης Σταύρος, 2002, *Από την πόλη οθόνη στην πόλη σκηνή*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα

Badiou Alain, 2008, «The communist hypothesis», *New Left Review* 49, January/ February, σ. 29–42

Bauwens Michel, 2009, «The emergence of open Design and open Manufacturing», *WE Magazine*, Vol. 02, p.38-45, <http://www.we-magazine.net>

Blomley Nicholas, 2007, «Making private property: Enclosure, common right and the work of hedges», *Rural History*, Vol. 18, Issue 1, p. 1–21

Blomley Nicholas, 2008a, «Enclosure, common right and the property of the poor», *Social and Legal Studies*, Vol. 17, p. 311–331

Blomley Nicholas, 2008b, «Making space for law», In K Cox, M. Low & J. Robinson (eds), *The Sage Handbook of Political Geography*, p. 155–168, Sage, London

Brenner Neil & Theodore Nik, 2002, «Cities and the Geographies of “Actually Existing Neoliberalism”», *Antipode*, Vol. 34, Issue 3, July, p. 349- 379

Briassoulis Helen, 2002, «Sustainable Tourism and The Question of the Commons», *Annals of Tourism Research*, Vol. 29, No. 4, p. 1065-1085

Bromley Daniel W. & Cernea Michael M., 1989, “The Management of common property natural resources: some conceptual and operational fallacies”, paper at the World Bank Night Agricultural Symposium, January 10-11, Washington, DC

Caffentzis George, 2010, «The Future Of ‘The Commons’: Neoliberalism’s ‘Plan B’ Or TheOriginal Disaccumulation Of Capital?», *New Formations* 69, p.23-41

Chatelet Valerie, 2006, «Moving towards Control Tensegrity», *Interactive Cities: Anomalie digital_arts*, Number 6, HYX, Orleans, p.61-67

De Angelis Massimo, 2001, “Marx and primitive accumulation: The continuouw character of capital’s “enclosures””, *The Commoner*, September, <http://www.commoner.org.uk>

De Angelis Massimo, 2003, “Reflections on alternatives, commons and communities”, *The Commoner* 6, <http://www.commoner.org.uk>

De Angelis Massimo, 2009, «The tragedy of the capitalist commons», *Turbulence* 5, London

De Angelis Massimo, Σταυρίδης Σταύρος, 2010, συνέντευξη από An Arkitektur : “On the commons: a public interview with Massimo de Angelis and Stavros Stavrides”, *e-flux* 17, June, <http://www.e-flux.com>

De Souza Marcelo L., 2010. «Which right to which city? In defence of political-strategic clarity», *A journal for and about social movements*, Vol. 2, Issue 1, May, p. 315 – 333

Dyer-Witheford Nick, 2006, «The circulation of the common», presented at “Immaterial Labour, Multitudes And New Social Subjects: Class Composition In Cognitive Capitalism”, Saturday 29th and Sunday 30th, April, King’s College, University of Cambridge

Fairlie Simon, 2009, «A Short History of Enclosure in Britain», *The Land*, Issue 7, summer

- Federici Silvia, 2011, «Feminism and the Politics of the Commons», *The Commoner*, other articles in commons, σ. 1-14.
- Federici Silvia & Caffentzis George, 2013, «Commons Against and Beyond Capitalism», *Upping the Anti: a journal of theory and action*, No. 15, September, p. 83-97
- Free Software Foundation, Inc., 2003, “The GNU Manifesto”, <http://www.gnu.org/gnu/manifesto.htm>, τελευταία επίσκεψη: 12/04/2014
- Gershenfeld Neil, 2012, «How to Make almost anything, the Digital Fabrication Revolution», *Foreign Affairs*, Vol. 91, Number 6, November/ December, <http://www.foreignaffairs.com>
- Hargadon Steve, 2009, “White Paper on Educational Networking: The important role Web 2.0 will play in education”, Retrieved October 15, 2010, <http://www.illuminate.com>
- Harvey David, 2011, «The future of the commons», *Radical History Review*, Vol.109, Number 109, p. 101- 107
- Hodkinson Stuart, 2012, «The new urban enclosures», *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, Vol.16, Issue 5, p. 500- 518
- Kaplan Andreas M. & Haenlein Michael, 2010, «Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media», *Business Horizons*, Vol. 53, Issue 1, p. 59-68
- Kwinter Sanford, 2012, “The Tragedy of the Commons?”, *Log*, Vol. 25, Summer, <http://www.anycorp.com/anycorp/article/107>
- Midnight Notes Collective and Friends, 2009, “Promissory Notes: From Crises to Commons”, <http://www.midnightnotes.org>
- Richardson Will, 2009, «Becoming network wise: Schools can do a far better job of preparing students for their connected futures online», *Educational Leadership*, Vol. 66, Number 6, March, p. 26–31.
- Stallman Richard, 2010, “St IGNUcius”, <https://stallman.org/saint.html>
- Vasudevan Alex, McFarlane Colin & Jeffrey Alex, 2008, «Spaces of enclosure», *Geoforum*, Vol. 39, p. 1641–1646
- Wacquant Loic, 2010 “Designing Urban Seclusion in the 21st Century”, *Perspecta: The Yale Architectural Journal*, Vol.43, p. 165-178
- Αναστασόπουλος Νίκος, 2014, “Αρχιτεκτονική, πόλη και πολιτική. Σκηνή 1η: Η ιστορία του Torre David”, <http://koinoathina.wordpress.com>
- Βλαχονάσιου Ελένη, 2013, «Ψηφιακά εργαλεία σχεδιασμού ως οχήματα κοινωνικού προβληματισμού», συνέδριο “Μεταβολές και ανα-σημασιοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της κρίσης», συνεδρία 9, Ο χώρος και οι ρηγματώσεις της κρίσης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
- Μακρυγιάννη Βασιλική & Τσαβδάρογλου Χαράλαμπος, 2013, «Η αντιστροφή του «δικαιώματος στην πόλη»: Η Αθήνα στην εποχή της κρίσης», συνέδριο “Μεταβολές και ανα-σημασιοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της Κρίσης”, <http://auth.academia.edu>
- Παπαλεξόπουλος Δημήτρης, 2013, “Fab Labs: συμπλέγματα γνώσης και τεχνολογίας”, Απρίλιος, <http://www.ntua.gr/archtech/forum/dplxs%20iekem%20fablab%20teliko%20002.pdf>

Παπαλεξόπουλος Δημήτρης, 2014, “Ψηφιακά Κοινά Σχεδιασμού, Digital Design Commons”, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Διατμηματικό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Αρχιτεκτονική Σχεδιασμός του Χώρου, Κατεύθυνση Α': Σχεδιασμός Χώρου Πολιτισμός, Τεχνολογίες Αιχμής και Αρχιτεκτονική: Από το Συνολικό Σχεδιασμό στην Καθολική Διαχείριση, <http://www.ntua.gr/archtech/post-2013/004%202014%20digital%20design%20commons.pdf>

Σταυρίδης Σταύρος, 2013, «Από τις εξεγερμένες πλατείες», *Η Εφημερίδα των Συντακτών*, 26 Ιουνίου

Σταυρίδης, Σταύρος, 2014, «Χώροι της μνήμης, χώροι των κοινών», *Η Αυγή*, 27 Απριλίου, <http://www.avgi.gr>

Τσαβδάρογλου Χαράλαμπος, 2013, «Ο κοινός χώρος και οι νέες χωρικές περιφράξεις στην Ελλάδα την εποχή της κρίσης», συνέδριο “Μεταβολές και ανα-σημασιοδοτήσεις του χώρου στην Ελλάδα της Κρίσης”, <http://auth.academia.edu>

Χουλιάρα Γιώτα, 2014, “Βενεζουέλα: Η ψηλότερη παραγκούπολη στον κόσμο”, *Geopolitics & Daily News*, 3 Απριλίου, <http://www.geopolitics.com.gr/>

Ιστότοποι

<http://eleftherosagros.blogspot.gr/>

http://en.wikipedia.org/wiki/Free-software_movement, “Free software movement”

<http://nedacy.wordpress.com>, “Τουρκία: Αλληλεγγύη στην κατάληψη του Gezi Park στην πλατεία Ταξίμ της Κωνσταντινούπολης!”

<http://p2pfoundation.net>, “P2P Urbanism”

<http://parkingparko.espivblogs.net/>, “Περί πάρκου”

<http://www.fabfoundation.org/>, “Fab Foundation”

<https://www.fablabs.io/>, “Fab Lab Athens”

<http://www.reactivate-athens.com>, “The Initiative”

Πηγές εικόνων

- εικ. 1: www.sciencemag.org
εικ. 2: www.midnightnotes.org
εικ. 3: www.utne.com
εικ. 5: κολλάζ από: liliandarmono.com
εικ. 6: video του Geof Glass στο: www.youtube.com, The English Enclosures
εικ. 7: www.demotix.com
εικ. 8: www.kcl.ac.uk
εικ. 9: www.theguardian.com
εικ. 10: www.pulsamerica.co.uk
εικ. 11: www.dinodiamumbaiphotos.com
εικ. 12: κολλάζ από: vonholdt.wordpress.com, www.pinterest.com, stormpath.com, www.meikle-carewe.co.uk, www.dreamstime.com
εικ. 13: www.shutterstock.com
εικ. 14: www.sheffield.ac.uk
εικ. 15: www.barcinno.com
εικ. 16: jeroendeboer.net
εικ. 17: www.typography-museum.gr
εικ. 18: en.wikipedia.org
εικ. 19: seopressor.com
εικ. 20: ctw-ad-explorations.blogspot.gr
εικ. 21: www.wired.com
εικ. 22: www.dreamstime.com
εικ. 23: blogs.swa-jkt.com
εικ. 24: video του IASC COMMONS στο www.youtube.com, Knowledge Commons
εικ. 25: www.gnu.org
εικ. 26: www.designsocietydevelopment.org
εικ. 27: vufind.org
εικ. 28: innovate.ucsb.edu
εικ. 29: newsfeed.kosmograd.com
εικ. 30: artblart.com
εικ. 31: hyperallergic.com
εικ. 32: www.lefigaro.fr
εικ. 33: www.etcgroup.org
εικ. 34: www.uncubemagazine.com
εικ. 35: www.greekarchitects.gr
εικ. 36: www.makeitbubble.com
εικ. 37: www.pinterest.com
εικ. 38: www.nextnature.net
εικ. 39: www.canadianarchitect.com
εικ. 40: www.complexification.net
εικ. 41: www.fastcompany.com
εικ. 42: utopia.radio98fm.org
εικ. 43: www.telegraph.co.uk
εικ. 44: www.anticapitalisme.be
εικ. 45: feltor.wordpress.com
εικ. 46: www.saybrook.edu
εικ. 47: κολλάζ από: plateia-viktorias.blogspot.gr, farosthermaikou.blogspot.gr, mpalothia.com, parkingparko.blogspot.gr
εικ. 48: www.mancode.eu
εικ. 49: www.7imeres.gr
εικ. 50: www.7imeres.gr
εικ. 51: www.mancode.eu
εικ. 52: elsarand.wordpress.com
εικ. 53: parkingparko.espivblogs.net
εικ. 54: helefttherosagros.blogspot.gr
εικ. 55: en.wikipedia.org
εικ. 56: www.tovima.gr
εικ. 57: adamdavidmorton.com
εικ. 58: hwww.culturenow.gr
εικ. 59: el-gr.facebook.com σελίδα του Reactivate Athens
εικ. 60: www.amazon.com, www.alnap.org
εικ. 61: ctw-ad-explorations.blogspot.gr
εικ. 62: www.govirtualoffice.com
εικ. 63: κολλάζ από: en.wikipedia.org, thisdayintechhistory.com, commons.wikimedia.org, setiathome.berkeley.edu, www.fixmypcfree.com, www.bildersuche.org, www.webvisionsevent.com, wiki.mozilla.org, laughingsquid.com
εικ. 64: en.wikipedia.org
εικ. 65: www.designcoding.net
εικ. 66: luxuryactivist.com
εικ. 67: www.imal.org
εικ. 68: www.iaacblog.com
εικ. 69: www.fablabs.io
εικ. 70: blog.ponoko.com

*Οι περισσότερες εικόνες έχουν υποστεί επεξεργασία.

